

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАВА

Р.В. ЯКОВЕНКО

ОСНОВИ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІКИ

для технічних спеціальностей

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

КІРОВОГРАД – 2009

УДК 330.101(075)

ББК 65.01я73

Я47

Яковенко Р.В.

Я47 Основи теорії економіки для технічних спеціальностей: Навчальний посібник. - Кіровоград: „Поліграф-Сервіс”, 2009. – 120 с.: іл.

Р е ц е н з е н т и:

А.А. Чухно – академік НАН України, д.е.н., професор кафедри економічної теорії Київського національного університету ім. Т. Шевченка

М.П. Тарнавський – к.е.н., доцент, завідувач кафедри економічної теорії та права КНТУ

В.В. Аулін – к. ф.-м. н., професор кафедри експлуатація та ремонт машин КНТУ

Затверджено до друку на засіданні кафедри економічної теорії та права
Кіровоградського національного технічного університету,
протокол № 6 від 26 грудня 2008 року.

Посібник містить короткий курс економічної теорії та загальні основи економічних знань з урахуванням потреб підготовки молодших спеціалістів, бакалаврів та магістрів технічних спеціальностей.

ISBN 978-966-2062-04-3

© Р.В. Яковенко, 2009.

ПЕРЕДМОВА

Сучасні процеси подальшого інтелектуального руху економічно розвинутих країн світу вимагають посилення уваги до процесів кількісного та якісного зростання освіти та поширення розвитку сфери нематеріального виробництва. Освітній процес вимагає подальшої індивідуалізації розробки освітніх програм, навчальних планів та робочих програм окремих навчальних дисциплін. Основи економічної теорії є одним з предметів, що є загально визнано корисним та необхідним для усіх напрямів підготовки. Однак, викладання навчального курсу має бути адаптовано не лише до рівня та здібностей різних груп студентів, а й враховувати загальне спрямування навчального процесу.

Основи теорії економіки охоплюють ширше коло наукової проблематики ніж основи економічної теорії, і покликані сприяти зростанню інформаційної озброєності студента в сучасному економічно нестабільному світі. Підготовлений курс включає в себе структурні елементи ключових економічних дисциплін, які максимально сприятимуть спрощенню входження нового суб'єкта у фінансово-господарське середовище.

Підготовка технічних спеціалістів вимагає знання основ економіки (так само як і знання основ технологічних процесів вимагає підготовка студентів економічних спеціальностей), розуміння економічного змісту суспільних процесів, вміння оперативно реагувати на варіації ринкової кон'юнктури. В економіці доволі часто застосовують поняття „ринковий механізм”, „фінансовий механізм”, „господарський або економічний механізм”, тобто системи взаємодії певних елементів, які прагнуть до системності та чіткості дії. Широкого поширення також набули словосполучення „ринкові важелі”, „важелі державного впливу на економічні процеси” тощо, що свідчить про дію законів фізики та геометрії в процесі графічного та математичного аналізу економічних процесів.

Найповніше цей взаємозв'язок дослідив відомий український вчений, доктор технічних наук, доктор економічних наук М.А. Павловський, який у своїх працях часто поєднував фізичний, технічний та економічний підходи до аналізу певних проблем. Слід зазначити, що один із визначальних економічних законів – „закон обмеженості ресурсів” є насправді лише частковим випадком загального фізичного „закону збереження та перетворення енергії”, що зумовлює загальнопарадигмальний науковий підхід та наближає економіку до технології.

Сама аббревіатура НТП, дедалі частіше використовується не як науково-технічний, а як науково-технологічний прогрес із відповідними змінами змісту цього положення. Технологічний спосіб виробництва, як одна з характеристик цивілізації дедалі частіше розглядається як елемент предмету дослідження еволюційної економіки.

Запропонований посібник містить лише найнеобхідніші (на думку упорядника) елементи економічного знання, і вважати його універсальним ні

в якому випадку не можна. Посібник розрахований на вивчення курсу „Основи економічної теорії” студентами технічних спеціальностей протягом одного семестру. Для спрощення, весь ілюстративний матеріал посібника позначено як рисунки, в кінці посібника міститься їх перелік із зазначенням сторінок, на яких вони розташовані.

Також, окремо наводяться економічні закони, показники та категорії. Процес відокремлення категорій від показників не є однозначним, і не виключено, що деякі фахівці заперечуватимуть саме такий поділ. Категорії в цьому випадку розглядались як простіші поняття, а показники – як комбінування декількох категорій чи понять або ж їх конкретизація. Показники, на відміну від категорій, обов’язково мають конкретний кількісний вимір. Так, „витрати” відносяться до категорій, а „постійні витрати” – до показників, „праця” – до категорій, а „продуктивність праці” – до показників.

Навчальний матеріал містить актуальну проблематику економіки України. Так, зокрема, при аналізі відносин власності не можна ігнорувати явище рейдерства, а при дослідженні економічних криз – специфіку українського фінансово-валютного сектору.

Посібник призначається для усіх, хто бажає примножити свій особистий людський капітал.

Тема 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

ЗМІСТ

1. Предмет вивчення економічної теорії.
2. Методологія економічних досліджень.
3. Функції економічного знання.
4. Економічна теорія, політика та господарська практика.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Меркантилізм.
2. Фізіократія.
3. Економічна теорія А. Сміта.
4. Загальна характеристика класичної економічної теорії.

1. Предмет вивчення економічної теорії

У перекладі з грецької слово "*економіка*" означає мистецтво ведення домашнього господарства ("ойкос" - дім, домашнє господарство; "номос" - вчення, закон). Вперше цей термін ввели *Ксенофонт* та *Арістотель* (III ст. до н. е.). Останній поділив науку про багатство на *економіку* та *хримастику*. Під першою він розумів виробництво благ для задоволення потреб людей, під другою - накопичення грошей, до якого ставився негативно.

Сучасну економіку слід розглядати з трьох боків:

- 1) економіка – це сфера діяльності людей та суспільних відносин;
- 2) економіка – це комплекс народного господарства;
- 3) економіка – це наука щодо створення та розподілу споживчих і виробничих благ.

Економіка оперує двома ключовими економічними категоріями, такими як продуктивні сили і виробничі відносини.

ПРОДУКТИВНІ СИЛИ		
ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА		ТРУДОВІ РЕСУРСИ
ЗАСОБИ ПРАЦІ (ЧИМ?)	ПРЕДМЕТИ ПРАЦІ (ЩО?)	ЗАЙНЯТЕ НАСЕЛЕННЯ

Рис. 1. Продуктивні сили

Продуктивні сили – це всі елементи та засоби, за допомогою яких відбувається виробничий процес. До них відносять робітників, верстати, обладнання, інструменти, сировину та матеріали; все те, за допомогою чого людина працює та досягає виробничого результату.

У процесі безпосереднього виробництва відбувається взаємодія праці і природи (речовини природи). Речовина природи є **предметом** процесу **праці**. Проте предметом праці може бути не тільки речовина природи дана в готовому вигляді (граніт, глина, вода, ліс, вугілля, нафта, газ тощо) чи у вигляді сировини (коли здійснені певні затрати праці, наприклад те ж вугілля яке доставлене на ТЕЦ), а й створений Людиною об'єкт (синтетичні матеріали, пластмаса, хімікати, мінеральні добрива, метал тощо). Тобто предметом праці є все те, на що направлена діяльність людини.

На предмет праці людина впливає за допомогою **засобів праці** – усього того, що стоїть між людиною і предметом праці. До засобів праці належать: а) машини, обладнання, механізми, інструменти; б) будівлі, дороги, споруди тощо; в) труби, цистерни, баки і інші ємності. Предмети праці і засоби праці взяті у їх єдності становлять поняття засоби виробництва. Проте самі засоби виробництва не створюють матеріальних благ, для цього їх потрібно привести у рух. А це може здійснити лише людина, і не просто людина, а людина з її знанням, умінням, навичками. Засоби виробництва і людина з її знанням, умінням, навичками, яка проводить в рух засоби виробництва разом становлять поняття продуктивні сили.

ВИРОБНИЧІ ВІДНОСИНИ	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ (з приводу виробництва)	СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ (з приводу розподілу)

Рис. 2. Виробничі відносини

Виробничі відносини – це система стосунків між людьми, людьми та засобами виробництва в процесі організації виробництва та розподілу виготовленої продукції. Вона включає в тому числі до- та післявиробничі відносини.

Об'єктом дослідження економічної теорії є функціонування економічних процесів, таких як виробництво, споживання, нагромадження тощо.

Предмет економічної думки визначався залежно від економічної школи, яка його тлумачила. Так, предметом класичної економічної теорії було національне багатство, а пізніше його розподіл, предметом марксизму –

виробничі відносини, неокласична школа, або „економікс” вивчає проблеми використання обмежених ресурсів. Поєднуючи ці думки, визначимо наступне.

Предметом економічної теорії є вивчення взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин з метою організації ефективної системи національного господарства в умовах обмеженості ресурсів.

2. Методологія економічних досліджень

Метод науки – це інструмент, спосіб пізнання, який сам, в свою чергу є результатом пізнання, нагромадження набутого досвіду та інформації. Під методом пізнання зазвичай розуміють спосіб досягнення певної мети.

Специфіка економічної методології полягає в тому, що в ній не можна ставити лабораторні досліди та експерименти. Будь-яка економічна ідея, гіпотеза або припущення можуть бути перевірені лише на конкретних людях, реальному виробництві, або ж на усьому суспільстві.

Метод діалектичного матеріалізму (категорії кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма) тобто визнання первинності матерії, яка знаходиться у стані постійної взаємодії та руху, який мав найбільше поширення в умовах дослідження ринкових процесів, переважання синтезу неокласичної та кейнсіанської парадигм, поступово втрачає свої позиції. Дедалі більше зростає значення та роль **методу діалектичної філософії**, який досліджує еволюцію взаємодії матеріальних і нематеріальних чинників економічного буття, що має місце в умовах розвитку інституціональної концепції економічної думки, поширення ролі інформації, освіти, культури і науки.

Метод наукової абстракції ґрунтується на звільненні аналітичного матеріалу від зайвого, несуттєвого і концентрації уваги на типовому, характерному.

Метод системного аналізу розглядає економічні явища та процеси в сукупності, поєднуючи окремі її елементи у систему. Він полягає у комплексному вивченні структурно-функціональних, причинно-наслідкових, внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Метод аналізу полягає у розчленуванні цілого на складові частини, з метою вивчення окремих боків. **Метод синтезу** полягає у об'єднанні окремих складових економічного процесу чи події у єдине ціле з метою отримання комплексної уяви про досліджуваний об'єкт. Органічне поєднання аналізу і синтезу – об'єктивна умова повноцінного економічного дослідження, виявлення наявних закономірностей, що мають місце у певній ситуації.

Метод логіки застосовує властивості людського розуму у виявленні послідовностей та закономірностей розвитку економічних подій.



Рис. 3. Методологія економічного дослідження

Метод економічного моделювання полягає у побудові спрощеного вигляду наявної ситуації та розробці відповідних заходів щодо поліпшення або оптимізації фінансово-господарського стану.

Метод гіпотези полягає у створенні вільних припущень щодо наявного стану чи можливого розвитку економічних подій і процесів. **Метод прогнозування** є подібним до гіпотези, проте є більш вірогідним оскільки є науково обґрунтованим та спирається на аналіз наявних фактів.

Метод аналогії і порівнянь визначає спільні властивості певних елементів дослідження і переносить їх з одного на інше. Цей метод використовує водночас декілька об'єктів аналізу, один з яких до цього моменту вже є відносно дослідженим.

Методи індукції і дедукції визначають принцип руху економічної думки дослідника. Затосовуючи індуктивний метод науковець рухається від одиничного до загального, від передумови до результату, від нижчого до вищого ступеня явища. Дедукція визначає передумови та причини виникнення того чи іншого результату і здійснює рух думки від загального до одиничного.

Статичний та динамічний методи базуються на урахуванні фактору часу в процесі розробки методології. Так, перший метод досліджує чинник у певний момент часу, не враховуючи його кількісні та якісні зміни протягом певного періоду. Застосування динаміки дозволяє визначити зміни протягом визначеного терміну у події чи процесі, які досліджуються, визначити фактори, що здійснюють на них найвагомий вплив. Останній метод на сьогодні є більш прогресивним, проте існують випадки, коли на першій стадії

дослідження доречно застосовувати статичний аналіз для усвідомлення та визначення економічної ролі певного процесу.

Статистико-математичні методи застосовують широкий інструментарій кількісного аналізу конкретних, фактичних подій. Аналіз якісних змін при цьому здійснювати доволі складно, як і враховувати обсяги подій, які мають нематеріальний вираз в економічному житті.

Значення та переваги **графічного методу** полягають у спрощенні візуального сприйняття економічної теорії, його доречно застосовувати не лише в науковій а й у навчальній роботі.

Метод комп'ютерної обробки економічної інформації є об'єктивною вимогою сьогодення, він пришвидшує механічні розрахунки, спрощує графічні побудови, використовує усі вже перелічені методи.

Кумулятивний метод нагромадження та застосування надбань різних шкіл та концепцій економічної думки полягає в урахуванні різних положень та аналітичних підходів щодо аналізу певного процесу. Сучасна економічна дійсність не дозволяє ігнорувати досягнення будь-яких економічних шкіл і вимагає системного вивчення історичного досвіду.

Економіка вивчає явища та події на багатьох різних рівнях. Загальноприйнятим вважається поділ на **мікро-** та **макрорівні** економічного дослідження, звідси й впливає структура вивчення економічної теорії.

Політекономія – визначає загальні закономірності економічних процесів, які можуть мати місце на різних рівнях. Методологічною базою політекономії є положення класичної школи економічної теорії, неоліберальних концепцій ХХ-го століття та марксизму.

Макроекономіка – досліджує економічні процеси на рівні країни, оперуючи при цьому сукупними показниками та загальними тенденціями. Вона застосовує методологічний інструментарій *Джона Мейнарда Кейнса*, та, частково, досягнення історичної школи Німеччини.

Мікроекономіка – вивчає поведінку окремих економічних суб'єктів, таких як людина, домогосподарство, підприємство тощо. Визначальним базисом методології при цьому виступає маржиналізм та аналіз граничних економічних величин, а також неокласичний аналіз *Альфреда Маршалла* з широким застосуванням графічного методу.

3. Функції економічного знання

Як і будь-яка наука, економічна теорія є носієм певного набору суспільних функцій.

Теоретико-пізнавальна функція – спрямована на формування економічного світогляду, пізнання економічних процесів, розкриття змісту економічних законів і категорій, створення засад для економічного аналізу.

Практична – полягає в обґрунтуванні практичного застосування економічних законів для вирішення господарських завдань, спрямована на розробку економічної політики та її впровадження в господарський процес як

на рівні особистості – так і держави. Інакше кажучи, вона трансформує нагромаджені економічні знання у процес поліпшення власного добробуту.

Виховна – здійснює формування економічної моралі та принципів взаємодії з іншими суб'єктами економіки. Сучасне підприємництво в розвинутих економічних країнах базується на принципах довіри та взаємоповаги. Тому наявність морально-етичних установок та їх застосування в процесі фінансово-господарської діяльності сприяє створенню довгострокової бази партнерів та клієнтів, а також отриманню прибутків протягом тривалого терміну.

Методологічна – формує методологічні засади для решти інших економічних наук, таких як менеджмент, маркетинг, економіка підприємства, бухгалтерський облік, банківська справа, економетрія тощо. Дедалі більше поширення отримує міждисциплінарний підхід в процесі наукових досліджень. В цьому разі йдеться про збагачення методології економічної теорії інструментами психології, права, соціології, політичної думки тощо.

Прогностична – створює передумови для передбачення економічних процесів у майбутньому з метою спрямування їх у правильне русло. Її метою є запобігання економічним втратам, пом'якшення перебігу негативних економічних процесів, мінімізація збитків та максимізація прибутків.

4. Економічна теорія, політика та господарська практика

Економічна теорія в процесі свого розвитку аналізує та створює економічні закони, категорії, розвиває та удосконалює економічну політику.

Економічні категорії – це логічні базові теоретичні поняття, які відображають найсуттєвіші сторони господарського життя суспільства.

Економічні закони – це визначені, зафіксовані в часі багатоповторювальні події, які мають об'єктивний характер, і, як правило, не залежать від втручання людини. Вони поділяються на *загальні*, тобто такі, що стосуються усіх аспектів економічної діяльності (закони вартості, економії часу, обмеженості ресурсів, попиту і пропозиції) та *специфічні*, тобто такі, що застосовуються в певних сферах економічних відносин (закон Оукена, закон грошового обігу, закон Госсена).

Взаємозв'язок економічної теорії з практикою має носити реальний, а не формальний характер. При цьому теорія має випереджати практику, застосовуючи прогностичну функцію та методи економічного моделювання.

Цілями економічної політики, як сфери державного впливу на економічні процеси мають бути такі досягнення в структурі господарської практики:

1. Забезпечення економічної свободи суб'єктів та вільного права вибору в усіх сферах економічної діяльності.
2. Забезпечення економічного зростання та економічного розвитку країни.

3. Обмеження рівня інфляції та досягнення відносної цінової стабільності.
4. Справедливий розподіл доходів.
5. Досягнення повної зайнятості та недопущення зростання темпів безробіття.
6. Досягнення економічної ефективності – отримання максимальної віддачі за умов мінімального використання ресурсів.
7. Соціальний захист малозабезпечених.
8. Сприяння творчому розвитку людини в процесі виконання нею своїх економічних функцій.

Тема 2. ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

ЗМІСТ

1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура.
2. Економічні ресурси та їх обмеженість.
3. Крива виробничих можливостей.
4. Зміст та складові суспільного виробництва.
5. Цілі і результати суспільного відтворення.
6. Ефективність виробництва, її види.
7. Шляхи підвищення ефективності виробництва.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Маржиналізм.
2. Теорія Дж.М. Кейнса.
3. Інституціоналізм.
4. Монетаризм.
5. Марксизм.
6. Історична школа економічної думки.
7. Теорія раціональних очікувань.
8. Теорія економіки пропозиції.
9. Соціальний напрям економічної теорії.

1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура

Будь-яка діяльність людини є наслідком її потреб. Вони визначають усі елементи людської поведінки. Так, різноманітними є й самі потреби.

Економічні потреби – це об'єктивні умови існування людини, внутрішні мотиви, що спонукають її до економічної діяльності. В структурі

потреб відображається декілька типів об'єктивних відносин, що пов'язують людей з умовами життєдіяльності.

Існує декілька класифікацій видів потреб. Так, виділяють **виробничі, суспільні та особисті** потреби. Особисті потреби поділяються на **фізичні (фізіологічні)**, інтелектуальні та соціальні.

За ступенем реалізації розрізняють абсолютні, дійсні та платоспроможні потреби.

Абсолютні потреби формуються відповідно до загальносвітового рівня розвитку виробництва і відбивають максимально досягнутий у світовій економіці рівень відтворення здібностей людини.

Дійсні потреби – це такі потреби, що можуть бути реалізовані за певного рівня розвитку існуючого національного виробництва.

Платоспроможні – це дійсні потреби, реалізація яких забезпечується наявністю грошових коштів. Тобто, платоспроможні – це ті дійсні потреби, на які вистачає грошей.

Найбільш прийнятною на сьогодні є структура потреб, розроблена американським психологом Абрахамом Маслоу (див. рис. 4).

Закон зростання потреб: потреби суспільства та особистості є необмеженими та такими, що постійно зростають.

До головних **причин зростання потреб** відносять задоволення попередніх потреб, підвищення рівня доходів та розвиток науково-технічного прогресу, внаслідок якого з'являються нові товари та послуги.



Рис. 4. Піраміда потреб А. Маслоу

2. Економічні ресурси та їх обмеженість

Задоволення потреб суспільства відбувається внаслідок виробництва матеріальних і нематеріальних благ, основою якого є економічні ресурси.

Економічні ресурси – це всі чинники, що приймають участь в процесі створення економічних благ. Вони поділяються на матеріальні та нематеріальні. Розрізняють такі базові групи економічних ресурсів:

1. „Земля”, поняття яке включає в себе всі природні ресурси: орні землі, ліси, водні ресурси, корисні копалини тощо.

2. „Праця” – фізичні та розумові здібності людини, що використовуються в процесі виробництва.

3. „Капітал” – накопичені засоби виробництва, матеріальні запаси та грошові кошти, необхідні для виробничого процесу. Розрізняють деякі види капіталу: *природний* (сукупність природних ресурсів), *фізичний* (матеріальні чинники, наслідок людської діяльності) та *людський* (нагромаджений людиною обсяг знань, здоров'я, досвіду та професійної підготовки).

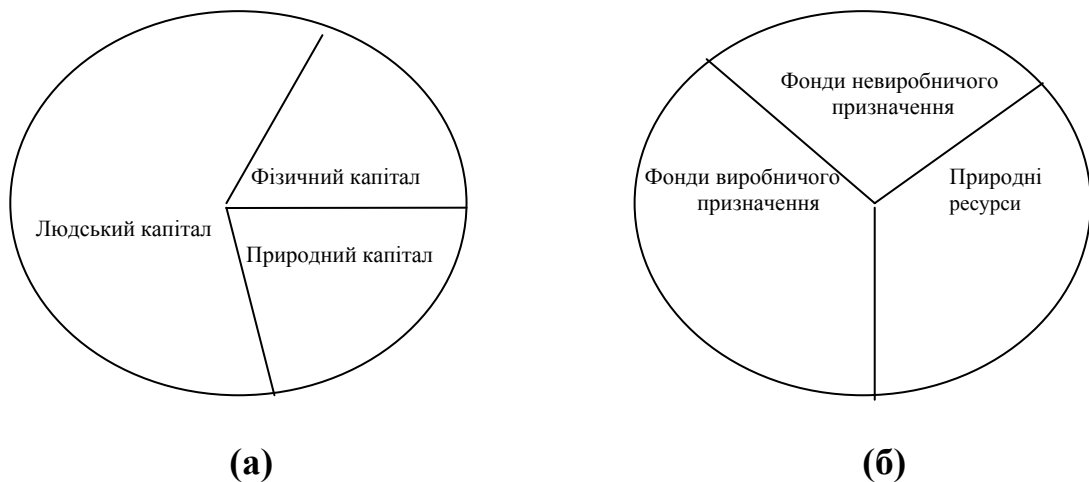


Рис. 5. Склад національного багатства у 192 країнах світу (а) і в Україні (б)

В умовах науково-технічної революції людський капітал є головним чинником, який впливає на обсяги ВВП і національного багатства країни. У країнах із високим рівнем доходу, наприклад у ФРН, Японії і Швейцарії, його частка дорівнює 80% загального обсягу капіталу. Проте в країнах Африки, розташованих на південь від Сахари, де людські ресурси обмежені, понад половину національного багатства, як і раніше, становлять природні ресурси.

4. „Інформація”, знання, освіта – чинник підвищення продуктивності праці, єдиний економічний ресурс, який є необмеженим та який не споживається в процесі його застосування.

5. „Час” – найобмеженіший чинник виробництва.

Закон економії часу полягає у прагненні робітника якомога менше витратити часу на працю не зменшуючи при цьому обсяги доходу. Це стає можливим внаслідок зростання продуктивності праці через підвищення рівня освіти та професійної підготовки.

6. „Підприємницькі здібності” – фактор, що поєднує решту інших чинників з метою створення економічних благ.

Закон обмеженості ресурсів: економічні ресурси, на відміну від потреб є обмеженими та такими, що дедалі більше скорочуються.

Економічні блага – це засіб задоволення потреб, що поділяється на **товари і послуги, споживчі та виробничі, природні (вільні) та господарські** (створені людиною).

Економічні інтереси проявляються з двох боків: так з боку споживача інтересом є прагнення задоволення особистих потреб з мінімальними витратами, з боку виробника інтерес полягає у виготовленні та реалізації продукції з мінімальними витратами. Взаємоузгодження економічних інтересів породжує процеси товарообміну.

Головною проблемою економіки є максимальне задоволення необмежених і постійно зростаючих потреб суспільства з мінімальним і раціональним використанням обмежених ресурсів

3. Крива виробничих можливостей

Всі товари, що виготовляються в структурі економіки можна поділити на **інвестиційні товари** (засоби виробництва, верстати) та **товари споживання** (їжу, одяг). Крива виробничих можливостей показує максимальний обсяг продукції, який можна виготовити з наявних ресурсів на певний момент. Збільшення виробництва однієї групи товарів означає, що на виробництво інших буде задіяно меншу кількість ресурсів, а значить їх буде виготовлено менше і навпаки.

Якщо точка, що характеризує обсяги виробництва, знаходиться всередині кривої – це означає, що ресурси використовуються неефективно і максимальний обсяг продукції не виготовляється. Якщо точка знаходиться за межами кривої – вона на даний момент є недосяжною. Збільшення обсягів виробництва інвестиційних товарів зараз спроможне до розширення межі виробничих можливостей у майбутньому.

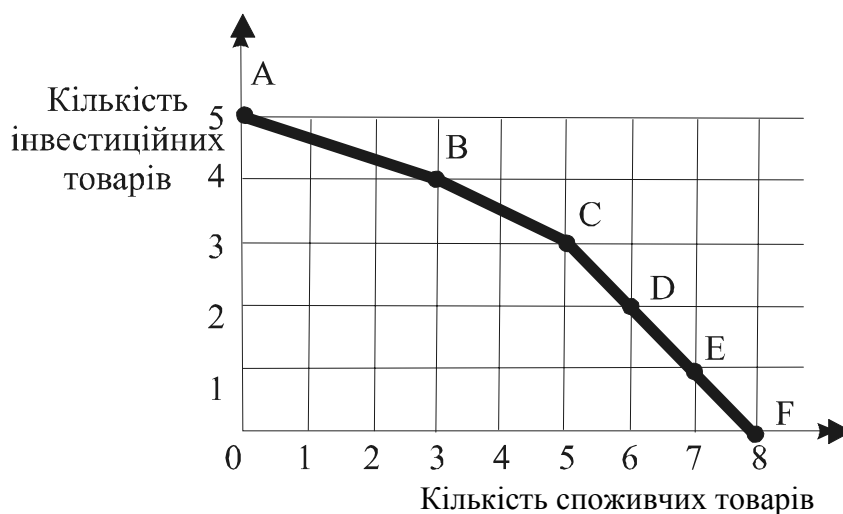


Рис. 6. Крива виробничих можливостей

Економічна ефективність – це зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, використаних в процесі виробництва та кількістю виготовлених товарів. Більша кількість виготовлених товарів за незмінного обсягу використаних ресурсів свідчить про підвищення економічної ефективності.

4. Зміст та складові суспільного виробництва

Виробництво – це процес суспільної праці, внаслідок якого відбувається створення матеріальних, культурних і духовних благ для задоволення суспільних потреб, воно поділяється на матеріальне і нематеріальне.

Праця – це свідомо енергозатратна діяльність людини для досягнення певної мети. Виробництво, на відміну від праці, має завершений характер (створення товару).

Виробництво, як циклічний замкнутий процес послідовно проходить чотири стадії:

безпосереднє виробництво;
розподіл;
обмін;
споживання.

Суспільне відтворення – це процес виробництва, що постійно повторюється. В залежності від зміни обсягів виробництва розрізняють 3 типи суспільного відтворення: **розширене** (збільшення виробництва), **стале** та **звужене**.

В залежності від методики зростання, розрізняють 2 типи розширеного відтворення:

інтенсивний (за рахунок підвищення продуктивності та якості факторів виробництва);

екстенсивний (за рахунок збільшення кількості задіяних ресурсів).

5. Цілі і результати суспільного відтворення

Метою суспільного виробництва є максимальне задоволення матеріальних і нематеріальних потреб суспільства з визначенням їх співвідношення в загальній структурі суспільного продукту. Ефективність виробничого процесу забезпечується в процесі поєднання та взаємодії факторів виробництва (ресурсів).

Товар – це результат виробництва, який призначений не для особистого споживання, а для обміну (продажу).

Кожен товар має три властивості:

Вартість - обсяг ресурсів витрачених на його виробництво.

Закон вартості *полягає у відповідності витрат на виробництво товару його обмінному еквіваленту.*

Корисність або споживча вартість – здатність задовольняти потреби певних груп покупців. Корисність – це узагальнена об’єктивна категорія, споживча вартість – стосується кожної окремої людини, тобто суб’єктивний показник.

Мінова вартість – спроможність товару до обміну, вона поєднує в собі та враховує риси корисності та вартості.

Результат виробництва національної економіки взагалі називається **валовим внутрішнім продуктом ВВП**, який включає у себе всі виготовлені товари і послуги (дет. див. тему 8). Також розрізняють **сукупний суспільний продукт ССП**, який відображає все виготовлене в сфері матеріального виробництва.

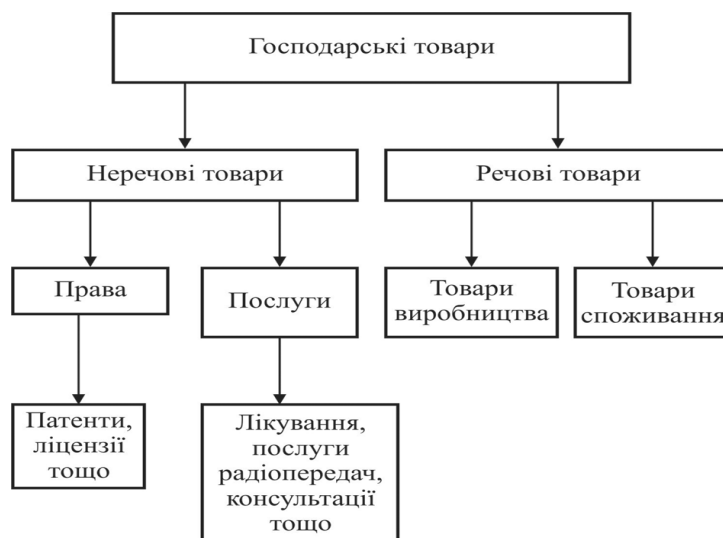


Рис. 7. Класифікація економічних (господарських) товарів

Результати суспільного виробництва прийнято вимірювати в трьох групах показників:

- 1) натуральних (шт., кг, л);
- 2) грошових, є найзручнішим способом;
- 3) умовно-натуральних, так, вся продукція молокозаводу може вимірюватись в літрах молока, хоча крім нього виготовляє й інші молокопродукти.

6. Ефективність виробництва, її види

Економічна ефективність – це досягнення економічного результату при застосуванні мінімальних витрат. Серед загальноприйнятих показників ефективності виробництва використовують:

- 1) **Продуктивність праці** – обсяг продукції виробленої одним робітником, або за одиницю часу.

$$ПП = \frac{V_p \text{ (грн, шт.)}}{K_p \text{ (чол)}} \quad \text{або}$$

$$\text{ПП} = \frac{V_{\text{п}} (\text{грн, шт.})}{\text{Ч} (\text{год})}, \text{ де}$$

$V_{\text{п}}$ – обсяг продукції
 $K_{\text{р}}$ – кількість робітників
 Ч – час виробництва

2) **Трудомісткість праці** – кількість часу необхідна для виробництва одиниці продукції, показник зворотний до продуктивності праці.

$$\text{ТМ} = \frac{\text{Ч} (\text{год})}{V_{\text{п}} (\text{шт., грн})}$$

3) **Фондовіддача** – відображає відношення обсягу виробництва на 1 грн. витрат виробничих фондів, або скільки продукції спроможна створити 1 гривня виробничих фондів. В структурі капіталу розрізняють основні та оборотні фонди.

Основні фонди – засоби виробництва, що не використовуються повністю протягом одного виробничого циклу підприємства, вартість споживання яких переноситься на виробництво у вигляді амортизації (верстати, будівлі, устаткування).

Оборотні фонди – засоби виробництва, що повністю споживаються протягом одного виробничого циклу та враховуються в процесі виробництва у собівартості (матеріали, сировина).

$$\text{ФВ} = \frac{V_{\text{п}} (\text{шт., грн})}{\Phi (\text{витрати гривень виробничих фондів})}$$

4) **Матеріаловіддача** – відображає скільки продукції виготовляється за рахунок однієї гривні матеріалу.

$$\text{МВ} = \frac{V_{\text{п}} (\text{шт., грн})}{M (\text{витрати гривень матеріалів})}$$

Соціальна ефективність виробництва – характеризується застосуванням максимальної кількості робітників (з метою подолання безробіття) та створенням продукту, який не завжди є прибутковим для приватного сектору (маяк, світлофор, автошляхи, мости, зелені насадження).

Соціально-економічна ефективність враховує як прибуток виробника так і рівень задоволення суспільних потреб в тому числі суспільно необхідними товарами.

7. Шляхи підвищення ефективності виробництва

Підвищення ефективності виробництва через скорочення витрат та збільшення обсягів прибутків фірми можна досягти за рахунок:

- 1) підвищення продуктивності праці внаслідок зростання рівня кваліфікації та набуття досвіду робітників;
- 2) підвищення технічного рівня виробництва внаслідок впровадження останніх досягнень науково-технічного прогресу;
- 3) удосконалення робочих місць та організації виробництва, підвищення зручності праці;
- 4) удосконалення методів управління виробництвом;
- 5) поліпшення психологічного клімату на виробництві, „розведення” психологічно несумісних працівників;
- 6) ефективніше використання природних ресурсів, економія витрат, утилізація;
- 7) досягнення повного обсягу виробництва на рівні національної економіки;
- 8) підвищення мотивації робітника, застосування нових мотивів;
- 9) досягнення найраціональнішого розподілу наявних ресурсів між виробництвом окремих видів продукції.

Тема 3. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ВЛАСНІСТЬ

ЗМІСТ

1. Сутність економічної системи та її структура.
2. Види економічних систем.
3. Сутність та типологія власності.
4. Новітні тенденції розвитку відносин власності.
5. Фундаментальні питання економіки.
6. Рушійні сили і фактори соціально-економічного прогресу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Сутність суспільного багатства.
2. Структура та використання національного багатства.
3. Місце людини в процесі суспільного виробництва.
4. Формування основ постіндустріальної цивілізації.

1. Сутність економічної системи та її структура

Межі дій економічних законів в процесі виробництва економічних благ обмежуються кордонами економічної системи.

Економічна система – це особливим чином упорядкована, скоординована система зв'язку між суб'єктами національної економіки та процесами всередині неї, що визначаються характерними, притаманними їй рисами. Вона є складним багаторівневим явищем, яке включає в себе наступні елементи:

- 1) **Продуктивні сили** – первинна структура, яка характеризує рівень участі людини у виробництві та відображає усе розмаїття застосовуваних факторів виробництва.
- 2) **Система соціально-економічних виробничих відносин**, похідна економічна форма, що ґрунтується на відносинах власності і відображає специфічні особливості привласнення засобів і результатів виробництва та відносини людей в процесах виробництва, обміну та споживання.
- 3) **Система організаційно-економічних виробничих відносин**, проміжна структура економічної системи, в якій формується взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин.
- 4) **Економічний або господарський механізм** – координуючий та взаємоузгоджуючий елемент економічної системи, являє собою сукупність методів та інструментів, за допомогою яких реалізуються об'єктивні економічні закони. Сучасний економічний механізм характеризується пропорційним поєднанням методів ринкового саморегулювання та державного управління економічними процесами.

2. Види економічних систем

В основі класифікації різних економічних систем лежать різні критерії та ознаки, але найбільше поширення отримала класифікація за двома ознаками:

- а) формою власності на засоби виробництва;
- б) способом координації економічної діяльності.

На основі цих ознак виділяють 4 основних типи економічних систем: традиційна економіка, чистий капіталізм, командно-адміністративна економіка, змішана економіка.

Традиційна економіка існувала за часів феодалізму та рабовласницького ладу, в умовах, коли засобами виробництва володіла одна особа (рабовласник, феодал), обмін товарами між окремими домогосподарствами був обмеженим і мав переважно характер бартеру, кожне домогосподарство забезпечувало себе усім необхідним для життя. Економічні процеси при цьому регулювались за допомогою звичаїв, традицій, релігійних догм тощо.

Чиста ринкова економіка (чистий капіталізм) характеризується приватною власністю на засоби виробництва та економічні ресурси. Поведінка кожного суб'єкта економічних відносин мотивується його особистими інтересами, а головною рушійною силою економічного розвитку є **конкуренція**. Держава при цьому не втручається в економічні процеси, ціноутворення відбувається стихійно, внаслідок взаємодії попиту і пропозиції. Чистий капіталізм – це економічна система, в якій панує споживач, однак він є незахищеним від економічних негараздів з боку держави.

Командно-адміністративна економіка (державний соціалізм) визнає існування лише державної власності на засоби виробництва, підприємницька ініціатива індивіда заборонена. Головною рушійною силою економічного розвитку при цьому є державний інтерес. Держава за допомогою централізованого планування визначає обсяги виробництва, систему розподілу товарів, використання ресурсів і методологію ціноутворення. Важливе значення в структурі виробництва посідає військово-промисловий комплекс, він може мати пріоритетне значення. Ринок при цьому регулюючих функцій майже не виконує.

Змішана економіка характеризується поєднанням характерних рис чистого капіталізму та командно-адміністративної економіки. В ній присутні різні форми власності та два складових елементи регулювання економічних процесів: як ринкове саморегулювання так і державне втручання в економічні процеси. В залежності від їх співвідношення розрізняють змішані економіки різних типів: американську, шведську, німецьку, японську тощо.

Перехідна економіка – це економіка, яка знаходиться у стані докорінних змін, переходу від одного стану до іншого, від однієї до іншої економічної системи. Як правило, коли говорять про перехідну економіку, розуміють економіку переходу від командно-адміністративної до ринково орієнтованої економіки.

Рівні економічної системи:

1. Глобальний економічний рівень (міжнародні економічні відносини);
2. Макроекономічний рівень (національна економіка);
3. Метаекономічні зв'язки (територіальні комплекси, галузева економіка, окремі ринки, банки, податкові системи, інфраструктура);
4. Мікроекономічний рівень (локальна економіка, індивідуальна економіка).

Розвиненість, взаємодія та взаємодоповнення економічних рівнів є запорукою стійкості, динамічності та результативності системи.

3. Сутність та типологія власності

Власність – це система економічних відносин з приводу володіння, користування і розпорядження майном. З юридичної точки зору власність являє собою право на використання певного об'єкта власності в своїх інтересах. **Об'єктами** власності можуть бути виробничі ресурси (крім людей), особисте майно, готова продукція, напівфабрикати тощо. **Суб'єктами** власності можуть бути домогосподарства, підприємства, держава (органи влади, підприємства та установи державної форми власності).

Привласнення - це продуктивний спосіб перетворення предметів, явищ природи і суспільства, їхніх корисних властивостей на реальні умови життєдіяльності економічних суб'єктів.

Складові привласнення:

- володіння
- розпорядження
- користування

Володіння характеризує необмежену в часі належність об'єкта власності певному суб'єктові, фактичне панування суб'єкта над об'єктом власності.

Розпорядження - здійснюване власником або делегованим іншим економічним суб'єктом право прийняття рішень з приводу функціонування і реалізації об'єкта.

Користування (використання) - процес виробничого використання і споживання корисних властивостей об'єкта власності, а також створених за його допомогою благ.

Парною категорією привласнення є відчуження.

Відчуження - процес перетворення діяльності та здібностей людини на самостійну силу, уречевлення результатів праці з перетворенням власності суб'єктів на об'єкти економічних відносин.

Всі типи власності можна поділити на *спільну* (колективну, акціонерну) та *індивідуальну*. З точки зору відносин власності сучасне світове господарство являє собою змішану економіку, якій властиве поєднання багатьох форм власності, але провідну роль відіграє приватна власність.

Розрізняють наступні форми власності:

- державну (власність центральних органів влади);
- комунальну чи муніципальну (власність місцевих органів влади);
- приватну одноосібну;
- приватну колективну (товариство з обмеженою кількістю співвласників);
- корпоративну (необмежена кількість власників акцій);
- змішану (частково державну).

Розмаїття різних форм власності створює передумови для різновекторного економічного розвитку.

4. Новітні тенденції розвитку відносин власності

Власність, як історична категорія характеризується поняттям *домінуючого об'єкту власності*. Ним у різні часи були: природне середовище, земля, раби, засоби виробництва (машини), продукти харчування. Нині до числа домінуючих об'єктів власності на світовій арені входять інформація, нові технології, наукові відкриття, твори мистецтва тощо.

В Україні триває розвиток приватної власності, що відбувається в процесі приватизації, тобто перетворення державної власності на інші форми з метою її роздержавлення.

Приватизація – це процес перетворення державної власності на приватну, колективну чи змішану. У процесі приватизації застосовують такі *способи*:

викуп об'єктів малої приватизації товариствами покупців, що їх створили і є працівниками цих об'єктів;

викуп державного майна підприємства за альтернативним планом приватизації;

викуп державного майна, зданого в оренду;

продаж на аукціоні;

продаж за некомерційним конкурсом;

продаж акцій відкритих акціонерних товариств (акціонування);

продаж з відстрочкою платежу.

Зворотним до приватизації процесом є **націоналізація** – перехід майна будь-якої форми власності до власності держави.

Роздержавлення – це процес сприяння розвитку потрібних для повноцінної ринкової економіки різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності, ліквідація майнової монополії держави у підприємницьких відносинах. Воно передбачає ліквідацію державного диктату плану, централізованого розподілу ресурсів тощо, комерціалізацію діяльності державних підприємств (запровадження принципу самостійного господарювання), демонополізацію виробництва і розвиток конкуренції, приватизацію державної власності та ін.

Зміну форми державної власності провадять через комерціалізацію, корпоратизацію (акціонування) тощо. Це супроводжується зняттям підприємств з державного фінансування і переведенням їх на приватне кредитування та самофінансування або власний пошук альтернативних джерел.

В умовах тотального правового нігілізму в Україні подальшого розвитку набувають незаконні форми відносин власності.

Рейдерство – це замовлення та організація нападу на підприємство, установу, організацію з метою їх захоплення у свою власність, що спричиняє порушення їх нормальної роботи. В рейдерському механізмі можуть бути задіяні судові рішення, охоронні служби, в тому числі й державні, міліція та прокуратура.

В розвинутих країнах домінуючого значення набуває **корпоративна форма власності** (акціонерні товариства), яка на сьогодні забезпечує найефективніше виробництво. Так у США ця частка становить 90% загального обсягу реалізованої продукції. В цілому в країнах Заходу на корпоративну форму власності припадає 80-90% загального обсягу виробництва.

Переваги корпорацій порівняно з класичною формою приватного підприємництва, що забезпечують її провідні позиції у сфері бізнесу:

1. Зберігає все те позитивне, що несе в собі приватна власність через володіння акціями окремих осіб (інтерес, ініціативу, нагромадження, націленість на багатство, право безстрокового успадкування тощо).
2. Реалізується через колективні форми організації виробництва.
3. Має здатність акумулювати кошти й ресурси.
4. Є більш демократичною формою власності.
5. Створює умови суспільної інтеграції.
6. Долає відчуженість людини від засобів виробництва.

5. Фундаментальні питання економіки

Перед будь-якою економічною системою постають фундаментальні питання, які визначають головні засади її функціонування.

1. **Що виробляти?** Які з можливих товарів і послуг потрібні споживачу, що дозволить мінімізувати витрати виробництва. В ринковій економіці питання організації виробництва повністю залежать від думки та уподобань споживача і виробники прагнуть до їх задоволення. Товари які задовольняють потреби споживачів створюють виробникам економічний прибуток, що призводить до розширення галузі.

2. **Як виробляти?** Яку комбінацію різних груп ресурсів слід задіяти для створення необхідної продукції і як слід організувати процес виробництва. Чим прогресивнішою є форма організації виробництва – тим менш ресурсозатратною вона є. Це, в свою чергу, підвищує конкурентоспроможність та рівень прибутків фірми й галузі.

3. **Для кого виробляти?** Хто буде споживачем даної продукції та буде сплачувати за неї, яким чином продукція буде розподілятися між різними верствами населення.

4. **Чи спроможна економічна система до адаптації?** Чи здатна вона в умовах змін ринкової кон'юнктури змінювати структуру виробництва та виробничі потужності достатньо швидко для того щоб уникати збитків. Частково така позиція залежить від структури економіки – чим більша в них частка малих підприємств – тим простіше адаптуватись до наявних змін.

5. **Чи спроможна економічна система до саморегулювання?** Чи спроможна ринкова економіка через механізм невидимої руки (взаємодію попиту і пропозиції та конкуренції) подолати усі внутрішні ускладнення. В більшості випадків до механізму ринкового саморегулювання слід підключати важелі державного впливу на економічні процеси.

6. Рушійні сили і фактори соціально-економічного прогресу

Джерелом прогресу є розвиток суперечностей. **Суперечність** – це принцип будь-якого розвитку, саморуху. Рух – це суперечність, єдність та взаємодія суперечностей.

Виникнення суперечностей спричинене наявністю загальних зв'язків, залежностей і зумовленостей всередині певної матеріальної системи, взаємодією різних сторін, властивостей, тенденцій, якостей у межах суперечностей.

Взаємодія протилежних сторін характеризується взаємо проникненням, взаємообумовленістю, взаємозапереченням.

Від сутності кожної зі сторін суперечності, її структури, характеру взаємозв'язку окремих елементів, залежать відносини між протилежними сторонами, їх взаємна боротьба і взаємодія. З іншого боку, кожна суперечність проходить у своєму розвитку такі послідовні **етапи**:

1. Тотожність.
2. Відмінність.
3. Протилежність.
4. Конфлікт.
5. Ступінь розв'язання суперечності.
6. Перехід її у вищу форму свого розвитку.

Найшвидше економічний прогрес здійснюється на перших трьох етапах еволюції суперечностей. Їх рух відбувається насамперед у результаті більшої активності заперечувальної сторони. Такою стороною в межах способу виробництва є продуктивні сили, а серед них – людина, тому суспільний прогрес, у тому числі економічний, – це діяльність людей, які ставлять перед собою мету і досягають її.

З розвитком продуктивних сил, особливо з появою додаткового продукту, між виробництвом і споживанням виникають такі проміжні форми як обмін і розподіл. Тому виникають суперечності між виробництвом і розподілом, розподілом і споживанням, обміном і споживанням, розподілом і обміном тощо. Розвиток суперечностей стає джерелом економічного прогресу.

Фактори економічного прогресу:

- 1 - предмети праці
- 2 - засоби праці
- 3 - робоча сила
- 4 - сили природи, що використовуються людьми
- 5 - форми і методи організації праці
- 6 - прогрес знань
- 7 - підприємницький талант
- 8 - час
- 9 - ризик
- 10 - інформація

Суперечності між ними становлять внутрішнє джерело розвитку цієї сторони суспільного способу виробництва. Ці суперечності виявляються у формі потреб людей, їх інтересів і мотивів розвитку.

Дедалі більшого значення набуває взаємодія різних факторів у структурі соціально-економічного прогресу. **Синергічний ефект** – це комплексний підхід для всіх факторів, нова якість у процесі системної взаємодії в межах складної органічної системи.

Визначальними джерелами соціально-економічного прогресу на сьогоднішній день є:

1. Суперечності природних сил.
2. Суперечності техніко-економічних відносин.
3. Суперечності економічної власності.
4. Суперечності господарського механізму.
5. Суперечності між продуктивними силами і відносинами власності.
6. Суперечності між сферами відтворення.

Тема 4. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ РИНКУ

ЗМІСТ

1. Ринок: сутність, функції та класифікація.
2. Попит, закон попиту. Фактори, що визначають попит.
3. Пропозиція, закон пропозиції. Фактори, що формують пропозицію.
4. Ціна і конкуренція.
5. Ринкова рівновага.
6. Інфраструктура ринку.
7. Система управління та організації ринкового підприємства.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Еластичність попиту.
2. Еластичність пропозиції.
3. Аргументи „за” і „проти” ринкової системи.
4. Індивідуальний і ринковий попит. Зміна обсягу попиту та зміна попиту.

1. Ринок: сутність, функції та класифікація

Ринок – це система економічних відносин, що поєднує продавців та покупців різноманітних товарів та узгоджує їх економічні інтереси через ціновий механізм. Ринкова система характеризується свободою економічних дій усіх економічних суб'єктів та великою кількістю незалежних один від одного продавців і покупців.

Серед найважливіших **функцій** ринку виділяють:

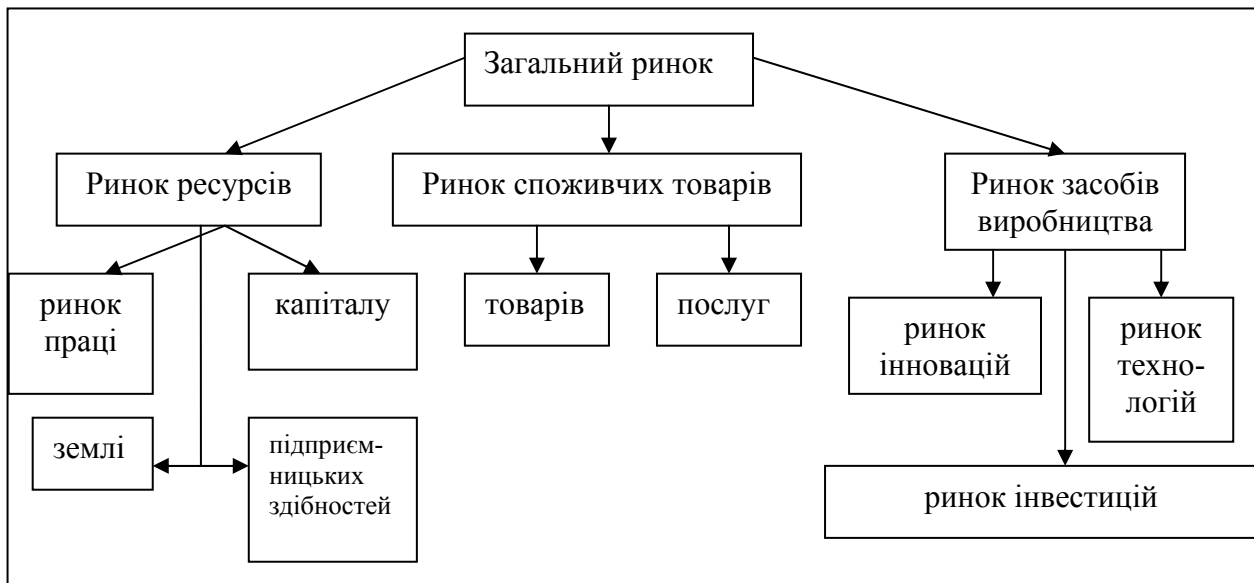


Рис. 8. Загальна структура ринку

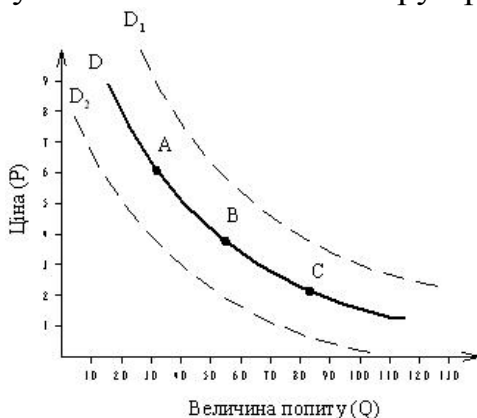
1. **Саморегулювання економіки**, узгодження інтересів виробництва і споживання по усьому асортименту продукції.
2. **Стимулююча функція** мотивує виробника до підвищення ефективності виробництва з метою максимізації прибутків.
3. **Регулююча функція** передбачає досягнення пропорцій між виробництвом різних товарів та різними галузями виробництва.
4. **Інформаційна функція** забезпечує необхідною інформацією на ринку продавців і покупців.

В загальному вигляді ринок можна поділити на **ринок ресурсів, ринок споживчих товарів та ринок засобів виробництва.**

Визначальною ланкою структури ринку є ринок споживчих товарів, він і визначає стан ринків ресурсів та засобів виробництва, які є похідними від нього.

2. Попит, закон попиту. Фактори, що визначають ПОПИТ

Попит – це платоспроможна потреба, бажання покупця придбати певну кількість певного товару при кожному з можливих рівнів цін.



Закон попиту: між ціною товару та його обсягом, що бажують придбати споживачі існує зворотня залежність, тобто при зростанні ціни – обсяг попиту зменшується.

Рис. 9. Графік попиту

Головним фактором зміни попиту є ціна. Але існує низка **нецінових факторів**, що здійснюють на нього вплив:

- а) смаки та уподобання споживачів;
- б) кількість споживачів на ринку;
- в) грошові доходи споживачів;
- г) ціна на споріднені товари (взаємозамінюючі та взаємодоповнюючі, **субститути та комплементи**);
- д) споживчі очікування щодо майбутніх цін, наявності товарів тощо.

Слід розрізняти категорії **зміни попиту** і **зміни величини попиту**. **Збільшення попиту** на графіку відображається у вигляді руху кривої вправо (D1), зменшення – вліво (D2), і відбувається внаслідок дії нецінових чинників попиту. **Зміни величини попиту** відбуваються шляхом руху точок в межах однієї кривої (A, B, C), збільшення – вправо, зменшення вліво внаслідок зміни ціни товару.

Група провідних вітчизняних дослідників запропонувала свою класифікацію чинників попиту (рис. 10).

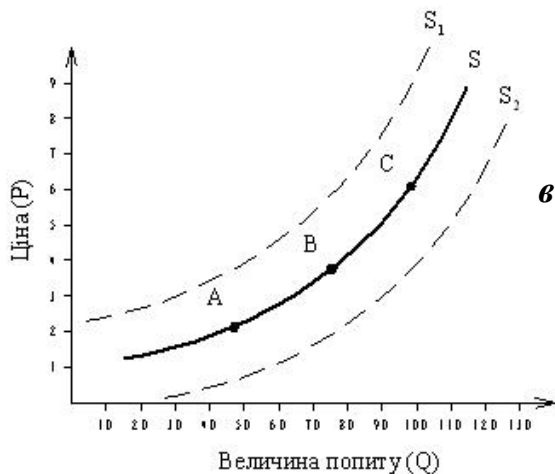
Об’єктивні	Суб’єктивні
Економічні:	Психолого-традиційні:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ базовий рівень розвитку виробництва, дійсних потреб та їх задоволення; ➤ середній рівень грошових доходів населення; ➤ структура і рівень оптових та роздрібних ринкових цін; ➤ рівень цін споріднених товарів і товарозамінників; ➤ принципи розподілу доходів. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ уподобання і смаки споживача; ➤ поведінка продавця та стосунки, що складаються між ним і споживачем; ➤ місцеві традиції і принципи виховання; ➤ сила і особливості релігійного впливу на повсякденне споживання.
Соціальні:	Естетичні:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ рівень розвитку культури, духовних цінностей; ➤ соціальна структура суспільства; ➤ освітній ценз населення; ➤ поширений спосіб життя. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ відповідність моді; ➤ привабливість зовнішніх якостей товару, реклами, форми продажу.
Демографічні:	Природно-кліматичні:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ ємкість ринку, зумовлена кількістю населення; ➤ розміри та склад середньої сім’ї; ➤ статеві-віковий склад населення; ➤ співвідношення міського та сільського населення. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ клімат; ➤ кількість опадів, середні та екстремальні температури; ➤ рельєф та місцезнаходження; ➤ флора і фауна.

Рис. 10. Класифікація чинників формування попиту

З боку попиту ціна виконує **стримуючу функцію**, обмежуючи обсяги споживання.

3. Пропозиція, закон пропозиції. Фактори, що формують пропозицію

Пропозиція – це кількість товару, яку здатний виробити і запропонувати до продажу виробник при кожному з можливих рівнів цін.



Закон пропозиції: між ціною на товар та обсягами його виробництва існує пряма залежність – збільшення ціни викликає збільшення обсягів виробництва.

Рис. 11. Графік пропозиції

Крім ціни, на зміни пропозиції здійснює вплив низка **нецінових факторів:**

- 1) ціни на ресурси;
- 2) технологія виробництва, її удосконалення;
- 3) податки і дотації;
- 4) зміни цін на взаємозамінюючі та взаємодоповнюючі товари;
- 5) очікування;
- 6) кількість продавців.

Слід розрізняти категорії **зміни пропозиції** і **зміни величини пропозиції**. **Збільшення пропозиції** на графіку відображається у вигляді руху кривої вправо (S2), зменшення – вліво (S1), внаслідок дії нецінових чинників пропозиції. **Зміни величини пропозиції** відбуваються шляхом руху точок в межах однієї кривої (A, B, C), збільшення – вправо, зменшення вліво, внаслідок зміни ціни товару.

Так само, як і стосовно попиту, існує низка нецінових чинників, досліджених групою українських вчених (рис. 12).

Об'єктивні	Суб'єктивні
<p style="text-align: center;"><i>Економічні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ рівень технологічної досконалості виробництва (механізація, автоматизація, комп'ютеризація процесів); ➤ здешевлення і заміна компонентів (факторів) виробництва; ➤ організаційно-інфраструктурне забезпечення сфери обігу; ➤ стимулювання ринкової конкуренції, переміщення капіталів. 	<p style="text-align: center;"><i>Психолого-традиційні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ зміна уподобань і смаків споживача; ➤ місцеві традиції та принципи виховання; ➤ особливості релігійного впливу на повсякденне споживання.
<p style="text-align: center;"><i>Соціальні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ професійно-кваліфікаційний склад робочої сили; ➤ суспільна престижність підприємства; ➤ розміри і активність класу підприємців, їх економічна самостійність; ➤ рівень культури і спеціальної освіти учасників виробництва. 	<p style="text-align: center;"><i>Естетичні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ зміни у моді; ➤ розвиток промислового дизайну.
<p style="text-align: center;"><i>Демографічні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ масштаби і характер залучення у виробництво і вивільнення робочої сили; ➤ розподіл працездатного населення по території. 	<p style="text-align: center;"><i>Природно-кліматичні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ клімат; ➤ рельєф і місцезнаходження; ➤ флора і фауна.

Рис. 12. Фактори формування пропозиції

З боку пропозиції ціна виконує **стимулюючу функцію**, заохочуючи виробників збільшувати обсяги виробництва.

4. Ціна і конкуренція

Ціна – це обсяг грошових коштів, за яким товар реалізується на ринку, який задовольняє як покупця так і продавця.

З боку продавця, ціна – це вираження собівартості товару плюс визначена норма прибутку. З боку покупця, ціна – це визначення його цінності для нього, спроможності задоволення його потреб.

Собівартість продукції визначають як **виробничу і повну**. Перша визначається за витратами, пов'язаними безпосередньо з виробничим процесом, в розрахунку на одиницю відповідного виду продукції. Повна собівартість розглядається як сукупність витрат виробництва (виробнича собівартість одиниці продукції) плюс витрати, пов'язані із збереженням та реалізацією. Вона визначається за даними бухгалтерського обліку та звітності, за встановленими порядком і структурою.

Величина собівартості продукції може бути **нормативною** та **фактичною**. Нормативна собівартість розраховується на базі використання

прямих витрат праці та її оплати, кількісного та грошового виразу матеріальних ресурсів та вартості різних послуг, витрат на загальногалузеве (цехове) та загальновиробниче управління, та інших витрат безпосередньо пов'язаних з виробництвом, та таких, що включаються до собівартості. Для цього в першу чергу використовують технологічні карти. Фактична собівартість розраховується за тією ж структурою і схемою, на підставі фактичних витрат, відображених в обліково-звітній документації.

На сучасному етапі ринкових відносин доцільно здійснювати аналіз цін придбання та чіткий облік витрат, необхідних для виробництва закупівельних ресурсів. Слід аналізувати витрати на послуги постачальницьких, ремонтних та інших сервісних організацій.

Ціна виробника – це повна собівартість одиниці продукції плюс відповідна маса прибутку, яка відображає окупність капіталу, вкладеного у виробництво у вигляді основних фондів та оборотних засобів з урахуванням оборотності останніх.

Ціна пропозиції – це ціна товарної продукції, винесеної на ринок з урахуванням витрат на пакування, транспортування, вантажно-розвантажувальні роботи. Вона повинна узгоджуватися з ціною попиту, а в разі їх розбіжності процес купівлі може не відбутись.

Ціна попиту – це той обсяг грошей, який згоден заплатити споживач за певну продукцію, в залежності від наявності в ній корисних характеристик, в яких він відчуває необхідність. Слід зазначити, що покупець абсолютно не цікавлять витрати на виробництво та доставку товару, його цікавить тільки якість і корисність. Ціна попиту – явище гіпотетичне, яке формується безпосередньо на ринку. Ціна, яка реально визначається на товар, як правило, має опосередковане відношення до ціни попиту.

Оптова ціна реалізації – це ціна, за якою підприємства реалізують продукцію великими партіями (оптом) збутовим, переробним і торговельним організаціям. Одним із видів оптових цін є закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію. Вони повинні формуватись з урахуванням роздрібних цін за мінусом витрат та доходів заготівельних організацій та переробних підприємств певного продуктивного підкомплексу. Структуру оптових цін слід покращувати в напрямі скорочення частки затрат живої праці при підвищенні рівня її оплати, та збільшення частки прибутку, нагромаджень для інвестування основного й оборотного капіталу виробництва.

Оптово-відпускна ціна – це ціна, за якою виробники, переробні та збутові організації продають товари іншим підприємствам і торговим організаціям. Вона встановлюється на базі оптової ціни виробництва і переробного підприємства чи збутової організації плюс ПДВ.

Роздрібна ціна – це ціна одиниці товару в торговельній мережі роздрібною торгівлі. Роздрібні ціни на продукти, які надходять у торгову мережу без промислової переробки, включають закупівельну ціну, власні витрати і прибуток заготівельних організацій, підприємств оптової і роздрібною торгівлі та податок на додану вартість. Роздрібні ціни змінюються

під дією об'єктивних законів ринку, насамперед, залежно від попиту і пропозиції, які формуються, в свою чергу, під впливом ряду чинників: реальних доходів населення, темпів підвищення продуктивності праці, покращення якості продукції тощо.

Роздрібна ціна є результатом взаємодії цін попиту та пропозиції.

Світова ціна – це ціна світового ринку на кордоні нашої країни. Вона залежить від співвідношення попиту і пропозиції на світовому ринку на конкретний товар чи групу товарів, від цін на послуги транспортування та страхування, і застосовується при укладанні угод міжнародної торгівлі. Рівень світової ціни визначається національною вартістю товарів найважливіших покупців чи продавців або основних центрів міжнародної торгівлі, і встановлюється під час здійснення великих та регулярних угод з товарами у вільноконвертованій валюті на світовому ринку (біржі, аукціони). Відомості про них містяться в журналах, довідниках, бюлетенях тощо. На підставі світової ціни розраховуються ціни зовнішньоторговельних угод у відповідності до стандартів якості продукції.

Крім вищезазначених, згадаємо ще декілька видів цін, що найчастіше використовуються в економічній літературі та реальному житті:

базова – ціна пробної моделі (партії) товару для визначення його якості;

номінальна – вказується в довідниках, прайс-листах (для цінних паперів – ціна на момент їх випуску);

довідкова – визначається за угодами на певний період часу;

фактурна – ціна купівлі-продажу при визначених умовах постачання, та багато ін.

Конкуренція (*competition* – змагання, *англ.*) – форма суперництва за економічне домінування, боротьба між різними групами економічних суб'єктів: продавцями, споживачами, інвесторами, кредиторами тощо. Збільшення кількості суб'єктів сприяє посиленню конкуренції і навпаки. Так, збільшення числа фірм-виробників унеможливорює монопольний контроль за цінами галузі, сприяє поліпшенню якості продукції.

Методами конкуренції є цінова та нецінова конкуренція. **Цінова конкуренція** спрямована на отримання конкурентних переваг за допомогою маніпулювання цінами. **Нецінова конкуренція** спрямована на підвищення якості продукції, зручності продажу та експлуатації товару, рекламу, гарантійне та післягарантійне обслуговування, фасування, пакування товару тощо. Нецінова конкуренція має місце переважно в умовах, коли товар не є стереотипним, а має певні відмінності.

5. Ринкова рівновага

Ринкова рівновага – це стан, який задовольняє покупця і виробника, що досягається внаслідок взаємодії попиту і пропозиції, при цьому формується рівноважна ціна та рівноважний обсяг виробництва.

Механізм ринкового саморегулювання полягає у русі важелів попиту і пропозиції у випадку порушення ринкової рівноваги. Якщо пропозиція перевищує попит, це створює надлишок продукції, і продавці починають реалізовувати його за нижчими цінами. У випадку перевищення попиту над пропозицією виникає ринковий дефіцит – нестача товарів. Тоді продавці починають піднімати ціни на свою продукцію, відновлюючи таким чином ринкову рівновагу (рис. 13).

У випадку збільшення пропозиції при незмінному попиті, буде знижуватись ціна і зростати обсяг реалізації - і навпаки (рис. 14). Якщо при незмінній пропозиції зростатиме попит – то і ціна і обсяги виробництва зростатимуть і навпаки (рис. 15).

Рівноважне збільшення як попиту так і пропозиції призведе до збільшення обсягів виробництва, а ціна залишиться на попередньому рівні (рис. 16).

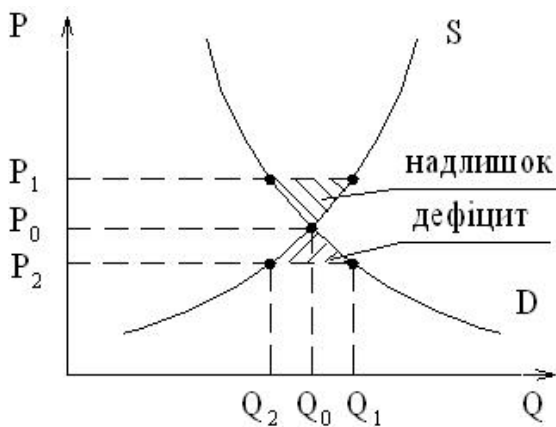


Рис. 13. Ринкова рівновага

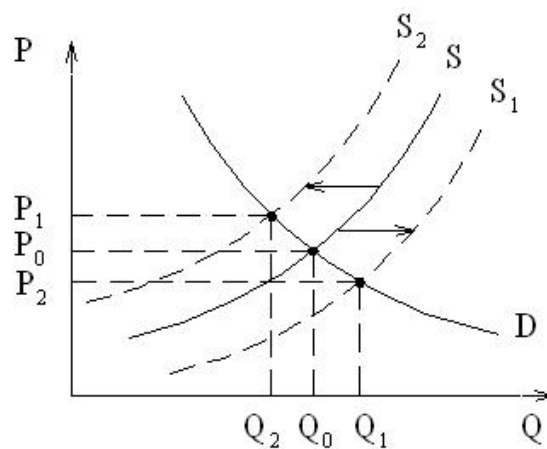


Рис. 14. Зміна пропозиції

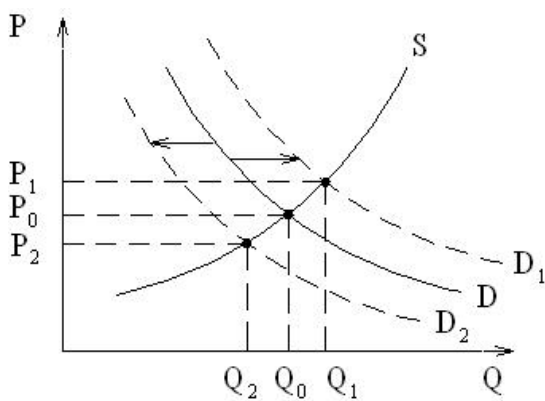


Рис. 15. Зміна попиту

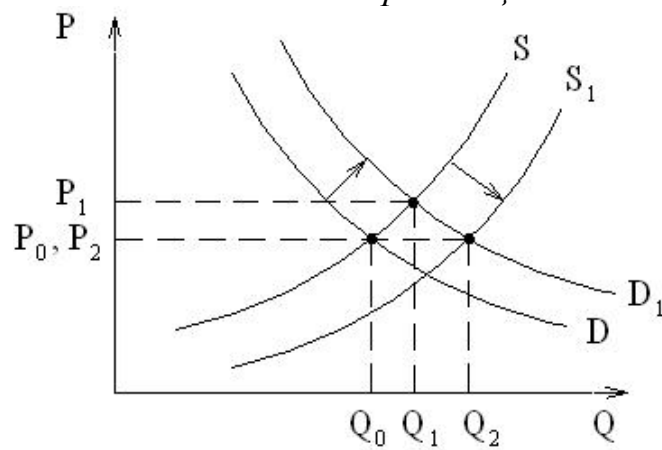


Рис. 16. Зміна попиту і пропозиції

Дія механізму ринкового саморегулювання здійснюється через взаємодію важелів попиту і пропозиції та їх впливу на формування рівноважної ціни.

Визначаючи сили, що врівноважують стан ринкової рівноваги через F_1 та F_2 , а важелі дії попиту і пропозиції через D та S , умова рівноваги в цьому випадку матиме такий вигляд:

$$F_1 D = F_2 S$$

При цьому надмірне зростання попиту може компенсуватись збільшенням обсягів виробництва, а надвиробництво вимагає посилення заохочувальних мотивів до придбання.

6. Інфраструктура ринку

Ринкова інфраструктура – це система підприємств, організацій, закладів виробничої та невиробничої сфер, які покликані обслуговувати товаровиробників, створювати умови для своєчасного і безпосереднього нарощування обсягів пропозиції продукції на ринку. Ринкова інфраструктура може бути представлена підприємствами і організаціями, які виконують функції *оптової торгівлі, транспортування, зберігання, комунікаційного зв'язку, стандартизації, сертифікації, цільового моніторингу, інформаційної служби* тощо.

Важливе значення для товаровиробників має не тільки сам факт виконання тієї чи іншої функції, а й те, ким вона виконується, яка вартість її виконання товаровиробником, і як ці послуги відбиваються на ціні кінцевого споживання.

Ринкова інфраструктура сьогодення складається, в основному, з таких елементів: товарні біржі, брокерські контори, аукціони, торгові дома, оптово-продовольчі та інші оптові ринки, ярмарки.

Товарна біржа – це установа, яка організовує процес укладання операції купівлі-продажу стандартизованих товарів за принципом врівноваження попиту і пропозиції. Біржа – це постійно діючий оптовий ринок. За своєю суттю вона є безприбутковою організацією і ніяким товаром не володіє. Спеціалізація біржі, як правило, пов'язується з товарною номенклатурою. Однак надто жорсткої спеціалізації товарних бірж на даному етапі в Україні не спостерігається. На універсальних, агропромислових та аграрних біржах укладаються угоди лише щодо стандартизованої та сертифікованої продукції.

Брокерські контори – це посередницькі структури, які виконують доручення своїх клієнтів щодо купівлі-продажу продукції, сировини, інших ресурсів. Вони можуть бути незалежними, або виступати у ролі колективних членів товарної біржі. Брокерська *маржа*, як правило, встановлюється в залежності від розмірів партії товарів (в межах 2-5 %). Представником на біржових торгах може бути тільки брокер.

Аукціон – це публічний торг ексклюзивними чи невеликими партіями товару у відведеному та обладнаному відповідним чином місці у визначений час.

Такий торг проводиться на умовах “хто дає більшу ціну”. На аукціонах продаються невеликі партії марочних товарів.

Торговий дім (ТД) – це підприємство оптової торгівлі, яке здійснює операції купівлі-продажу як від імені товаровиробників чи споживачів, так і за власний рахунок. Також воно може виконувати *консигнаторські* угоди (реалізовувати імпорتنу продукцію, матеріально-технічні ресурси та інше). На відміну від товарних бірж, торговий дім укладає угоду з реальним товаром, з нестандартними (за розміром і якістю) партіями. Якщо він працює з аграрною продукцією, то він скуповує невеликі партії с/г продукції та продуктів її переробки, доводить до кондиції, доукомплектовує її до стандартних лотів і продає на товарних біржах або в інший спосіб. Торговий дім може бути як місцем торгівлі, так і комерційним підприємством, яке отримує прибутки.

Торговий дім може функціонувати на кооперативних засадах товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерного товариства відкритого чи закритого типу. За своїми ознаками ТД кооперативного типу мало чим відрізняється від підприємницького товариства. Це самоокупна організація, яка діє в інтересах групи осіб на засадах господарського розрахунку. Кооперативний ТД працює на ринку, його фінансовий стан визначається тим, як він спрацьовує в умовах конкуренції. Однак свій прибуток такий торговий дім має розподілити, головним чином, не на пайовий капітал (як в акціонерному товаристві), а в першу чергу між постачальниками сировини чи продукції.

Найкращим випадком, є стан коли власники паїв ТД одночасно є клієнтами при укладанні угод на реалізацію продукції, тоді їх інтереси максимально розширюються.

Функції торгового дому:

- торговельно-посередницька;
- організаційно-виробнича;
- інформаційно-координаційна;
- аналітично-консультаційна та інші.

Оптово-продовольчий ринок (ОПР) – це підприємство, яке створює необхідні умови для укладання торговельних угод з продажу і купівлі наявних видів с/г продукції та продуктів її переробки. ОПР створюється для прискорення і здешевлення просування товару від товаровиробника до кінцевого споживача, з метою виключення зайвих посередників у торговельному ланцюгу, забезпечення рівного доступу всіх товаровиробників і споживачів до немонополізованого ринку та кон’юнктурної інформації. Цей новий тип підприємств оптової торгівлі лише формується в Україні, і є доволі поширеним в розвинутих країнах світу.

За асортиментом продукції, яка реалізується через ОПР, останні можуть бути універсальними і спеціалізованими. Вони спеціалізуються, насамперед, на торгівлі плодово-овочевою продукцією і картоплею. Отже, підприємства цього типу можуть організовуватись на основі продовольчих баз, холодильного господарства, заготівельних і переробних підприємств споживспілок та інших видів заготівельно-переробної інфраструктури.

7. Система управління та організації ринкового підприємства

Досягнення комерційного успіху залежить від глибокого і всебічного вивчення ринку, ринкових умов і можливостей. Це є першим кроком, який здійснюється ще перед започаткуванням нового бізнесу.

Маркетинг – це складова частина комерційної діяльності, сутність якої полягає в підпорядкуванні господарських дій ринковим умовам та встановленні прямого безпосереднього зв'язку між виробництвом та обігом.

В перекладі з англійської, *marketing* – продаж, реалізація, ринкова діяльність. У сформованому на сьогодні науковому тлумаченні, маркетинг – це загальна тенденція розвитку фірми, коли акцент з виробництва і товару переноситься на комерційні зусилля, споживача та його потреби і вимоги. Отримання прибутку в цьому випадку здійснюється за умов дотримання двох принципів:

- *пошук потреб і задоволення їх;*
- *виробництво товарів, які можна продати, а не продаж товарів, які можна виготовити.*

Метою маркетингу на підприємстві є створення системи випереджаючого оперативного відображення виробничих вимог ринку як системи відносин, що поєднує споживачів та виробників.

В практичному аспекті принципи маркетингу зводяться до:

- планування товарного асортименту з урахуванням соціально-психологічних установок різних груп споживачів;
- соціальної організації торгівельного обслуговування споживачів, коли не покупець виявляє зацікавленість в товарі, а товар наближається до потенційного споживача;
- оволодіння ринком збуту продукції.

Маркетинг реалізує свої завдання з урахуванням трьох факторів часу: минулого, теперішнього, майбутнього. В залежності від рівня якості товару та ринкової кон'юнктури, розрізняють наступні види маркетингу.

Демаркетинг, метою якого є зниження попиту на товар (в більшості випадків здійснюється через підвищення рівня цін).

Конверсійний маркетинг пов'язаний із ситуацією, коли всі або більшість найважливіших сегментів потенційного ринку відхиляють товар чи послугу, метою є зародження попиту.

Підтримуючий маркетинг – спрямований на підтримку умов сприятливих для продавця.

Протидіючий маркетинг (антимаркетинг) виникає при умові наявності такого попиту, задоволення якого є небажаним через негативні властивості товару (алкоголь, тютюн).

Розвиваючий маркетинг пов'язаний з попитом, що формується на товари, яких ще немає на ринку.

Ремаркетинг – відновлення попиту на будь-який товар.

Синхро-маркетинг – застосовується у випадках, коли підприємство буває задоволеним загальним рівнем попиту на свою продукцію, але його не влаштовує рівень попиту на конкретний товар на протязі певного проміжку часу, мета – врівноваження (підвищення) попиту, що коливається.

Стимулюючий маркетинг - пов'язаний з товарами та послугами, на які не існує попиту.

Велике значення має застосування безпосередньої системи управління підприємством. **Менеджмент** – це наукова організація управління. Її чотири основні елементи: планування, організація, мотивація та контроль.

Бухгалтерський облік - система показників та методів, що використовуються для внутрішнього контролю фінансово-господарської діяльності підприємства.

Аудит - система знань, методів та технологій щодо перевірки облікової звітності. В багатьох випадках його здійснює незалежна особа, що перевіряє фінансово-господарський стан фірми, використання бюджетних ресурсів, відповідність поданої податкової декларації реальним доходам фірми.

Тема 5. ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

ЗМІСТ

1. Сутність та функції грошей.
2. Закон грошового обігу.
3. Грошова система. Види грошових систем.
4. Сутність, принципи та етапи кредитування.
5. Форми кредиту.
6. Банки. Банківська система України.
7. Кредитна система.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Концепції грошей.
2. Сучасні зміни в грошовому обігу.
3. Закон вартості, його функції.
4. Функціональні форми грошей.

1. Сутність та функції грошей

Перехід від *натурального господарства* до *товарного виробництва*, тобто виробництва продукції не для особистого споживання а для його обміну, зумовив виникнення потреби в універсальному товарі, який міг би виконувати функцію загального обмінного еквіваленту для спрощення процесу обміну товарами. За різними історичними джерелами, гроші

виникли в 7-му столітті до н.е. в стародавній Греції або у стародавньому Китаї.

Гроші – це специфічний товар, який виконує функцію загального обмінного еквівалента, на підставі якого вимірюється вартість усіх інших товарів.

Еволюційно відомими є 4 форми грошей:

1 – товарні гроші (золоті зливки, певні групи товарів, наприклад зброя);

2 – металеві гроші (монети);

3 – паперові гроші (векселі, банкноти, казначейські білети);

4 – електронні гроші (безготівкові, web-money).

До функцій грошей відносять:

а) **Засіб обігу**. Коли гроші використовують як засіб оплати за товари та послуги, то кажуть що вони виконують функцію засобу обігу. Гроші дозволяють поєднати окремі акти обміну в єдиний процес обігу.

б) **Функція грошей як міри вартості** – це здатність вимірювати вартість усіх товарів в грошових одиницях держави. Сьогодні грошові одиниці малорозвинутих країн виконують функцію засобу обігу, в той час як функцію міри вартості там виконують валюти розвинутих країн, особливо в умовах значної інфляції.

в) **Засіб нагромадження** - це особлива функція, яка забезпечує володарю в майбутньому купівельну спроможність накопиченого активу в умовах стабільної економіки. Люди можуть зберігати свій скарб у вигляді коштовностей, нерухомості, акцій тощо, однак гроші найбільш придатні до цього, оскільки мають абсолютну ліквідність.

Ліквідність - це здатність активу бути швидко, без перешкод обміненим на засіб платежу або бути використаним як засіб платежу.

г) **Засіб платежу**. Товари не завжди продаються за готівкові гроші, оскільки до моменту появи на ринку одного продавця зі своїм товаром, в інших ще може не бути готівкових грошей. Тому виникає необхідність купівлі-продажу товарів в кредит, тобто з відстроченням платежу. В цьому випадку гроші функціонують не як засіб обігу - а як засіб платежу. При авансових платежах гроші передаються продавцю раніше отримання від нього товару, виплата заробітної плати не відбувається одночасно з виконанням певних виробничих операцій, сплата боргів відбувається через певний час після отримання позики.

Найхарактернішою ознакою функції грошей як засобу платежу є наявність розриву в часі між передачею товару покупцю та грошей продавцю. Гроші як засіб платежу на відміну від грошей як засобу обігу, не опосередковують, а завершають акт купівлі-продажу.

д) **Світові гроші**. Гроші виступають засобом зв'язку відокремлених товаровиробників не лише на національному, а й на міжнародному ринках, забезпечуючи загальносвітову еквівалентність обміну, в цій якості гроші виконують функцію світових грошей. В якості світових грошей сьогодні використовують долар США, євро, SDR, ECU (дет. див. Тему 12, пит. 5).

2. Закон грошового обігу

Грошовий оборот – це частина загальноекономічного обігу, яка відображає рух грошей в готівковій та безготівковій формах в процесі розширеного суспільного відтворення та обслуговування нетоварних виплат і розрахунків.

З точки зору *Карла Маркса* закон грошового обігу має такий математичний вигляд:

$$\text{Кількість грошей, необхідних для обігу} = \frac{\text{Сума цін реалізованих товарів} - \text{Сума цін то-варів} + \text{Сума пла-тежів по зо-бов'язанням} - \text{Сума от-риманих платежів}}{\text{Середнє число обертів грошей як засобу обігу та засобу платежу}}$$

Деяко іншої точки зору дотримувався представник кількісної теорії грошей *Ірвінг Фішер*, який сформулював таке рівняння:

$$M \times V = P \times Q, \quad \text{де}$$

- M** – кількість грошей в обігу
- V** – швидкість обертання грошей
- P** – середня ціна товарів і послуг
- Q** – кількість реалізованих товарів і послуг

Отже, **головний принцип грошового обігу** – обмеження грошової маси реальними потребами товарообороту. Перебільшення маси грошей в обігу призводить до їх знецінення.

Найважливішим показником грошового обігу є **грошова маса** – сукупний обсяг платіжних засобів, що обслуговує господарський обіг і належить приватним особам, підприємствам і державі. Для аналізу кількісних змін грошового обороту на певну дату і за певний період, а також для розробки заходів з регулювання обсягу грошової маси використовують систему грошових агрегатів:

M1 – готівкові гроші в обігу та кошти на поточних рахунках

M2 = M1 + термінові та ощадні внески в комерційних банках терміном до 4 років

M3 = M2 + ощадні внески в спеціалізованих кредитних установах

M4 = M3 + крупні довгострокові сертифікати комерційних банків

В грошовій масі розрізняють **активні** гроші, що приймають участь в готівковому та безготівковому обороті, та **пасивні** (заощадження, резерви, залишки на рахунках), які можуть бути використані в операціях лише потенційно.

3. Грошова система. Види грошових систем

Грошова система - це форми організації грошового обігу, що склались історично і закріплені національним законодавством. В залежності від видів грошей, розрізняють грошові системи двох типів:

1) **система металевого обігу**, яка базується на дійсних грошах (золото, срібло), які виконують всі п'ять функцій, - а існуючі банкноти без перешкод обмінюються на дійсні гроші;

2) **система паперово-кредитного обігу**, при якій дійсні гроші не приймають участі в обігу, вони замінені на умовні знаки вартості – паперово-кредитні гроші.

Наявність в структурі обігу різних видів грошових знаків породила економічний **закон Коперника-Грешема**, який полягає у тому, що *менш коштовні гроші витісняють з обігу більш коштовні*. Це обумовлюється тим, що люди прагнуть позбутись номінальних (паперових) грошей і розраховуються ними, в той час як металеві гроші вони прагнуть залишати в якості заощаджень.

В залежності від кількості металів, що використовуються у якості бази грошового обігу, виділяють 2 види металевих грошових систем:

- **біметалізм**, - система, в якій роль загального еквівалента закріплена за двома металами (золотом та сріблом), і встановлюються 2 ціни на 1 товар;

- **монометалізм**, - грошова система, в якій один метал виконує функцію загального еквівалента. В більшості країн світу, срібний монометалізм історично змінився на золотий.

Відомо 3 види золотого монометалізму:

- **золотомонетний**;
- **золотозливковий**;
- **золотодевізний** (при якому банкноти обмінюються на золоті платіжні засоби в іноземній валюті, система властива колоніальним країнам).

До грошової системи країни входять, встановлені в законодавчому порядку:

- найменування грошової одиниці, її співвідношення до іноземних валют та її умовний золотий вміст;
- валютний курс і режим зовнішньо-валютного обігу;
- види грошових знаків, які є обов'язковими для прийому по всій території країни;
- умови та порядок грошового обігу;

- ліміти вільної грошової готівки в касах суб'єктів усіх сфер господарської діяльності;
- методи банківського, фінансового, податкового і аудиторського контролю за грошовою системою.

Кожна країна визначає для себе грошову систему, в тому числі резервні активи, грошову одиницю, порядок чеканки монет і емісії грошових знаків.

Як правило, в кожній країні знаходяться в обігу білети національного банку (банкноти) або казначейські білети, та розмінна монета, яка вільно обмінюється на банкноти.

4. Сутність, принципи та етапи кредитування

Кредит – (походить від лат. слова *Credo* – довіра, довіряю) це система відносин, що виникають між позикодавцем (кредитором) і позичальником (дебітором), з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів та їх використання на умовах повернення та плати за використання.

Принципи кредитування:

- 1) зворотність (повернення);
- 2) терміновість;
- 3) забезпеченість;
- 4) платність;
- 5) цільове призначення.

Етапи кредитування:

- 1) акумуляція (накопичення) коштів у кредитора;
- 2) надання позичальником заявки та обґрунтування кредиту;
- 3) отримання кредиту;
- 4) використання коштів;
- 5) накопичення коштів у позичальника;
- 6) повернення коштів позичальником;
- 7) отримання кредитором відсотка.

5. Форми кредиту

В залежності від форми надання розрізняють 2 види кредиту: **товарний** та **грошовий**. В товарній формі кредитні відносини виникають між продавцями та покупцями, коли останні отримують товари чи послуги з відстроченням платежу, це є **комерційний кредит**. Якщо в покупця немає грошей для придбання товару, то він може бути добровільно переданий продавцем споживачу в кредит, а факт передачі оформляється векселем.

Грошовий кредит – це перш за все банківський кредит, кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не лише при отриманні

клієнтами кредиту, а й при вкладанні ними своїх грошових коштів у вигляді внесків на поточних та депозитних рахунках. Банківський кредит обумовлює не лише обіг товарів а й накопичення капіталу.

В залежності від цільового призначення кредит буває **виробничим** або **споживчим**.

В залежності від забезпеченості кредити бувають: **забезпеченими** або **ломбардними** та **незабезпеченими** або **бланковими**.

За терміном надання розрізняють:

- **термінові**, що надаються на визначений в договорі термін, вони бувають коротко- (до 1 року), середньострокові (1-3 роки) та довгострокові (більше 3 років);

- **до запиту**, видаються на невизначений термін, за вимогою кредитора мають бути негайно повернені;

- **прострочені**, термін повернення яких вже минув;

- **відстрочені**, термін повернення яких перенесено;

В залежності від організації кредитних відносин розрізняють **міжгосподарський**, **банківський** та **державний** кредити.

6. Банки. Банківська система України

Банки виконують наступні **функції**:

- 1) **аккумуляція і зберігання грошових засобів** суб'єктів фінансово-господарської діяльності, створення позичкового капіталу;

- 2) **здійснення посередницької діяльності** в грошових розрахунках між суб'єктами фінансової діяльності;

- 3) **надання кредиту**, кредитна участь у фінансово-економічному обігу грошей;

- 4) **емісія платіжних засобів і цінних паперів** у відповідності та у разі наявності таких повноважень.

В залежності від спектру дій, що виконують банки їх поділяють на **універсальні** та **спеціалізовані**.

Всі операції банків, поділяють на активні та пасивні. **Пасивними** називають операції, за допомогою яких банки утворюють позичкові ресурси (прийом та зберігання вкладів). **Активними** називають операції, пов'язані з наданням кредитів позичальникам.

В Україні діє **дворівнева банківська система**. На першому рівні розташовані державні банки, на другому – комерційні. Всі банки України, крім НБУ є комерційними. Однак існує 2 державних комерційних банки, це Український експортно-імпорتنний банк (Ексімбанк) та Ощадний банк України.

НБУ визначає **організаційно-технічні принципи здійснення готівкового обороту**:

- правила зберігання, перевезень та інкасації готівки;

- правила виконання касових операцій банками та суб'єктами господарювання;

- створення та управління резервними фондами банкнот і монет;
- встановлення ознак платоспроможності грошових знаків.

НБУ встановлює **правила здійснення безготівкових розрахунків**, представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, регулює валютний ринок, здійснює емісію приватизаційних цінних паперів та регулює їх обіг.

Головна мета діяльності НБУ – забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

7. Кредитна система

Кредитна система – це сукупність різноманітних кредитно-фінансових установ, що працюють на ринку позичкових капіталів та здійснюють їх акумуляцію і мобілізацію.

Сучасна кредитна система складається з наступних елементів:

1. **Центральний банк**, державні та напівдержавні банки.
2. **Банківський сектор**:
 - комерційні;
 - ощадні;
 - інвестиційні;
 - іпотечні;
 - інші спеціалізовані банки.

Іпотека – це система кредитних відносин, застава у яких надається у вигляді землі, нерухомості.

3. **Страховий сектор**: страхові компанії та пенсійні фонди.
4. **Спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні інститути**:
 - інвестиційні компанії;
 - фінансові компанії;
 - благодійні фонди;
 - трастові компанії;
 - позиково-ощадні асоціації;
 - кредитні спілки.

Така структура є типовою для більшості розвинутих країн, її називають чотирирівневою (або трирівневою, коли страховий сектор поєднують з четвертим).

Тема 6. ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ

ЗМІСТ

1. Місце держави в економічній системі.
2. Необхідність та цілі втручання держави в економіку.
3. Основні напрями економічної політики.
4. Об'єкти, суб'єкти та методи державного регулювання економіки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Економічні функції місцевих органів влади.
2. Структура органів державної влади в процесі регулювання економіки.

1. Місце держави в економічній системі

Держава є повноцінним суб'єктом ринкових відносин. **З економічної точки зору, держава** – це підприємства державної форми власності, державні установи та організації а також органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють вплив на перебіг економічних процесів.

До таких державних установ відносять Парламент, Уряд, Центральний банк, місцеві ради та адміністрації, Антимонопольний комітет України, Державну податкову адміністрацію, Державну митну службу, Фонд Державного майна, Головне контрольно-ревізійне управління, Пенсійний фонд України тощо.

В умовах розвинутої змішаної економіки, яка поєднує в собі методи ринкового саморегулювання і урядового втручання, держава в особі державних підприємств сама активно виступає в якості суб'єкта підприємницької діяльності, здійснює виробництво товарів і послуг та виступає як **суб'єкт державних закупівель**. Їх метою є забезпечення державного запасу стратегічно важливих товарів для впливу на ціни в кризових умовах, забезпечення населення і підприємницького сектору необхідними товарами і сировиною. Також держава історично виступає збиральником податків.

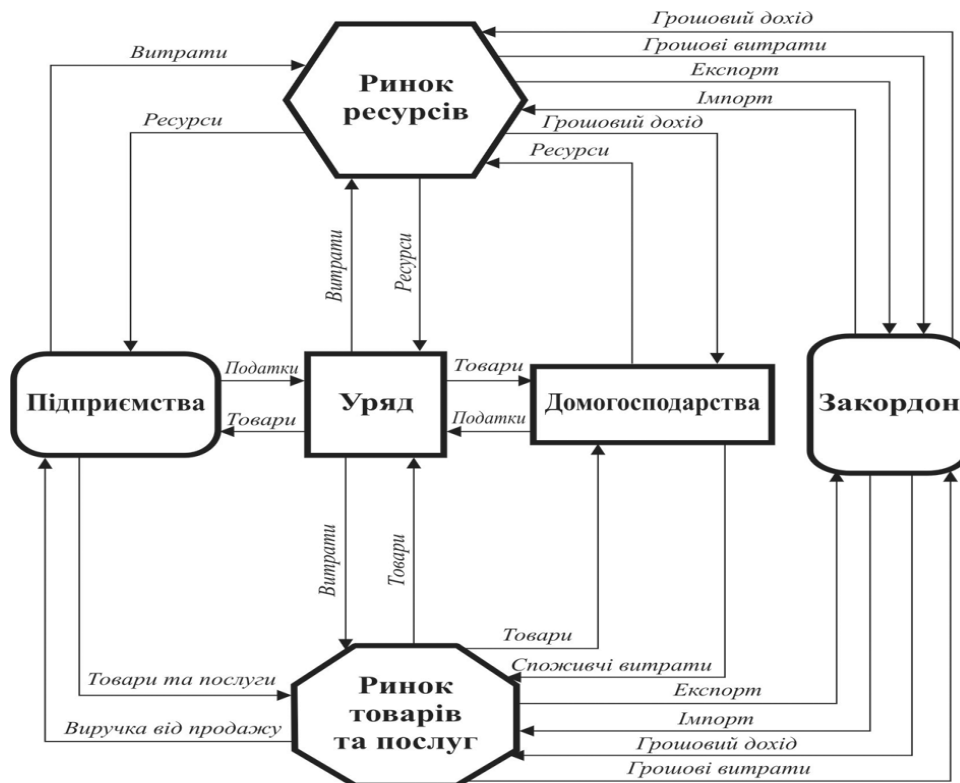


Рис. 17. Місце держави у колообігу товарів і доходів

2. Необхідність та цілі втручання держави в економіку

Головним завданням держави в економіці є розподіл регулюючих функцій між ринком і Урядом.

Завданнями держави в умовах *розвинутої* економіки є:

1. забезпечення та підтримка високого рівня зайнятості населення;
2. забезпечення стабільних темпів економічного зростання країни;
3. перерозподіл доходів на користь найменш захищених верств населення;
4. сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків;
5. недопущення монополізації та сприяння розвитку конкуренції;
6. забезпечення економічної безпеки держави.

Економічна безпека держави – це стан повноцінного ефективного функціонування національної економіки, її незалежність від зовнішніх джерел, спроможність уникнення саботажу та запобігання економічним диверсіям.

В умовах *перехідної* економіки завданнями держави є:

- зміна відносин власності шляхом її роздержавлення та приватизації;
- підтримка малого підприємництва;
- структурна перебудова економіки з орієнтацією на останні досягнення НТП;
- розвиток ринкової інфраструктури (кредитно-банківської та фінансової систем, бірж, і таке інше);

- розв'язання проблем первинного накопичення капіталу та його перерозподілу;
- підвищення рівня життя і соціальної захищеності населення;
- створення правової і соціальної бази реформ, ринкового законодавства;
- максимальне обмеження діяльності посередників;
- унеможливлення появи та функціонування фінансових пірамід, компаній, що реально не існують та інших форм шахрайства;
- виховання ринкової психології і ринкового економічного мислення населення.

3. Основні напрями економічної політики

Економічна політика – це система ретельно спланованих, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на зміну господарських процесів і явищ, що мають місце в національній економіці, метою яких є досягнення конкретних цілей.

Завданнями економічної політики є не лише стабілізація суто економічних процесів, а й захист сфер, які не завжди є вигідними для приватного бізнесу: освіта, наука, медицина, захист навколишнього середовища, оборона, охорона громадського порядку, соціальні суспільні блага тощо.

До головних видів економічної політики належать:

1. **Грошово-кредитна політика**, система заходів, спрямованих на управління кількістю грошей в обігу.
2. **Фіскальна або фінансово-бюджетна політика** – система управління податками та бюджетними витратами.
3. **Митна політика** – регулювання обсягів експорту та імпорту.
4. **Валютна політика** – управління курсами валют, та методологією їх встановлення.
5. **Інноваційна політика** – поєднує в собі науково-технічну та інвестиційну політики, тобто розробку нових технологій і товарів та їх впровадження у виробництво.
6. **Цінова політика** – методологія формування цін в окремих галузях та на певні товари.
7. **Політика доходів** – управління рівнем доходів населення.
8. **Регіональна політика** – напрями соціально-економічного розвитку окремих територій.
9. **Структурна політика** - це дії держави, спрямовані на структурні перетворення (зміни) в економіці, визначення її пріоритетних ланок та оптимального співвідношення між ними (промисловістю і сільським господарством, експортом і імпортом, виробництвом і споживанням, ринковим і неринковим секторами економіки тощо).

10. Соціальна політика - це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні.

4. Об'єкти, суб'єкти та методи державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки (ДРЕ) - це управління соціально-економічним розвитком країни, тобто сукупність заходів державного впливу на об'єкти і процеси з метою певного спрямування господарської діяльності суб'єктів національної економіки, узгодження їхніх інтересів і дій для реалізації конкретних цілей.

Об'єкти ДРЕ - це сфери, галузі економіки, регіони, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично або невідкладно, як того вимагають умови нормального функціонування економіки і підтримання соціальної стабільності. До них відносять економічний цикл; секторну, галузеву та регіональну структури господарства; зайнятість населення та умови праці; грошовий обіг; платіжний баланс; довкілля; умови нагромадження інвестиційного капіталу; ціни та умови конкуренції; підготовку та перепідготовку кадрів; зовнішньоекономічні зв'язки; тінізацію економіки тощо.

Суб'єкти ДРЕ - це носії, виразники та виконавці господарських інтересів.

Носії інтересів - це соціальні групи, наймані робітники та власники підприємств, фермери та земельні власники, управлінці та акціонери, інвестори та ін.

Виразниками господарських інтересів у ринковій економіці є об'єднання, асоціації, профспілки, спілки підприємців і фермерів, політичні партії, громадські організації.

Виконавцями господарських інтересів держави є органи державної та місцевої влади, а також Національний банк.

Методи державного регулювання – це сукупність способів, прийомів та засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни. Розрізняють правові, адміністративні та економічні методи державного регулювання економіки.

Правове регулювання економіки здійснюється шляхом прийняття законів і законодавчих актів, Указів Президента, нормативних актів Уряду. Закони виконують функцію довготермінового правового регулювання, а Укази, нормативні акти – короткотермінового, оперативного.

Адміністративне регулювання – це дії адміністрації держави або регіону, спрямовані на збалансованість інтересів господарювання за

допомогою нормативних актів, вказівок, розпоряджень. Це заходи (засоби) заборони, дозволу або примусу. Адміністративне регулювання ринкової економіки виражає пряме управління з боку держави. За допомогою адміністративного регулювання доволі часто відбувається практичне впровадження результатів правового регулювання.

Економічне регулювання пов'язане зі створенням державою фінансових чи матеріальних стимулів, здатних впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання та обумовлювати їхню поведінку, або ж здійснювати прямий вплив на економічні процеси (цільове фінансування, державне замовлення).

Тема 7. ФІНАНСИ, ПОДАТКИ ТА БЮДЖЕТ

ЗМІСТ

1. Сутність та функції фінансів.
2. Економічний зміст податків.
3. Державний бюджет.
4. Бюджетний дефіцит та державний борг.
5. Ринок цінних паперів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Дискреційна фіскальна політика.
2. Фіскальна політика вмонтованих стабілізаторів.
3. Функції фінансів та фінансова система України.

1. Сутність та функції фінансів

Фінанси – це система економічних відносин, пов'язана із формуванням та використанням фондів грошових ресурсів. Як правило, в результаті фінансових відносин відбувається формування, розподіл і перерозподіл національного доходу країни.

Головними суб'єктами фінансових відносин є:

- *держава*, що є власником державних грошових ресурсів, яка їх розподіляє, стягує податки та інші платежі, формує державний та місцеві бюджети;
- *підприємства (фірми), установи, організації*, які отримують гроші від споживачів їхньої продукції або від держави, витрачаючи їх на оплату виробництва, податки тощо;
- *населення (домогосподарства)*, яке отримує гроші від держави або підприємств різної форми власності у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій, інших доходів, витрачає їх на особисті потреби та створює заощадження.

Крім зазначених суб'єктів між якими можуть виникати фінансові відносини, додатково слід назвати відносини між окремими регіонами (областями) та зарубіжними країнами.

Фінансова система – це система створення та використання фондів грошових ресурсів, разом із розгалуженою мережею фінансових установ. До неї входять три підсистеми: **державні фінанси**, **фінанси підприємств** і **фінанси населення**. До складових фінансової системи відносять: бюджети різних рівнів, фонди соціального страхування, грошові фонди підприємств, особисті фонди споживання тощо.

Існує 2 базових функції фінансів:

- **розподільча**, що пов'язана з розподілом і перерозподілом суспільного продукту й національного доходу для задоволення різних потреб народного господарства;

- **контрольна**, полягає в тому, що за допомогою фінансів держава контролює розподіл і раціональне використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів.

2. Економічний зміст податків

Податки – це обов'язкові платежі фізичних та юридичних осіб до бюджету, що здійснюються на умовах та в порядку визначеному законодавчими актами держави. За своїм економічним змістом, податки виражають фінансові відносини між державою і учасниками господарського життя, з метою створення централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою своїх завдань. Податки виконують низку **функцій**:

- **фіскальну** (виконання державного бюджету);
- **регулюючу** (перерозподіл доходів на користь найменш забезпечених);
- **стимулюючу** (розвиток підприємництва, збільшення обсягів споживання, обмеження споживання шкідливих товарів).

Класифікація податків *в залежності від розміру*:

- **стійкі** (тверді), **пропорційні** податки, розмір яких не змінюється та відповідає розміру доходів, ґрунтуються на твердих ставках, які встановлюють у відсотковому відношенні до об'єкта податку;

- **прогресивні**, розмір яких збільшується в залежності від рівня доходів;

- **регресивні**, розмір яких може зменшуватись зі зростанням доходу.

За формою оподаткування податки поділяють на **прямі** та **непрямі** (ті що не мають безпосереднього відношення до людини). За об'єктом оподаткування вони поділяються на:

- податки на доходи;
- податки на споживання;

- податки на майно.

За місцем надходження розрізняють загальнодержавні та місцеві податки.

Залежно від цільового використання розрізняють:

- **загальні** податки, їх використовують на фінансування поточних витрат і капітальних вкладень, вони зараховуються до відповідних бюджетів і не мають конкретних шляхів їх подальшого використання;

- **специфічні**, які мають своє власне цільове призначення, наприклад відрахування на соціальне страхування, до пенсійного фонду тощо.

В Україні найбільше значення мають наступні види податків: прибутковий податок з громадян, податок з прибутку підприємств, податок на додану вартість (ПДВ), акцизний збір тощо.

Крім зазначених податків та зборів до податкової системи належать мито, податкові штрафи, внески за отримання ліцензій та патентів, і багато іншого.

Для ефективної роботи, діяльність податкової системи повинна відповідати наступним принципам:

- 1) оподаткування не повинно бути надмірним;
- 2) слід уникати подвійного та багаторазового оподаткування доходу;
- 3) механізм сплати податків повинен бути простим, зрозумілим і зручним для платника;
- 4) податкова система має бути гнучкою, мати змогу легко адаптуватись до змін;
- 5) податкова система повинна обов'язково відповідати критеріям справедливості.

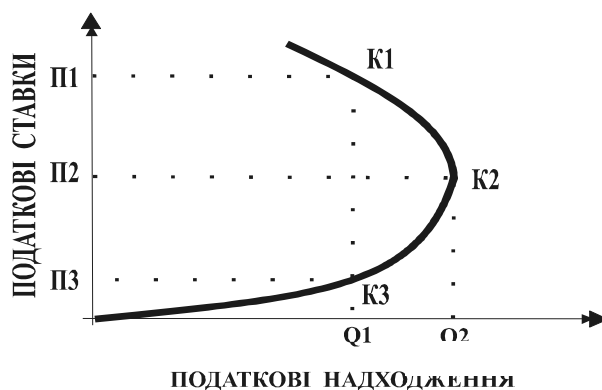


Рис. 18. Крива А. Лаффера

Крива представника теорії економіки пропозиції Артура Лаффера демонструє взаємозалежність між розміром ставки податку та обсягом податкових надходжень. Так, збільшення податкових ставок буде призводити до збільшення обсягу податкових надходжень, але лише до певного рівня, який не буде пригнічувати підприємницький стимул (на графіку точка K2). Збільшення ставки оподаткування вище цього рівня сприятиме ухилянню від сплати податків, тінізації економічних відносин, та, відповідно, скороченню податкових надходжень.

3. Державний бюджет

Державний бюджет – це найбільший централізований грошовий фонд країни, що знаходиться в розпорядженні уряду і являє собою кошторис грошових доходів і витрат держави на певний період (як правило рік).

До **бюджетної системи** входять державний бюджет, бюджети територіально-адміністративних одиниць (областей, районів, міст, селищ), податкова система та правова база бюджетної діяльності. Державні і місцеві бюджети створюють фінансову основу для поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів.

Прибуткова частина бюджетів формується за рахунок податків і зборів. Перерозподілу між центральним і місцевими бюджетами підлягають ПДВ та акцизний збір.

Видаткова частина бюджету спрямовується на фінансування:

- виробничого і невиробничого будівництва;
- науково-дослідницьких робіт, заходів у галузях освіти, науки, культури, охорони здоров'я, оборони, соціального забезпечення тощо;
- утримання органів державної влади й державного управління, силових структур, судів тощо;
- загальнонаціональних програм соціального, економічного та екологічного розвитку країни та багато іншого.

Видатки бюджетів усіх рівнів поділяють на поточні і видатки розвитку.

Поточні видатки - це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій, які діють на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення.

Видатки розвитку - це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови галузей економіки; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

Пріоритетним завданням реформування бюджетної системи України є перерозподіл повноважень на користь регіональних бюджетів з метою посилення економічної влади та самоврядування регіонів.

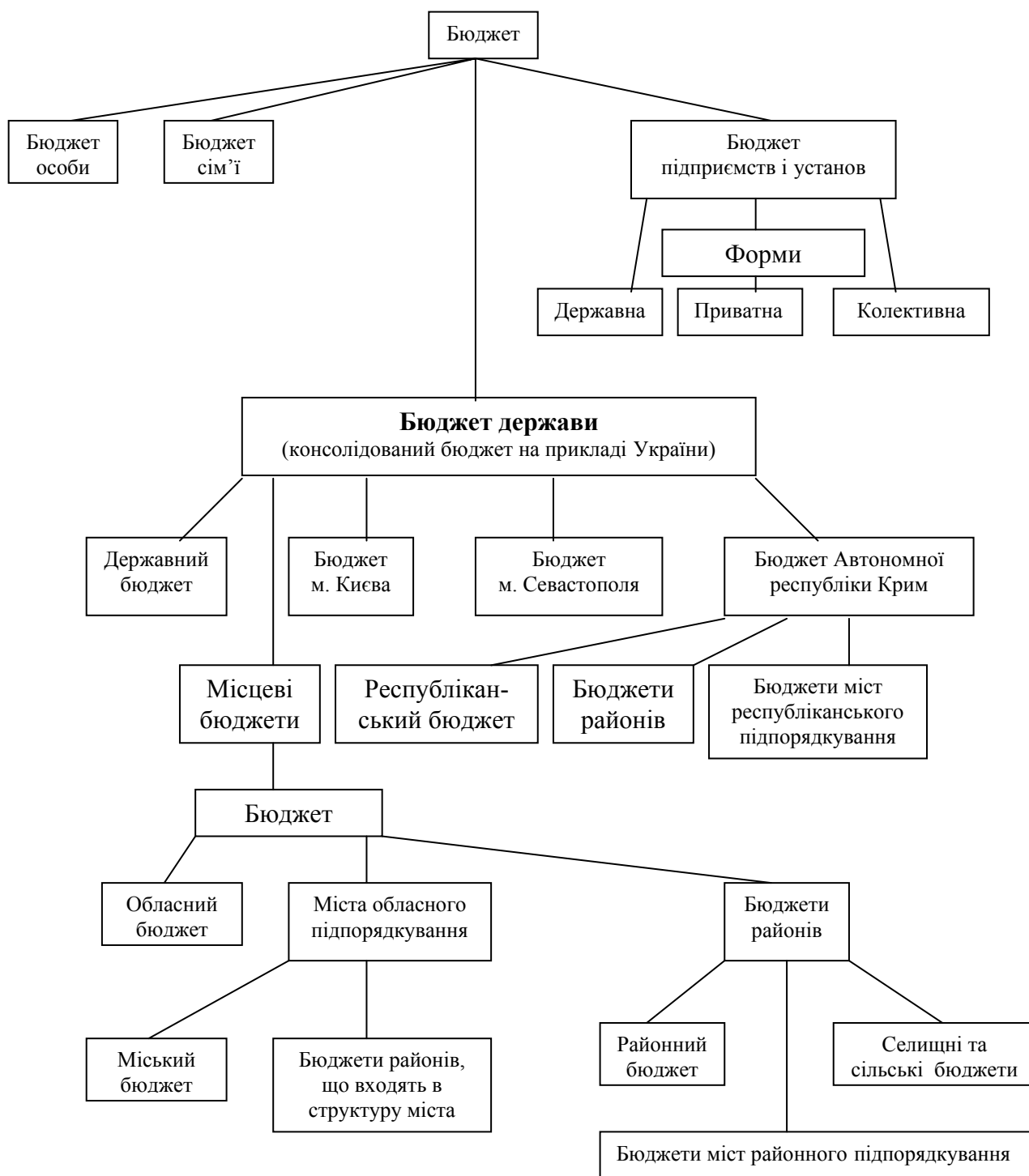


Рис. 19. Структурна схема економічної категорії “бюджет”

4. Бюджетний дефіцит та державний борг

Недостатність коштів для реалізації планів закладених у видатковій частині бюджету, перевищення витрат бюджету над його доходами називається **бюджетним дефіцитом**. Відсутність грошей для повноцінного функціонування державного сектору та соціальної сфери викликає необхідність додаткового залучення фінансових ресурсів. Для розв'язання цієї проблеми можливі наступні способи:

- здійснення додаткової емісії грошей (*є неефективним через підвищення загального рівня цін*);
- залучення коштів з державних антикризових резервів;
- отримання кредитів від комерційних банків, що розташовані на території країни (*недолік - висока відсоткова ставка*);
- отримання кредитів від населення або від закордону шляхом емісії та продажу державних облігацій (*найпоширеніший спосіб*);
- приватизація державного майна (*застосовується лише в Україні*).

Державний борг – це заборгованість по облігаціям державної позики або пов'язана з іншими заходами щодо ліквідації бюджетного дефіциту. В залежності від розташування суб'єктів отримання додаткових грошей, розрізняють **внутрішній** та **зовнішній** державні борги, додаток яких є загальною сумою державного боргу.

Стабільність або зростання бюджетного дефіциту, та, як його наслідку, державного боргу вимагає приділення більшої уваги до механізму планування державного бюджету, контролю за державними видатками, пошуку нових джерел та перегляду розміру бюджетних надходжень.

5. Ринок цінних паперів

Цінні папери – це документи, які виражають відносини власності, фіксують кредитні угоди або підкреслюють право власності. Вони випускаються їх первинним володарем та передбачають отримання прибутку у вигляді дивіденду чи відсотку, вищого за банківський відсоток.

Ринок цінних паперів - це частина ринку позичкових капіталів, де здійснюється емісія та купівля-продаж цінних паперів. До його структури входять НБУ, комерційні банки, спеціалізовані кредитні установи, біржі, юридичні та фізичні особи.

Розрізняють **первинний** ринок цінних паперів, де здійснюється емісія та первинне вкладання цінних паперів, та **вторинний**, де здійснюється купівля-продаж емітованих раніше цінних паперів.

Акція – це цінний папір без фіксованого терміну обігу, що підтверджує долеву участь у статутному фонді акціонерного товариства, дає право на отримання частки прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь в розподілі майна у випадку ліквідації акціонерного товариства.

Акції можуть бути *іменними* та *на пред'явника*, *простими* та *привілейованими*. Громадяни, як правило, можуть бути володарями простих акцій, вони можуть приймати участь в управлінні акціонерним товариством, тому розмір їх дивідендів залежить від розміру прибутків компанії. Володарі привілейованих акцій мають право на отримання фіксованого дивіденду та пріоритетну участь в розподілі майна, але не мають права участі в управлінні акціонерним товариством.

Купівля-продаж іменних акцій реєструється в спеціальній книзі реєстрації акціонерного товариства, де вказується ім'я власника, кількість акцій та їх номери. Акції на пред'явника мають вільний обіг і ніде не реєструються.

Облігація – це цінний папір, що підтверджує внесення її власником певного обсягу грошових коштів та зобов'язує особу, що її випустила повернути номінальну вартість цього цінного паперу у визначений термін з виплатою фіксованого відсотка. Існують 2 види облігацій: *підприємств* та *державних позик*. Володар облігацій є кредитором емітента, а не співвласником і не має права приймати участь в управлінні підприємством. Облігації також можуть бути *іменними* та *на пред'явника*, *відсотковими* та *безпроцентними*.

Казначейські зобов'язання – це вид цінних паперів на пред'явника, які розповсюджуються серед населення на добровільній основі, свідчать про внесення їхніми власниками грошових коштів до державного бюджету, та дають право на отримання доходу у вигляді відсотка.

Вексель – це цінний папір, що посвідчує безумовне грошове зобов'язання особи, що випустила вексель, сплатити визначену суму грошей особі, яка в даний момент є володарем векселя. Тобто, особа, що випустила вексель є боржником особи, яка є власником векселя.

Існує 2 види векселів:

- простий;
- переказний, містить в собі письмовий наказ володаря векселя особі, що його видала, сплатити визначену суму грошей в певний період третій особі.

За іншою класифікацією, існує 4 види векселів: комерційні (з реальним товарним покриттям), державні (емітентом яких є держава), банківські, податкові.

Згідно Закону України “Про цінні папери і фондову біржу”, на Україні вексельний обіг здійснюється тільки на рівні юридичних осіб.

Тема 8. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

ЗМІСТ

1. Національна економіка та макроекономічний рівень господарювання.
2. Валовий внутрішній продукт (ВВП).
3. Інші показники системи національних рахунків (СНР).
4. Роль цін у вимірюванні макроекономічних показників.
5. ВВП та суспільний добробут.
6. Необхідність та завдання аналізу національної економіки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Сукупний попит.
2. Сукупна пропозиція.

1. Національна економіка та макроекономічний рівень господарювання

Національна економіка – це система економічних інститутів та відносин, що функціонують в межах однієї країни та є виразниками її національних і економічних інтересів. Одним із пріоритетних напрямків економічної діяльності суб'єктів є забезпечення **економічної безпеки держави**, тобто рівня розвитку економічної системи, яка не залежить від економічної діяльності інших країн.

Велике значення для досягнення зазначених результатів відіграють показники **макроекономічної структури економіки**, тобто співвідношення між окремими секторами й галузями в національній економіці.

Основні види структури економіки: відтворювальна, галузева, територіальна, соціальна, зовнішньоекономічна, секторальна.

Відтворювальна структура характеризує використання ВВП (ВВП) на відновлення капіталу, споживання та нагромадження; співвідношення між виробничим та особистим споживанням.

Галузева структура виражає пропорції розвитку окремих галузей, підгалузей, видів діяльності, виробництва, сфер національної економіки.

Територіальна структура відображає розміщення виробництва в окремих економічних районах, що визначається певними умовами.

Соціальна структура характеризує співвідношення між організаційно-правовими формами підприємництва (малими, середніми та великими підприємствами) та на основі форм власності (державні, приватні, колективні, змішані тощо), групами населення за рівнем доходів (наявність середнього класу, рівень бідності).

Зовнішньоекономічна структура відображає пропорцію між експортом та імпортом товарів (наявністю чистого експорту), послуг, капіталів тощо.

Секторальна структура відбиває співвідношення між ринковим та неринковим секторами економіки.

Головним завданням структурної політики держави є розбудова нової структури національної економіки, яка базувалась би на інноваційному виробництві, основою якого є НТП.

Макроекономічний аналіз використовує сукупні (агреговані) показники, що об'єднують низки показників схожого типу, наприклад сукупний попит або сукупна пропозиція.



Рис. 20. Графік сукупного попиту

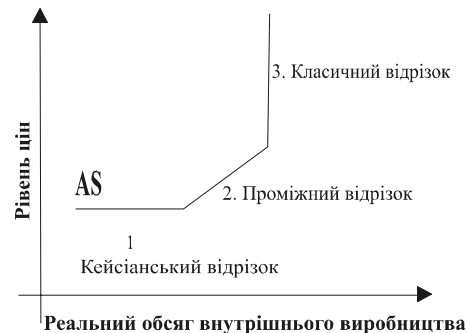


Рис. 21. Графік сукупної пропозиції

2. Валовий внутрішній продукт (ВВП)

ВВП є головним макроекономічним показником, його визначають як сукупну ринкову вартість усього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг, вироблених всередині країни за рік.

При розрахунках ВВП враховується тільки ринкова вартість *кінцевої* продукції і не включається вартість *проміжної* продукції. Під кінцевим продуктом розуміють товари і послуги, які купують для споживання – а не для подальшої переробки. До вартості кінцевих продуктів уже входить вартість проміжних продуктів (так, наприклад, при врахуванні ціни хліба, окремо не враховується вартість борошна). Тому їх додаткове врахування означало б як мінімум подвійний рахунок і завищену оцінку ВВП.

ВВП може обчислюватись:

- 1) через грошові витрати на купівлю виготовлених товарів;
- 2) через грошові доходи, отримані від виробництва цих товарів.

Показники отримані при розрахунку кожним методом повинні співпадати.

ВВП через витрати обчислюється додаванням наступних показників:

- *особисті споживчі витрати домашніх господарств;*
- *валові приватні внутрішні інвестиції;*
- *державні закупівлі товарів та послуг;*
- *чистий експорт* (експорт-імпорт).

$$\text{ВВП} = \text{С} + \text{Iв} + \text{ДЗ} + \text{ЧЕ}$$

ВВП за доходами оцінюється як сума наступних показників:

- *амортизація* (витрати на відновлення основного капіталу);
- *відсоток* (річний дохід від грошового капіталу);
- *заробітна плата робітників* та доплати до неї;
- *прибутки фірм включаючи дивіденди* (доходи від акцій);
- *рента* (річний дохід від землі);
- *непрямі податки на бізнес* (з продажу, на майно, акцизи тощо).

3. Інші показники системи національних рахунків (СНР)

Крім ВВП існує ще низка показників, які характеризують стан національного виробництва.

Валовий національний продукт (ВНП) відображає сукупну ринкову вартість усього ринкового виробництва товарів і послуг суб'єктами країни за рік. Він враховує закордонне виробництво суб'єктів даної країни, і не враховує доходи отримані нерезидентами в цій країні.

Крім ВНП та ВВП до системи національних рахунків входять низка інших стратегічних показників, які можуть бути розраховані на базі ВВП.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – це ВВП, який не враховує витрати на відновлення основного капіталу.

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{амортизаційні відрахування}$$

Національний дохід (НД) – сукупний дохід, зароблений постачальниками різних ресурсів.

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{непрямі податки на бізнес}$$

Особистий дохід (ОД) – дорівнює національному доходу за виключенням внесків на соціальне страхування, податків на прибуток корпорацій (АТ), та з додаванням трансфертних платежів (соціальної допомоги та виплат населенню). Тобто це є фактично отриманий населенням дохід з урахуванням податків.

Дохід кінцевого користування – дохід після сплати індивідуальних податків. Розраховується як ОД за мінусом особистого податку, податків на особисте майно і на спадщину.

4. Роль цін в обчисленні макроекономічних показників

Показники СНР доречно та зручно вимірювати в грошових показниках, але ціни мають властивість змінюватись протягом кожного періоду часу. Тому для співставлення показників різних років, необхідно враховувати ціновий чинник. При макроекономічному аналізі розраховують два види ВВП – *номінальний і реальний*.

Номінальний ВВП відображає обсяг виробництва у ринкових цінах, що склалися на момент створення цього обсягу продукції. **Реальний ВВП** відображає вартість загального обсягу виробництва в різні роки в постійних цінах одного визначеного року, який називається базовим. В цьому випадку використовують **індекс цін**, який розраховується як співвідношення між сукупною поточною ціною певного набору товарів і послуг (споживчого кошику) певного року, до такого ж показника в цінах базового року.

$$I_{ц} = \frac{\text{Споживчий кошик в цінах поточного року}}{\text{Споживчий кошик в цінах базового року}} \times 100\%$$

Індекс цін може розраховуватись як у відсотках так і в частках. Якщо він більше 100% або 1 – має місце *інфляція*, якщо менше – *дефляція*.

Отже, реальний ВВП - це номінальний ВВП з урахуванням інфляції.

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін (в частках)}}$$

За цією методикою можна розрахувати будь-які реальні показники системи національних рахунків.

5. ВВП та суспільний добробут

ВВП виражає лише кількісні показники обсягу національного виробництва і не завжди може слугувати показником якості життя населення через низку причин.

1. ВВП не враховує всі економічні позаринкові операції, такі як власне господарство (города та сади).
2. ВВП не враховує вільний час населення – а саме він є одним з визначальних показників добробуту.
3. Він не враховує якісні зміни товарів і послуг.

4. Не враховує структуру виробництва, та її розподіл між різними групами населення.

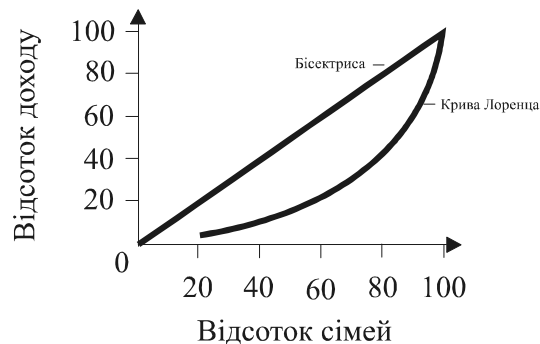


Рис. 22. Крива Лоренця

5. ВВП не цікавить забруднення навколишнього середовища.

6. Не враховує зміни чисельності населення країни та їх співвідношення з ВВП.

7. Не враховує діяльність в секторі тіньової економіки.

Виділяють два види **негативного підприємництва**: **насильницька діяльність**, пов'язана із силовими методами отримання благ, або **злочинність**; та **тіньова економіка**, що поділяється на **неофіційну** (тобто ту, що уникає державного податкового та статистичного обліку) і **фіктивну** економіку, що пов'язана з ошукуванням партнерів та клієнтів, тобто **шахрайство**.

6. Необхідність та завдання аналізу національної економіки

Національна економіка є складною системою, що являє собою сукупність взаємопов'язаних сфер, галузей і секторів народного господарства. В сучасних умовах функціонування економіки, в процесі ринкових перетворень виникає потреба у постійному моніторингу на макrorівні, суттєво посилюється макроекономічний аспект аналізу.

Аналіз національної економіки зумовлений **необхідністю**:

- оцінки реальних ринкових перетворень;
- проведення ефективної структурної політики;
- створення умов і стимулів для ефективного функціонування суб'єктів ринкової економіки;
- розроблення індикативних та стратегічних планів, а також прогнозування соціально-економічного розвитку;
- корегування макроекономічних концепцій і розроблення нових.

Розрізняють аналіз економіки *ex post* та *ex ante*. Аналіз *ex post* є фактично національним рахівництвом, в межах якого визначаються основні макроекономічні параметри, одержується інформація про результати

функціонування економіки. Методичною основою аналізу *ex post* є система національного рахівництва (СНР).

Аналіз *ex ante* дає змогу визначити закономірності формування макроекономічних параметрів, розробити пропозиції щодо певних заходів регулювання контролю, корегувати існуючі та розробляти нові макроекономічні концепції.

Об'єктом аналізу економіки є всі соціально-економічні процеси, що відбуваються на макрорівні.

Предметом аналізу є розробка методології та методики визначення основних показників, які характеризують стан та закономірності розвитку національної економіки.

Аналіз економіки охоплює дослідження: структури і динаміки основних макроекономічних показників; стану товарного ринку та механізму його рівноваги; ринку праці та основних процесів на ньому; фінансового ринку та його основних індикаторів; темпів, чинників, потенціалу економічного зростання та ефективності структурних зрушень; основних макроекономічних процесів – інвестицій, інфляції, заощаджень тощо.

Основними завданнями аналізу економіки є:

- визначення тенденцій макроекономічного розвитку;
- виявлення ресурсів економічного зростання у майбутньому;
- корегування існуючих і розроблення нових макроекономічних концепцій;
- узагальнення світового досвіду моніторингу на макрорівні;
- виявлення причинно-наслідкових зв'язків в економіці, найважливіших чинників, які суттєво впливають на економічну ситуацію.

Розв'язання перелічених завдань дасть змогу комплексно характеризувати макроекономічні ринки й оцінити вплив на їх становлення і розвиток різних чинників.

Аналіз економіки все частіше є попереджувальним. Тобто він дає можливість передбачити найімовірніші наслідки економічних процесів і приймати рішення щодо їх корегування, оцінити можливі економічні наслідки реалізації різних варіантів прогнозів.

Аналіз економіки на макрорівні здійснюється за такими напрямками:

- аналіз матеріальних і грошових потоків у складній моделі колообігу ресурсів, продуктів і доходу;
- основні макроекономічні показники, їх класифікація та взаємозв'язок;
- аналіз основних структурних співвідношень на макрорівні: між окремими галузями і регіонами, споживанням і нагромадженням. Виявлення чинників нагромадження;
- аналіз товарного ринку і секторної структури ВВП, структури ВВП за категоріями виробництва, доходів і кінцевого використання. Аналіз агрегованої моделі міжсекторних взаємозв'язків на макрорівні;

- визначення макроекономічної рівноваги на товарному ринку, аналіз чинників сукупного попиту і пропозиції;
- аналіз фінансового ринку: показники стану грошово-кредитного ринку, визначення вартості грошей, рівновага на грошово-кредитному ринку. Аналіз основних індексів фондового ринку. Аналіз валютного ринку, реального і номінального обмінних курсів, чинників, що на них впливають;
- аналіз ринку праці: показники ринку праці - зайнятість, безробіття, продуктивність праці, чинники продуктивності праці. Аналіз механізму рівноваги на ринку праці;
- аналіз соціальних індикаторів: реального доходу домашніх господарств, індексу людського розвитку, прожиткового мінімуму. Аналіз основних причин економічної нерівності. Необхідність соціального захисту населення;
- аналіз макроекономічних процесів: інвестиційної діяльності, структури капіталовкладень, форм і чинників інвестування. Аналіз чинників заощаджень домашніх господарств. Аналіз інфляції. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності, динаміки і структури зовнішньої торгівлі;
- зіставлення макроекономічних показників країни з аналогічними показниками розвинутих країн, виявлення величини та причин відхилення.

Тема 9. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ЦИКЛІЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ЗМІСТ

1. Сутність та типи економічного зростання.
2. Циклічний характер економічного розвитку.
3. Безробіття та його форми.
4. Сутність інфляції, її вимірювання та наслідки.
5. Крива Філіпса та стагфляція.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Ринок робочої сили.
2. Вплив інфляції на перерозподіл.
3. Гіперінфляція і крах.
4. Грошово-кредитне регулювання.

1. Сутність та типи економічного зростання

Економічне зростання – це збільшення реального ВВП на душу населення, тобто зростання обсягів національного виробництва. Розрізняють два типи економічного зростання:

- **екстенсивний**, за рахунок кількісного нарощування виробничих ресурсів за умови їх якісної незмінності;

- **інтенсивний**, пов'язаний з якісним удосконаленням факторів виробництва та підвищенням виробничої продуктивності. Інтенсивне економічне зростання завжди пом'якшує суперечність між необмеженими і постійно зростаючими потребами та мізерними ресурсами.

Крім зазначеного, економічне зростання може викликатись підвищенням рівня сукупного попиту на товари та послуги, внаслідок як збільшення кількості покупців – так і їх платоспроможності.

Існує низка факторів, які гальмують економічний розвиток, до них належать:

- неефективне використання чинників виробництва;
- розпад фінансово-кредитної системи та інфляція;
- циклічність економічного розвитку та неповна зайнятість;
- недосконалість законодавчої бази;
- зміни в структурі сукупного попиту та ін.

Ці чинники можуть викликати довгострокову депресію (занепад) економіки або її стагнацію. Слід відокремлювати поняття **економічного розвитку**, що відрізняється від економічного зростання. ЕР – це не тільки збільшення обсягів існуючого виробництва, а й розробка та впровадження принципово нових товарів на основі нових технологій.

2. Циклічний характер економічного розвитку

Багаторічні спостереження засвідчують, що ринкова економіка розвивається циклічно: економічне зростання змінює спад виробництва, а процвітання – криза й депресія. Ці коливання відбуваються зі сталою послідовністю і у чітко визначених межах. Це дає можливість розглядати циклічність як загальну закономірність економічного розвитку.

Економічний цикл – це рух виробництва від закінчення попередньої кризи до початку наступної. Кожен цикл складається з п'яти фаз: *пожвавлення, піднесення, бум, падіння, криза*.

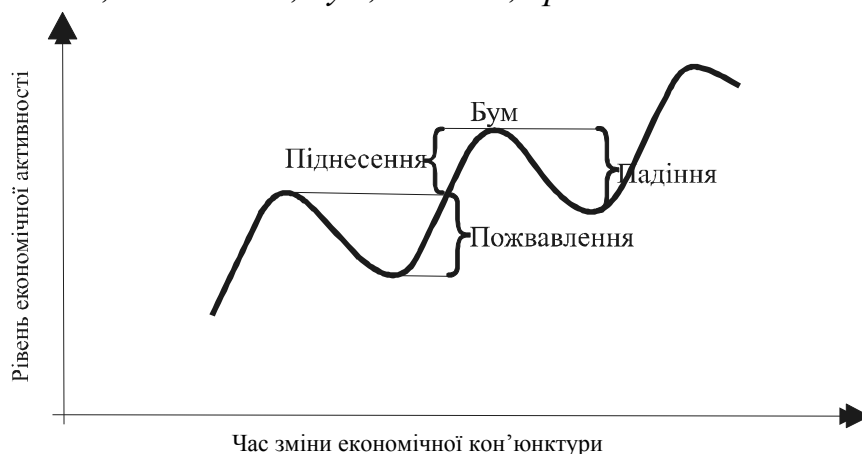


Рис. 23. Економічний цикл

Розрізняють три групи циклів:

- **короткі** (малі), тривалість 3-4 роки, пов'язані з відновленням рівноваги на споживчому ринку, їх основою є грошові відносини;
- **середні** (промислові) цикли, тривають 7-11 років, вони пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва, матеріальна основа – необхідність оновлення основного капіталу;
- **довгі хвилі**, термін 40-60 років, пов'язані зі змінами в технологічному прогресі, основа – зміна поколінь машин.

На стадії піднесення цикл супроводжується швидкозростаючими темпами інфляції, на стадії падіння – зростанням безробіття.

3. Безробіття та його форми

Безробіття – це неспроможність економічної системи повністю використовувати наявний ресурс “робоча сила”, наявність значної кількості людей, які не можуть знайти роботу, що відповідає їх фаховій підготовці та професійному рівню. Історично сформувався три форми безробіття:

фрикційне – пов'язане з добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи в умовах наявності незайнятих робочих місць, які відповідають фаху безробітних. Воно може відбуватись внаслідок зміни місця проживання або пошуку кращого місця роботи;

структурне – пов'язане з вивільненням робочої сили під впливом структурних зрушень в економіці, які змінюють попит на певні професії. Воно виникає внаслідок змін споживчого попиту на певні види продукції;

циклічне – пов'язане із загальним занепадом виробництва (фазою падіння економічного циклу) та скороченням його обсягів.

Фрикційне та структурне безробіття існують завжди, тому їх додаток називають **природним рівнем безробіття**.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість зареєстрованих безробітних}}{\text{Сукупна робоча сила}} \times 100\%$$

Закон Артура Оукена: *перевищення фактичного рівня безробіття над природним на 1% призводить до зменшення ВВП на 2-2.5%.*

Зайнятість – це діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм прибуток у грошовій чи іншій формі.

Повна зайнятість означає використання усіх придатних для цього ресурсів і характеризується достатністю робочих місць для тих, хто потребує оплачуваної роботи (хто бажає і здатен працювати).

Раціональність зайнятості - це кількісна і якісна відповідність роботи і робітника, структури робочих місць і трудових ресурсів.

Повнота і раціональність зайнятості у комплексі визначають **ефективність зайнятості**, тобто забезпечуваний нею оптимальний соціально-економічний результат в певний час і за конкретних умов.

Показниками ефективності зайнятості є:

1. рівень трудової участі населення (якою є частка працездатного населення);
2. розподіл робочої сили за галузями та сферами господарювання;
3. фондо- і енергоозброєність робітників;
4. рівень організації трудового процесу (як використовується робоча сила на робочому місці).

Зайнятість заселення реалізується через такі **форми**:

1. наймана праця за трудовою угодою;
2. особиста праця співвласника засобів виробництва;
3. особиста праця власника засобів виробництва;
4. робота на орендованих засобах виробництва;
5. робота у спільному підприємстві;
6. надомна праця;
7. громадські роботи тощо.

Зайнятість регулюється за допомогою таких **заходів**:

1. інвестиційні та податкові заходи;
2. удосконалення законодавства;
3. зміни у якості та структурі робочої сили;
4. залучення іноземної робочої сили та надання права працювати за кордоном;
5. створення нових робочих місць та поліпшення умов праці.

4. Сутність інфляції, її вимірювання та наслідки

Одним із найбільших економічних негараздів (разом із безробіттям) є інфляція. **Інфляція** – це знецінення грошей, виражене у вигляді підвищення загального рівня цін. Підвищення цін на окремі товари не є інфляцією, нею вважається підвищення цін на усі товари.

За причинами виникнення розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат (пропозиції). **Інфляція попиту** характеризує стан економіки, коли купівельна спроможність покупців перевищує кількість доступних товарів, тобто має місце переважання попиту над пропозицією („гроші полюють на товари”). В більшості випадків, причиною її виникнення є надмірна грошова емісія.

Інфляція витрат має місце у випадку подорожчання витрат на виробництво, коли економіка наближається до межі виробничих можливостей. Найчастіше джерелами інфляції витрат є необґрунтоване підвищення номінальної заробітної плати та цін на енергоносії.

За формами виразу інфляція буває відкритою та прихованою. **Прихована інфляція** – це явище, властиве більшою мірою командній системі економіки, коли незважаючи на підвищення вартості виготовлення продукції, ціни стримуються державними методами.

В залежності від темпів зростання розрізняють:

- **повзучу** інфляцію, 5-8% на рік, яка є прогнозованою та певною мірою позитивною;
- **галопаючу**, 20-80% на рік, яка є негативним явищем;
- **гіперінфляцію**, більше 100% на рік, яка викликає загальну руйнацію економіки.

Для вимірювання інфляції використовують 2 показники: *рівень (індекс) цін* (див. Тему 8, пит. 4), та темп інфляції.

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{І.ц. поточного року} - \text{І.ц. базового року}}{\text{І.ц. базового року}}$$

Інфляція не завжди призводить до зниження реальних доходів населення. Вона зменшує купівельну спроможність грошової одиниці, але її вплив на зниження життєвого рівня відбувається лише тоді, коли динаміка номінальних доходів відстає від динаміки інфляційного процесу. Розрізняють поняття **номінального доходу** (кількість отриманих грошей), та **реального доходу** (кількість товарів і послуг, що можна отримати за ці гроші). Динаміка реального доходу визначається як різниця між номінальним доходом і інфляцією. Якщо за рік середній показник номінального доходу зріс на 15%, а ціни на 10%, то реальні доходи зросли на 5%. Але інфляція завжди негативно відбивається на тих, хто отримує фіксовані доходи.

При інфляції відбувається перерозподіл доходів між кредиторами і дебіторами, інфляція зменшує суми боргів.

На підставі статистичних даних доведено, що помірні темпи інфляції (6-7% на рік) сприяють прискоренню темпів економічного розвитку. Цей ефект досягається завдяки трьом моментам:

1) Обмежена інфляція стимулює попит населення. Вона викликає випереджувальні темпи його зростання порівняно з пропозицією товарної маси, що призводить до зростання цін. Однак, таке зростання є помірним і передбачуваним, суб'єкти ринку можуть пристосуватись до нього та використати для своєї вигоди.

2) Інфляція викликає перерозподіл доходів на користь осіб, які займаються підприємництвом, це сприяє збільшенню бази для інвестицій.

3) Передбачуване збільшення цін породжує оптимізм в підприємців щодо оцінки їх майбутніх прибутків і таким чином стимулює збільшення обсягів виробництва.

Серед негативних наслідків гіперінфляції слід назвати:

- 1) Розбалансування економічної рівноваги, порушення структури виробництва.
- 2) Перелив капіталу зі сфери виробництва до сфери обігу (замість інвестування кошти витрачаються на споживання).
- 3) Зниження реальних доходів значної частини населення.
- 4) Криза державних фінансів, що розвивається внаслідок швидкого знецінення податків та інших надходжень до бюджету, та одночасне зростання його видаткової частини.
- 5) Стихійний перехід до бартерних операцій.
- 6) Падіння валютного курсу.
- 7) Соціальні кризи, недовіра до влади.

5. Крива Філіпса та стагфляція

Інфляція пов'язана з безробіттям, це доводить **крива Філіпса**, вона вказує на зворотну залежність між цими явищами: *з підвищенням рівня безробіття, зменшується рівень інфляції*. Значення кривої Філіпса полягає в тому, що вона дає орієнтири вибору економічної політики держави: або боротьба з інфляцією, або з безробіттям.

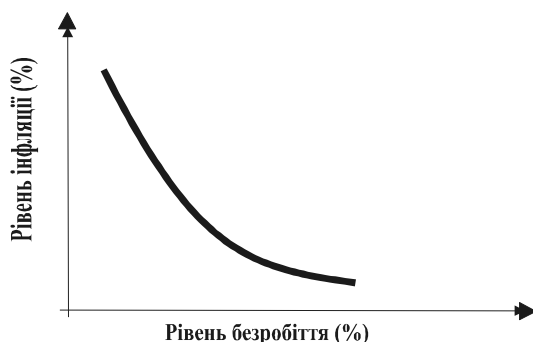


Рис. 24. Крива Філіпса

Найбільш негативним явищем в економіці є **стагфляція** – швидке знецінення грошей, що супроводжується падінням обсягів виробництва і зростанням рівня безробіття. Вона заперечує криву Філіпса і виникає в економіці дуже рідко.

Тема 10. СПОЖИВАННЯ, ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЇ

ЗМІСТ

1. Споживання та поведінка споживача.
2. Заощадження та його зв'язок зі споживанням.
3. Інвестиції та фінансові ринки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Ринок цінних паперів.
2. Інфраструктура товарного ринку.
3. Небанківські фінансові установи.
4. Інвестиції в людський капітал.

1. Споживання та поведінка споживача

Споживання – це сума грошей, яка витрачається населенням на придбання матеріальних благ і послуг. Базою для цього є дохід після сплати податків, який, крім споживання, використовується для заощаджень.

$$Д = С + З$$

Загальна закономірність споживання Енгеля засвідчує, що разом зі зростанням доходів зростає загальний рівень витрат і споживання.

Перший закон Енгеля доводить, що зі зростанням доходів зростає споживання як продовольчих, так і непродовольчих товарів, проте темп зростання споживання перших є меншим за темп зростання споживання непродовольчих товарів. Висновок: в процесі зростання доходу, частка витрат на продукти харчування в структурі загальних витрат відносно зменшується.

Другий закон Енгеля визначає, що витрати на предмети розкошу чи заощадження люди роблять лише при високому рівні доходів, що перевищує рівень, необхідний для задоволення основних потреб. Нормальним (необхідним) вважається рівень життя, при якому раціональні кошти фізичного споживання не перевищують 80% доходу, а решту становить так званий вільний дохід.

Розрізняють два ключові показники, що характеризують споживання:

- **середня схильність до споживання (ССС)**, або частина доходу, що використовується на споживання;

$$ССС = \frac{С}{Д} \times 100\%$$

- **гранична схильність до споживання (ГСС)**, або зміна споживання в залежності від зміни доходу.

$$\text{ГСС} = \frac{\text{зміна С}}{\text{зміна Д}} \times 100\%$$

Кожен споживач намагається використати свій грошовий дохід таким чином, щоб отримати максимальне задоволення, враховуючи те, що кожен товар для нього має різну корисність.

Корисність – це спроможність товару задовольняти потреби. Корисність кожного товару для різних людей, в різні періоди часу та за різних обставин є різною.

Досягнення граничного аналізу найповніше систематизував німецький економіст Генріх Йозеф Герман Госсен, який вивів два закони.

Перший закон Госсена (закон спадної граничної корисності) – *величина задоволення від споживання кожної наступної одиниці товару поступово зменшується, до того часу, поки не стає від'ємною з моменту перенасичення.*

Другий закон Госсена (закон рівномірного задоволення потреб) – *оптимальна структура споживання досягається за умов рівності граничних корисностей благ, які споживаються.*

2. Заощадження та його зв'язок зі споживанням

Заощадження – це частка доходу після сплати податків, що не споживається. Інакше кажучи, це частина доходу, яку споживач приносить в жертву заради майбутнього задоволення. Як і споживання, заощадження характеризується двома основними показниками:

- **середня схильність до заощадження (ССЗ)**, або частина доходу, що використовується на заощадження;

$$\text{ССЗ} = \frac{\text{З}}{\text{Д}} \times 100\%$$

- **гранична схильність до заощадження (ГСЗ)**, або зміна заощадження в залежності від зміни доходу.

$$\text{ГСЗ} = \frac{\text{зміна З}}{\text{зміна Д}} \times 100\%$$

Сума ССС та ССЗ повинна дорівнювати розміру доходу або 100%. Сума ГСС та ГСЗ завжди дорівнює 1 або 100 %.

В міру зростання доходів, відбувається зростання як споживання так і заощаджень, але при цьому ГСЗ має схильність до зростання, а ГСС – до зменшення.

Заощаджувати активи можна у вигляді грошей, цінних паперів, творів мистецтва, коштовностей тощо. Але слід пам'ятати, що кожен з цих активів має різну прибутковість, по-різному знецінюється та має різну *ліквідність*. Тому при обранні способу, слід враховувати орієнтовний термін на який здійснюється заощадження та мету зберігання активів.

3. Інвестиції та фінансові ринки

Інвестиції (капіталовкладення) – це витрати підприємств на розвиток та розширення виробництва, придбання устаткування, капітальне будівництво, досягнення соціального ефекту. Інвестиції формують виробничий капітал, сприяють нагромадженню фондів підприємств та створюють основу для економічного зростання у майбутньому.

Слід розрізняти валові та чисті інвестиції. **Валові** інвестиції (ВІ) відображають виробництво усіх інвестиційних товарів, призначених як для заміщення відпрацьованого обладнання (А, амортизація) так і для нагромадження капіталу. **Чисті** інвестиції (ЧІ) відбивають тільки приріст виробничого капіталу.

$$ВІ = ЧІ + А$$

$$ЧІ = ВІ - А$$

$$А = ВІ - ЧІ$$

В залежності від співвідношення валових інвестицій та амортизації можна зробити висновки щодо рівня розвитку економіки:

- 1) $ВІ > А$, тобто мають місце чисті інвестиції, економіка зростає;
- 2) $ВІ = А$, економіка знаходиться у фазі застою, відбувається лише відновлення відпрацьованого обладнання;
- 3) $ВІ < А$, економіка знаходиться на стадії спаду, виробництво зменшується.

Також розрізняють **прямі** (безпосередні) та **непрямі** (за допомогою посередників фінансового ринку), **коротко-** та **довгострокові**, **внутрішні** та **зовнішні** інвестиції (в залежності від розташування суб'єкта).

До основних видів інвестиційної діяльності, які є об'єктом державного регулювання відносять: **реальні інвестиції** (капіталовкладення у виробництво), **фінансові інвестиції** (вкладання у цінні папери), **інтелектуальні інвестиції** (патенти, ліцензії, ноу-хау, в розвиток людини).

Існує зворотний зв'язок між попитом на інвестиції та розміром ставки відсотка. Чим більше ставка відсотка – тим меншим є сенс капіталовкладень.

Прийнято вважати, що заощадження домогосподарств є негативним явищем, що вилучає гроші із загальної системи обігу товарів і доходів. Ідеальним для економічної системи явищем є повне використання доходів

домогосподарств та підприємств на споживання, однак воно обмежує можливості домогосподарств у майбутньому.

Одним з показників економічної рівноваги (разом із рівновагою між попитом і пропозицією) є рівновага між обсягом заощаджень та інвестицій. Посередником, що перетворює заощадження на інвестиції є **фінансовий ринок**. Це система спеціалізованих кредитно-фінансових відносин та установ, яка трансформує вільну грошову масу у виробничий капітал, стимулюючи виробництво та підвищуючи доходи населення. До суб'єктів фінансового ринку відносять банки, інвестиційні компанії, кредитні спілки та інші спеціалізовані небанківські кредитні установи.

Зберігати гроші в банку вигідніше ніж тримати їх вдома, банк захищає їх від знецінення шляхом виплати відсотків, та, якщо це потрібно, шляхом *індексації*. Для своєчасного повернення внеску з відсотками, банк повинен інвестувати гроші вкладника у прибуткову справу.

Особливого значення сьогодні набувають **інвестиції в людський капітал** - під ними прийнято розуміти будь-який захід, що спрямований на підвищення продуктивності праці робітників через освіту, поліпшення здоров'я, підвищення мобільності робочої сили, підвищення кваліфікації та набуття додаткових здібностей.

ТЕМА 11. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ПРИБУТОК ТА ЗАРОБІТНА ПЛАТА

ЗМІСТ

1. Підприємництво, його види.
2. Принципи підприємницької діяльності.
3. Витрати виробництва.
4. Прибуток, його види.
5. Форми й системи заробітної плати.
6. Загальна характеристика ринкових моделей.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Форма індивідуального відтворення підприємства в ринковій економіці та роль маркетингу.
2. Сутність і функції менеджменту підприємства.

1. Підприємництво, його види

Підприємництво являє собою самостійну ініціативу і є законною, систематичною, новаторською, ризикованою діяльністю з виробництва продукції, виконання робіт, торгівлі, з метою отримання прибутку та задоволення суспільних потреб.

Властива підприємництву функція **нововведення** стосується діяльності з пошуку і створення нових можливостей, творчої руйнації стереотипів, що характеризується певними принципами і методами. Вона дає підстави для здійснення підприємницької діяльності в різних організаційних структурах, в тому числі й державних.

Інноваційне підприємництво суттєво відрізняється від підприємництва **класичного**, яке полягає в оцінці наявних ресурсів та прагненні максимізувати віддачу від них (отримати максимально можливий розмір прибутку).

В залежності від характеру та спрямування діяльності розрізняють такі види підприємництва: інноваційне, ринкове підприємництво або арбітражування, та франчайзинг.

Інноваційне підприємництво – це підприємницька діяльність, що здійснюється на основі комерційного використання нововведень та є одним із джерел науково-технічного прогресу. Розвитку інноваційного підприємництва значною мірою сприяють розгалуженість та рівень розвитку інноваційних банків і фондів, які є базою первинного кредитування вищезазначених підприємств.

Ринкове підприємництво (арбітражування) – це підприємницька діяльність, що спрямована на отримання прибутку за рахунок різниці між ціною закупівлі і продажу товарів та послуг. Арбітражування найбільш поширене, насамперед, в торгівлі та на фінансових ринках.

Франчайзинг – це підприємницька діяльність, яка здійснюється на основі ліцензії відомої фірми. При цьому підприємство, що працює за напрямом франчайзингу, отримує право на продаж товарів та ведення виробництва з використанням торгівельної марки даної фірми.

Діючі підприємницькі структури розподіляють за такими ознаками:

економічним призначенням – виробництво засобів виробництва, предметів споживання, ідей та послуг, духовно-культурне виробництво;

масштабами виробництва – індивідуальні, серійні, масові;

рівнем спеціалізації – спеціалізовані, універсальні, змішані;

кількістю персоналу – малі, середні, великі;

галузями виробництва – промислові, будівельні тощо;

сферами виробництва – виробничі й невиробничі;

новими формами господарювання – фірми, контори, бюро, групи, агентства, біржі, фонди тощо.

2. Принципи підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність ґрунтується на таких основних **принципах**:

1. **Економічна свобода**, що передбачає вільний вибір діяльності, залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян, самостійне формування

програми діяльності, вибір постачальників і споживачів виготовленої продукції.

2. **Економічна зацікавленість.** Головною рушійною силою підприємницької діяльності є **інтерес**. Підприємець працює заради збільшення власних доходів і його активність тим вища, чим більшим є обсяг очікуваної вигоди.

3. **Економічна відповідальність.** Даний принцип передбачає те, що суб'єкти підприємництва в разі невдачі відшкодовують всі збитки особам, з якими вони мають ділові стосунки, і несуть майнову та іншу визначену законом відповідальність.

4. **Принцип еквівалентності обміну.** Підприємництво може розвиватись лише в умовах еквівалентності обміну. Тобто, коли результат виробництва та прибутки, які він приносить, виправдовують витрати на його продукування.

5. **Принцип порівняльних переваг,** що полягає в можливості альтернативного використання ресурсів для отримання різних розмірів прибутку. Мета підприємця – визначити таку комбінацію доступних ресурсів, яка принесе йому найбільший прибуток.

6. **Ризикованість.** Підприємницький ризик – це можливість втрати ресурсів чи неотримання доходів, що не можуть бути покриті за рахунок наявних на певний момент коштів. В той же час ризик для підприємця є вірогідним джерелом прибутку.

7. **Конкуренція.** В сучасному розумінні конкуренцію трактують як суперництво, боротьбу за досягнення результатів. Конкуренція виступає як особливий тип взаємовідносин між ринковими агентами, що характеризується постійним прискоренням процесу оновлення в усіх сферах відтворювального процесу, прагненням першим досягти успіху.

8. **Ринковість.** Ринок являє собою сукупність відносин між господарськими одиницями та споживачами, що виступають як продавці й покупці. Їх мета - взаємодія попиту і пропозиції на конкретні групи товарів.

9. **Принцип застосування інжинірингу.** **Інжиніринг** – це надання інженерно-консультаційних послуг щодо створення виробничих підприємств, об'єктів економічної інфраструктури та товаропросування, експлуатації устаткування і реалізації готової продукції, що надаються на комерційній основі.

10. **Принцип переважання малого підприємництва,** який гарантує розвиток та збереження ефективної конкуренції. Юридично, до малих належать підприємства з чисельністю працівників від 15 до 200 осіб, в залежності від галузі та виду діяльності. Притаманною рисою малого підприємництва є швидка обіговість коштів, а на цій основі - можливість його швидкого технічного переозброєння.

3. Витрати виробництва

Економічні витрати підприємства – це платежі, які здійснює фірма в процесі придбання та використання ресурсів для виробництва та реалізації своєї продукції.

Витрати фірми можуть бути **явними (зовнішніми)** або **неявними (внутрішніми)**, в залежності від використання ресурсів, що належать різним власникам.

Існує наступна класифікація витрат виробництва:

Постійні витрати (ПВ), розмір яких не залежить від обсягів виробництва продукції. Вони потребують оплати навіть тоді, коли фірма не працює. Наприклад: заробітна плата керівництва, комунальні платежі.

Змінні витрати (ЗВ) – це витрати які змінюються в залежності від обсягу виробництва. Наприклад: витрати на сировину, матеріали, паливо, транспортування, заробітну плату тощо.

В **довгостроковому** періоді всі витрати виробництва є змінними. Тому **короткостроковий** період - це термін, протягом якого можна змінити лише деякі групи витрат та виробничих ресурсів. Для кожного підприємства довгостроковий період є різним. Тому коротко- та довгостроковий періоди – категорії не часові а економічні.

Сукупні (валові) витрати - це сума постійних і змінних витрат при кожному обсязі виробництва.

$$ВВ (СВ) = ПВ + ЗВ$$

Середні постійні витрати (СПВ) розраховують як співвідношення загальних постійних витрат та обсягу виробленої продукції.

$$СПВ = \frac{ПВ}{Обсяг\ вир-ва}$$

Середні змінні витрати (СЗВ) обчислюються як відношення загальних витрат до обсягу виробленої продукції.

$$СЗВ = \frac{ЗВ}{Обсяг\ вир-ва}$$

Середні валові (сукупні) витрати – це співвідношення валових витрат до обсягу виготовленої продукції.

$$СВВ = \frac{ВВ}{Обсяг\ вир-ва} = \frac{ПВ + ЗВ}{Обсяг\ вир-ва} = \frac{ПВ}{ОВ} + \frac{ЗВ}{ОВ}$$

Граничні витрати – це додаткові витрати пов’язані з випуском ще однієї одиниці продукції.

$$\text{ГВ} = \frac{\text{Зміна ВВ}}{\text{Зміна обсягу вир-ва}}$$

ОВ	ПВ	ЗВ	ВВ	СПВ	СЗВ	СВВ	ГВ
0	60	0	60	-	-	-	-
1	60	40	100	60	40	100	40
2	60	75	135	30	37.5	67.5	35
3	60	105	165	20	35	55	30

Рис. 25. Приклад розрахунку витрат виробництва

4. Прибуток, його види

Прибуток є головною метою діяльності підприємства, і відображає співвідношення між загальною виручкою (доходом) та витратами виробництва.

$$\text{П заг.} = \text{Д} - \text{В}$$

Розрізняють три види прибутку:

Нормальний прибуток – це мінімальна плата, яку отримує носій підприємницьких здібностей (підприємець). Як правило, підприємницький дохід прийнято вважати елементом витрат. Якщо цей розмір не забезпечено, підприємець переорієнтовує свої зусилля на отримання заробітної плати.

Економічний прибуток – це різниця між ринковою ціною реалізованої продукції та усіма витратами на її виробництво (явними та неявними), враховуючи нормальний прибуток.

$$\text{П екон.} = \text{Д} - \text{ВВ}$$

При розрахунку **бухгалтерського прибутку** співвідносяться лише загальний виторг фірми з обсягом явних (зовнішніх) витрат.

$$\text{П бухг.} = \text{Д} - \text{ЯВ}$$

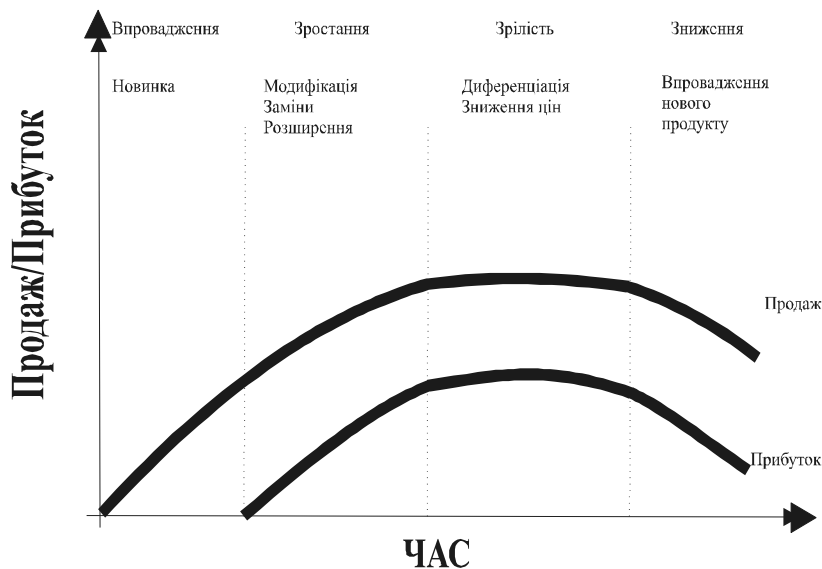


Рис. 26. Життєвий цикл товару

Як показують прикладні маркетингові дослідження, найвищі темпи зростання прибутку відбуваються в період зростання товару, а найбільші обсяги прибутку отримуються в період зрілості. Процес впровадження характеризується безприбутковістю, а фаза зниження – суттєвими спадами прибутковості.

5. Форми й системи заробітної плати

Заробітна плата – це ціна використання робочої сили, або економічного ресурсу “праця”. Розрізняють номінальну та реальну з/п.

Номінальна – це сума грошей, яку отримує робітник за свою роботу.

Реальна з/п визначається обсягом товарів і послуг, які можна придбати за номінальну з/п за існуючого рівня цін.

$$\text{Реальна з/п} = \frac{\text{Номінальна з/п}}{\text{Індекс цін}} \quad (\text{індекс цін}) - (\text{див. Тему 8, пит. 4})$$

В усьому світі застосовують 2 основні форми з/п: погодинну і відрядну.

Погодинна з/п – це плата за кількість праці розрахованої у годинах, вона виплачується шляхом множення кількості відпрацьованих годин на погодинну ставку з/п, яка визначається попитом і пропозицією на ринку праці.

Відрядна (поштучна) з/п залежить від кількості виробленого продукту. Розраховується як добуток обсягу виконаної роботи та ціною за виробництво одиниці продукції. Відрядна система вважається більш прогресивною, оскільки вона заохочує робітника до підвищення продуктивності праці.

Крім *форм* заробітної плати, розрізняють системи з/п, які формуються шляхом комбінування форм з/п з методами організації праці.

Однією з найпоширеніших є тарифна система, при якій розмір з/п визначається тарифним розрядом (розряди утворюють тарифну сітку) і тарифним коефіцієнтом, який визначає різницю в оплаті праці працівників однієї спеціальності але різної кваліфікації.

Одним із варіантів тарифної системи є аналітична оцінка робочих місць. Вона передбачає встановлення тарифної сітки не за рівнем кваліфікації робітників, а залежно відносної складності робіт.

Відрядно-регресивна система передбачає поступове зниження розцінок за кожен додатковий понад норми одиницю продукції, з метою підвищення якості виробленої продукції і є типовою для ринкової економіки.

Відрядно-прогресивна система - з/п ставиться у прогресивну залежність від перевиконання норм виробітку.

Преміальні системи, при яких премії виплачуються за неухильне дотримання технології, безаварійну роботу, якість продукції, стаж тощо.

Акордна та акордно-преміальна системи. Їх суть полягає в тому, що колективу робітників пропонується обсяг роботи, термін виконання і фонд зарплати. При цьому замовника не цікавить, скільки робітників будуть працювати.

Система “участі у прибутках” передбачає створення преміального фонду за рахунок заздалегідь встановленої частки прибутку фірми. Сенс впровадження даної системи у тому, що заробітна плата ставиться в залежність від результатів виробничої діяльності фірми.

6. Загальна характеристика ринкових моделей

Існує 4 види моделей ринку. Всі вони, за виключенням першої, мають вигляд ринків недосконалої конкуренції, що суттєво ускладнює моделювання та аналіз ринкової поведінки.

На відміну від поширеної думки щодо негативного ставлення до монополій, найнебезпечнішим явищем для певного ринкового сектору, як правило, стає його олігополізація. Справа у тому, що відстежити картельну домовленість олігополістів набагато складніше, ніж встановити державний контроль над монополією.

Максимізація прибутку в процесі діяльності усіх ринкових моделей відбувається у випадку, коли граничний дохід (виторг) підприємства є більшим, або дорівнює граничним витратам.

$$ГД > ГВ$$

Характерні риси	Моделі ринку			
	Чиста конкуренція	Монополістична конкуренція	Олігополія	Чиста монополія
1. Кількість фірм	Дуже багато	Багато	Декілька	Одна
2. Тип продукту	Стандартизований	Диференційований	Стандартизований або диференційований	Унікальний, немає близьких замінників
3. Контроль над цінами	Відсутній	Дуже незначний	Обмежений взаємозалежністю, значний при таємній змові	Значний, близький до абсолютного
4. Умови входження до галузі	Жодних перепон	Відносно легкі	Серйозні перешкоди	Входження заблоковане
5. Нецінова конкуренція	Відсутня	Значна	Значна за умови диференціації продукту	Реклама, зв'язки з громадськими організаціями
Приклади	Сільське господарство	Роздрібна торгівля, виробництво одягу	Виробництво сталі, автомобілів	Місцеві підприємства комунальних послуг

Рис. 27. Характеристика ринкових моделей

Тема 12. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО (СГ) та МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ (МЕВ)

ЗМІСТ

1. Сутність та характеристика сучасного СГ.
2. Основні форми МЕВ.
3. Ціна світового ринку.
4. Платіжний і торговий баланс.
5. Валютний курс та валютні системи.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Економічні аспекти глобальних проблем.
2. Абсолютні переваги А. Сміта.
3. Порівняльні переваги Д. Рікардо.
4. Основні напрями, форми і суб'єкти зовнішньоекономічних відносин України.
5. Протекціонізм та фрітрейдерство.

1. Сутність та характеристика сучасного СГ

Світове господарство являє собою сукупність національних економік та особливу сферу міжнародних зв'язків, в яких національні господарства виступають як єдина система використання ресурсів та обміну результатами виробничої діяльності.

Сучасне СГ характеризується наступними рисами:

1) в світі існує нерівномірність економічного розвитку різних країн, які поділяють на 5 груп:

- економічно розвинуті країни;
- країни, що стрімко розвиваються - Китай, Бразилія;
- країни перехідної економіки;
- країни – експортери нафти;
- слаборозвинуті країни.

2) Міжнародна співпраця будується на *міжнародному поділі праці (МПП)* та *виробничій кооперації (ВК)*.

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремо взятих країн на виробництві певних груп товарів та послуг, у відповідності до наявних ресурсів та виробничого персоналу. МПП є основою спеціалізації праці та підвищення ефективності національного виробництва.

Міжнародна виробнича кооперація – це співпраця господарських одиниць певних країн задля спільного виробництва певної продукції.

3) Відбувається зростання економічної взаємозалежності між національними економічними системами, що зумовлює необхідність взаємопідтримки, а значить сприяє економічному розвитку різних країн.

4) У світовому господарстві діють загальні економічні закони: вартості, цін, попиту і пропозиції, що спрощує механізм міжнародної співпраці.

5) Перед суспільством виникли спільні проблеми, які вимагають розв'язання на світовому рівні: екологія, вичерпаність ресурсів, тероризм тощо.

2. Основні форми МЕВ

Найпоширенішими формами МЕВ є:

- а) міжнародна торгівля;
- б) вивезення чи ввезення капіталу;
- в) науково-технічне співробітництво;
- г) валютно-фінансові відносини;
- д) міжнародна міграція робочої сили.

Міжнародна торгівля є найпоширенішим та історично першим видом міжнародного співробітництва. Специфіка сучасної міжнародної торгівлі полягає в тому, що розвинуті країни торгують готовою продукцією, а недостатньо розвинуті – сировиною або напівфабрикатами. Сучасна МТ прагне до вільної “ліберальної” торгівлі, спрямованої на вільне ввезення будь-яких товарів. Однак, кожна країна окремим напрямком бюджетно-податкової політики використовує методи “протекціонізму”, тобто захисту

вітчизняного виробника шляхом високого мита, ліцензій, квот. Рівнем протекціонізму по відношенню до різних груп товарів можна визначити структуру та рівень розвитку економіки країни.

Вивезення капіталу відображає кількість коштів юридичних та фізичних осіб однієї країни, витрачених на придбання активів та цінних паперів суб'єктів інших країн. **Ввезення капіталу**, тобто вкладання коштів іноземців у цінності чи активи країни свідчить про економічне піднесення, дотримання норм права, соціальну стабільність, обмеженість корупції та тіньової економіки в країні.

Науково-технічне співробітництво – це поєднання інтелектуальних потенціалів різних країн з метою взаємного наукового збагачення, реалізації спільних програм та задоволення певних груп господарських потреб.

Валютно-фінансові відносини являють собою не лише обмін валют для реалізації поточних міжнародних угод, а й кредитні операції, спільну податкову політику тощо.

Міжнародна міграція робочої сили – це територіально-географічне переміщення працездатного населення. Найчастіше виступає як тимчасова або сезонна міграція та зміна постійного місця проживання.

3. Ціна світового ринку

Глобалізація – це якісно новий етап взаємозалежності національних економік на основі поглиблення інтернаціоналізації світового господарства, інтенсифікації міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталу, робочої сили і технологій. Фактично, вона являє собою створення єдиного світового економічного „організму”, хвороба одного з „органів” якого відбивається на усіх інших.

Світовий ринок – це система міжнародних економічних відносин, що поєднує виробників продукції та її споживачів з різноманітних країн світу.

Слід згадати, що такий показник як чистий експорт, розраховується як складова частина ВВП за витратами. Крім того значна частина країн потребують виходу на світовий ринок, враховуючи недостатню місткість внутрішнього ринку або надлишковий попит на продукцію національного виробництва за межами країни. Також існують країни, що є залежними від імпоротної продукції, незважаючи на високий ресурсний потенціал – США, Китай, Росія.

Специфікою функціонування світового ринку є те, що він орієнтується на найвищий рівень розвитку продуктивних сил і світова ціна, як правило, є вищою або нижчою ніж рівень цін всередині країни або на локальному міжнародному ринку. Це зумовлено тим, що, по-перше, світовий ринок спрямований на задоволення абсолютних потреб світового суспільства. По-друге, рівень конкурентоспроможності країн, що виходять з пропозицією на світовий ринок є значно вищим, ніж тих країн, що здійснюють реалізацію на міжнародному ринку. По-третє, попит на світовому ринку в більшості випадків є нееластичним. Четверте: обмін

товарів на світовому ринку відбувається не на основі національних витрат окремо взятої країни, а на основі **інтернаціональних** витрат, які визначаються витратами країн, що мають *порівняльні переваги* у виробництві певного товару.

Інтернаціональні витрати лежать в основі світових цін, базовою з яких є ціна, що формується в процесі здійснення найбільших за обсягом, регулярних торгівельних угод у конвертованій валюті. Конкретна світова ціна для кожної окремої угоди відхиляється від базової на величину транспортних витрат з урахуванням певної системи можливих знижок: звичайна, сервісна, комплектуюча, спеціальна тощо.

Експорт товарів за ціною нижчою ніж ціна, що існує в країні називається **демпінгом**, та може використовуватись в якості одного зі способів ведення економічної війни.

У формуванні світової ціни приймають участь попит і пропозиція. Світовий ринок дедалі більше орієнтується не на товарний обмін, а на торгівлю інформацією, результатами наукових досліджень, новими технологіями.

4. Платіжний і торговий баланси

Платіжний баланс (ПБ) – це вартісне співвідношення між сумою платежів отриманих суб'єктами даної країни із-за кордону, і сумою платежів здійснених країною за кордон протягом певного періоду.

Статті платіжного балансу фіксують всі операції, які мають місце між резидентами країни та закордоном, і включають до себе операції з капіталом, експорт та імпорт товарів і послуг, прибутки від інвестицій та поточні грошові перекази.

Торговий баланс (ТБ) є складовою частиною ПБ, що відображає співвідношення між товарним експортом країни та її товарним імпортом (при цьому послуги не враховуються). Якщо експорт перевищує розмір імпорту, то створюється *“позитивне сальдо торгового балансу”*. Якщо ж імпорт перевищує обсяг експорту, тоді виникає *“зовнішньоторговий дефіцит”*.

Крім ТБ до ПБ входять баланс товарів і послуг та баланс поточних операцій.

5. Валютний курс та валютні системи

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, що виражена в грошових одиницях іншої країни. Така ціна може встановлюватись виходячи зі співвідношення попиту та пропозиції на певну валюту в умовах валютного ринку, або визначатись рішенням уряду чи його головним фінансово-кредитним органом.

В Україні офіційні курси валют щоденно встановлює НБУ, на підставі здійснених суб'єктами країни внутрішньо- та зовнішньоекономічних

операцій. За цими курсами НБУ здійснює кредитування та зовнішньоекономічну діяльність. Вони є базою для визначення курсів валют комерційними банками, які не повинні суттєво відрізнятися від офіційного курсу (курс купівлі як правило нижче - продажу вище).

Основою для визначення валютного курсу є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. **Купівельна спроможність** валюти визначається як кількість товарів та послуг, які можна придбати за грошову одиницю.

Розрізняють **фіксовані** (командна економіка) та **гнучкі** валютні курси.

Валютна система – це державно-правова форма організації валютних відносин держави. Їх головна мета – ефективне посередництво між платежами за експорт та імпорт товарів, капіталу, послуг, інших взаємовідносин між країнами та створення сприятливих умов для розвитку виробництва всередині окремих країн та міжнародного поділу праці.

Розрізняють національну, міжнародну та світову валютні системи.

Національна валютна система – це форма організації валютних відносин однієї держави з іншими, що визначається національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права. Її призначення – забезпечення безперервних розрахунково-платіжних відносин всіх економічних суб'єктів країни із зовнішнім світом, накопичення золото-валютних резервів та використання їх в інтересах суспільства.

Міжнародна валютна система регулює валютні операції між групою держав. Прикладом такої системи може бути створена в 1979 році Європейська валютна система, до складу якої входять країни – члени ЄС. Принципи її функціонування розробляються групою держав, закріплюються договорами та тісно пов'язуються з національними валютними системами. Основними елементами міжнародної валютної системи можуть бути:

- міжнародні розрахункові одиниці (ЕКЮ, євро, СДР);
- міжнародні валютні фонди та кредитно-розрахункові організації;
- узгоджений режим регулювання валютних курсів.

Світова валютна система – це спеціально розроблена і закріплена договорами форма організації валютних відносин між більшістю країн світу.

Принципи та організаційні основи сучасної світової валютної системи були визначені **Ямайською угодою** країн-членів Міжнародного валютного фонду в 1976 році. МВФ був створений в 1944 році в місті Бреттон-Вудс (США), як міжурядова установа при ООН для реставрації міжнародної торгівлі та валютних відносин після другої Світової війни.

В якості міжнародних грошей, сьогодні застосовують:

- 1) грошові одиниці розвинутих країн, зокрема долар США;
- 2) грошові одиниці крупних міждержавних утворень – євро в Європі;
- 3) розрахункові знаки міждержавних установ:

ЕКЮ (European Currency Unit (ECU)) - “європейська грошова одиниця” - розрахункова одиниця Європейського банку реконструкції та розвитку, спочатку її вартість визначалась на основі купівельної

спроможності 9 провідних європейських валют. Зараз майже не використовується.

СДР (Special Drawing Rights (SDR)) - спеціальні права запозичення, безготівкова розрахункова одиниця Міжнародного валютного фонду. Механізм дії: весь обсяг СДР розподіляється між країнами-учасниками, а на отриману суму країна може залучати кредити інших країн, що відбувається під контролем МВФ. Такі операції дозволяють розширити можливості та межі суспільного відтворення на рівні національної економіки окремої країни.

Тема 13. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

ЗМІСТ

1. Сутність та характеристика аграрних відносин.
2. Земельна рента.
3. Агропромисловий комплекс та агробізнес.
4. Проблеми функціонування агропромислового сектору України.

1. Сутність та характеристика аграрних відносин

Виокремлення аграрних відносин у спеціальну групу виробничих відносин, пов'язане з тим, що головним засобом виробництва в цьому випадку є земля.

Аграрні відносини – це складова частина загальноекономічних відносин, що виникають з приводу володіння і користування землею, як головного засобу сільськогосподарського виробництва. При цьому в якості засобів виробництва виступають: *продуктивна худоба, плодово-ягідні рослини, насіння, корми* тощо. В якості засобів підвищення продуктивності праці виступають *природно-кліматичні умови, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, генетика, селекція* тощо.

Земля в системі аграрних відносин виступає як головний предмет праці та водночас головне знаряддя праці, а виробництво носить сезонний характер. При цьому терміни виконання робіт є дуже важливими – їх відкладання та затягування спроможні знищити результати праці. Більшість сільськогосподарських машин використовуються протягом дуже нетривалого часу (зернозбиральний комбайн – декілька днів), тому доцільним є не придбання основних фондів певних груп – а їх оренда.

У сільськогосподарському виробництві економічний процес відтворення незалежно від його суспільного характеру завжди переплітається з природним. Тому раціональне управління в цій галузі вимагає знань і вміння використати не лише економічних законів, а й законів природи.

Тісний взаємозв'язок економічних процесів з природними зумовлює значний вплив останніх на результати господарської діяльності, що впливає на темпи відтворення. Звідси можливість різкіших коливань темпів нагромадження порівняно з іншими галузями. Якщо в промисловості людина повністю може впливати на процеси виробництва, то в сільському господарстві така можливість обмежена, адже тут об'єктом діяльності людини є живі організми: рослини і тварини; біологічні процеси їх протікають за певними законами природи і об'єктивно вимагають пристосування всього ритму виробництва до ритму природи, до природного проходження виробничого процесу. У сільському господарстві неможливо прискорити виробничий процес, як у промисловості. Це пояснюється тим, що предмети праці знаходяться під впливом природних процесів, протікання яких вимагає певного часу. При цьому процес праці переривається на час, необхідний для протікання біологічних процесів в предметах праці. Наприклад, час виробництва озимої пшениці становить 10 міс., а робочий період - місяць. Процес праці переривається в проміжках між сівбою, внесенням добрив, весняним боронуванням і збором урожаю. Звідси повільний оборот капіталу, зумовлений великою різницею між часом виробництва і робочим періодом. Велика різниця між часом виробництва і робочим періодом зумовлює таку особливість, як сезонність виробництва і використання трудових ресурсів і техніки. У певних межах її можна згладжувати виготовленням інших продуктів, які мають неоднаковий час виробництва і робочий період. Йдеться про таке відтворення та організацію виробництва, що поєднує основні й допоміжні галузі, промислові підприємства і промисли залежно від економічних і природних умов.

Специфіка землі, як основного засобу виробництва полягає у незмінності її пропозиції протягом короткострокового періоду. Так, обсяг застосовуваних земель можна лише скорочувати, отже велику роль в системі аграрних відносин відіграють якісні показники задіяних ресурсів.

2. Земельна рента

Рента – це дохід, отриманий від використання землі, який визначається її родючістю. **Орендна плата** за землю завжди перевищує рентний дохід, оскільки позбавляє власника землі права на використання її самому.

Диференційна рента визначається відмінністю ділянок за природною родючістю землі а також за відстанню до місця реалізації продукції.

Додатковий чистий дохід отримують лише ті господарства, які розташовані на ліпших землях. Однак продукція, що виробляється на ліпших ділянках не може задовольнити всі потреби суспільства, тому до господарського обігу залучаються й гірші землі.

Особливість дії закону вартості в сільському господарстві полягає у тому, що суспільна вартість сільськогосподарської продукції визначається середніми витратами на гірших землях. При цьому витрати господарств на

ліпших землях є нижчими, що дає їм змогу отримувати додатковий прибуток (додатковий чистий дохід).

Перша диференційна рента – це додатковий дохід, який отримують у результаті продуктивної праці на ліпших за родючістю та місцем розташування землях.

Друга диференційна рента – виникає внаслідок додаткових капіталовкладень у підвищення продуктивності ліпших земель.

Раціоналізаторський дохід – це прибуток, який отримують господарства, які вкладають кошти у підвищення родючості гірших земель.

3. Агропромисловий комплекс та агробізнес

Агропромисловий комплекс - це сукупність галузей, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, реалізацією, транспортуванням та обслуговуванням сільського господарства. Він є результатом розвитку агропромислової інтеграції, тобто взаємопроникнення галузей промисловості та сільського господарства.

В АПК розрізняють три **сфери** діяльності:

перша – виробництво засобів виробництва для усіх інших галузей, пов'язаних із сільським господарством (сільськогосподарське машинобудування, виробництво добрив, засобів захисту рослин тощо);

друга – сільське господарство (рослинництво і тваринництво);

третья – переробка сільськогосподарської сировини (харчова, м'ясо-молочна, легка промисловість та ін).

Допоміжною ланкою АПК називають **четверту** інфраструктурну ланку (транспорт, зв'язок, шляхи тощо).

Загальносвітовими тенденціями розвитку відносин “державна – аграрний сектор економіки” є:

1. Дотаційність сільського господарства.
2. Посилення регулюючої ролі держави в аграрному реформуванні.
3. Державне сприяння розширенню місткості аграрного ринку.
4. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств різних форм власності.
5. Протекціонізм вітчизняного сільгоспвиробника.

4. Проблеми функціонування агропромислового сектору України

Змістом аграрної політики України на сьогодні є:

- проведення земельної реформи;
- приватизація об'єктів АПК;
- розвиток нових форм господарювання;
- формування ринкового механізму управління АПК;

- сприяння залученню інвестицій до АПК;
- соціальний розвиток села та ін.

До засобів та методів державної підтримки АПК відносять:

1. Зниження податкового пресу на сільгоспвиробника.
2. Фінансово-інвестиційне забезпечення аграрних перетворень.
3. Створення умов кредитування сільськогосподарського виробника.
4. Політика державного протекціонізму.
5. Сприяння у створенні інститутів ринкової інфраструктури для АПК.
6. Підготовка та перепідготовка кадрів для аграрного сектору.
7. Залучення іноземних інвестицій тощо.

Факторами ефективного вирішення проблем АПК в Україні є: рівноправне функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм власності, раціональне використання ресурсів, охорона землі та природних багатств у цілому, формування ефективної виробничої інфраструктури АПК та ін.

Специфічним об'єктом державної уваги є **регулювання цін в аграрній сфері**, яка має бути спрямована на таке:

досягнення стабілізації цін та їхніх коливань у порівняно вузькому “коридорі”;

підтримування фермерських цін на рівні, що дає змогу товаровиробникам вести розширене відтворення;

регулювання обсягів і структури виробництва.

Під час формування політики державних цін у країнах з ринковою економікою враховують такі **фактори**:

- паритетність цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;

- витрати на виробництво продукції у спеціалізованих фермерських господарствах;

- прибутковість фермерських господарств, спеціалізованих галузей і сільського господарства в цілому;

- доходи фермерів на вкладений капітал і їхні фінансові можливості ведення розширеного виробництва.

Що стосується проблеми розвитку АПК України взагалі, то основні напрямки, методи й форми його перетворень зафіксовані в пакеті законодавчих документів та нормативних актів. Зокрема в таких законах, як “Пріоритетність розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України”, “Про селянське (фермерське) господарство”, “Земельний кодекс”, “Про кооперацію” та ін.

Тема 14. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

ЗМІСТ

1. Місце людини в економічній системі.
2. Зміна місця і ролі людини у виробництві в процесі НТП.
3. Гуманізація виробництва і мотивація праці.
4. Рівень життя та соціальна політика.
5. Людина в системі постіндустріальної економіки.

1. Місце людини в економічній системі

Питання ролі людини в структурі економіки завжди посідали одне з чільних місць в структурі наукових досліджень різних шкіл та течій економічної думки. Особливого значення ця проблема набуває зараз в умовах трансформації суспільної парадигми.

Людина виступає в економіці як головна продуктивна сила, визначальний суб'єкт економічних відносин, джерело суспільного розвитку та кінцева мета виробництва

В економічній теорії застосовують такі поняття як “робітник”, ”робоча сила”, ”особистий фактор виробництва”, “людський фактор”, “суб'єктивний фактор” та ін. Щоб зрозуміти співвідношення між ними, наведемо визначення деяких понять.

Робітник – одиничний чинник населення, зайнятий в процесі суспільного виробництва, наділений певними розумовими та фізичними здібностями.

Робоча сила - це сукупність фізичних і духовних здібностей, які має організм людини, і які вона застосовує кожного разу, коли виробляє будь-які споживні вартості.

Трудові ресурси – все зайняте населення на певний момент.

Трудовий потенціал – все працездатне населення працездатного віку.

Особистий фактор виробництва – характеризує людину як головний і вирішальний елемент продуктивних сил.

Людський фактор – (ширше ніж особистий фактор виробництва) характеризує діяльність людей, активне функціонування їх у системі усіх суспільних відносин (не лише виробництво). Водночас, це органічна єдність свідомості і діяльності людини, як рушійної сили та найвищої мети суспільного прогресу.

Суб'єктивний фактор (ширша категорія ніж людський фактор) – характеризує свідому діяльність окремих індивідів, трудових колективів, громадських організацій, держави.

Продуктивні сили – це єдність матеріально-речового та особистого факторів виробництва, однак, головну роль в них відіграє людина, яка створює засоби виробництва та приводить їх у дію.

Людина є головною продуктивною силою суспільства, проте зміни у знаряддях виробництва вимагають підвищення освітнього, кваліфікаційного рівня людини, поліпшення організації праці та управління, а нові знання - втілення у нову техніку. І якщо у засобах праці знання уречевлюються, то в людині існують як жива свідомість, яка визначає науково-технічну та економічну діяльність людини. Так, якщо робоча сила не відповідає вимогам, які висуває нова техніка, то техніка не буде використовуватись, що зайвий раз підтверджує примат людського чинника над матеріальним.

Людина виконує такі **економічні функції**:

- є джерелом зростання потреб;
- є головним споживачем, джерелом формування попиту;
- є носієм ресурсів „праця” і, частково, „підприємницькі здібності”;
- здійснює перерозподіл матеріальних ресурсів;
- визначає закономірності функціонування економічної системи;
- є узгоджуючим чинником господарського механізму;
- створює сукупний продукт;
- визначає кількісні та якісні властивості кожного товару;
- разом із виробничими чинниками приймає участь у суспільному відтворенні;
- здійснює удосконалення засобів виробництва та себе особисто.

Форма власності на засоби виробництва визначає місце людини у системі суспільного виробництва, її частку у створеному суспільному продукті, інтереси та мотиви його діяльності. Поєднання людини і засобів виробництва може бути **примусовим** (феодалізм, рабовласництво) та **економічним**.

2. Зміна місця і ролі людини у виробництві в процесі НТП

Поступальний розвиток суспільного виробництва ґрунтується на прогресі науки і техніки.

Наука – це особливий вид людської діяльності, спрямований на виробництво нових знань про природу, суспільство та мислення.

Техніка – це сукупність засобів праці, що використовуються у виробничих цілях та для задоволення особистих потреб людини.

В історії розвитку техніки виділяють 3 основні етапи:

1 - почався з виникнення первісного ладу, появою найелементарніших знарядь праці і тривав до кінця 18 – початку 19 сторіччя.

Йому притаманний технологічний спосіб виробництва, що ґрунтується на ручній праці (емпіричні знання і досвід).

2 - ґрунтувався на машинній праці.

3 - з 50-х років ХХ ст. НТР (перший комп'ютер, енергія атомного ядра, генна інженерія).

Науково-технічний розвиток (НТР) має еволюційну та революційну форми.

Еволюційна форма НТР має місце, коли технологія, що застосовується у виробництві, удосконалюється на основі вже відомих наукових знань.

Революційна форма НТР означає перехід до техніки і технології, що побудовані на принципово нових наукових ідеях. Глибинна сутність НТР виявляється в її основних рисах:

- 1 - перетворення науки у безпосередню продуктивну силу;
- 2 - поява кардинальних змін у техніці;
- 3 - докорінні зміни в основній продуктивній силі;
- 4 - революційні перетворення предметів праці;
- 5 - впровадження принципово нових технологій;
- 6 - революція у використуваніх людьми силах природи;
- 7 - впровадження новітніх форм і методів праці.

НТР – це революційні зміни у взаємовідносинах людини і природи, у технологічному способі виробництва. Проявом його розвитку є:

1. Мікропроцесорна революція.
2. „Інтелектуальні” роботи.
3. Космонавтика.
4. Біотехнологічна революція.

Зміст праці - це взаємодія особистих і речових моментів процесу праці, обсяг і структура трудових функцій людини, її професійні знання, необхідні виробничі відносини.

Елементи змісту праці:

- 1). Продуктивна сила праці характеризує технічні, організаційні, культурні та інші можливості виробничої діяльності людини.
- 2). Інтенсивність праці характеризує обсяг трудових витрат на одиницю робочого часу, напругу праці.
- 3). Якість праці відображає рівень професійної майстерності, його освіченість, творчість, комунікабельність тощо.
- 4). Складність праці дає характеристику функцій, що виконують у виробничому процесі.
- 5). Важкість праці характеризує вплив виробничого середовища на людину.

Усі ці категорії відображають різні сторони трудової діяльності людини. За їх зміною стоять зрушення у змісті праці, що відбуваються під впливом НТР:

1. Можливості людини зросли з автоматизацією і комп'ютеризацією виробництва.

2. Інтенсивність праці зросла за рахунок витрат розумової і психоемоційної енергії.

3. Якість праці зросла.

4. Складність праці зросла, потрібні робітники з освітою. В інформаційному секторі зайнято більше ніж у сфері матеріального виробництва.

Характер праці - це особливості взаємозв'язку людей у процесі спільної трудової діяльності, специфіка відносин між ними щодо їх участі у праці.

Колективний характер – визначається наявністю ручних знарядь праці.

Кооперативний характер праці – опосередковане суспільством машинне виробництво. Безпосередньо суспільний характер праці виявляється у регулюванні сфери трудових відносин як на мікро- так і на макрорівнях з боку громадських та державних структур.

Підсумовуючи сказане можна зробити такі висновки:

Залежно від засобів виробництва і специфіки виробничих відносин можна виділити 3 види зрілості суспільного характеру праці:

а) *колективний* – використовуються переважно ручні знаряддя і відносини регулюються в середині родини, общини, маєтку (які є замкненими);

б) *опосередковано суспільний* – існує машинна техніка, а відносини регулюються в масштабах національної економіки за допомогою ринку;

в) *безпосередньо суспільний* – використовується комп'ютерна техніка і регулює відносини на міжнародному рівні.

Внаслідок розвитку нових технологій виробництва та організації відносин, в економіці відбуваються такі зміни:

1. Людина звільняється від виконання певних функцій безпосередньо у самому виробництві за рахунок його механізації, автоматизації та комп'ютеризації.

2. Підвищується значення професійної підготовки людини, здатності її забезпечити функціонування складного технічного устаткування. Людина перестає бути *учасником* виробництва і стає його *керівником, координатором*.

3. Сучасний розвиток продуктивних сил нерозривно пов'язаний із подальшим підвищенням освіченості людини.

4. Як суспільна істота людина повинна мати усі умови для реалізації своїх здібностей.

5. Частка важкої фізичної праці в загальному обсязі поступово скорочується, збільшуються обсяги розумової праці і творчої діяльності.

6. Зміна поколінь нової техніки почала значно випереджати зміну поколінь працівників.

Характеристика	Фізична праця (проста)	Розумова праця	Творча діяльність
Освіта	Не потрібна	Має велике значення	Не завжди має значення
Рівень досвіду	Має значення	Не завжди має значення	Таку категорію у даній сфері складно визначити
Нагромадження одиниць	Призводить до екстенсивного зростання і обмежується ефектом масштабу виробництва	Призводить до інтенсивного типу зростання, ефект масштабу може не діяти	Може взагалі зруйнувати виробничий процес
Спроможність управління	Ускладнення, властиві людському факторові	Ускладнюється розумовим рівнем та самоповагою	Відсутня, управління здійснюється лише особисто виконавцем
Основний ресурс	Фізичні здібності	Нагромаджені знання та аналітичні здібності	Психо-емоційна енергія
Використання досягнень НТП	Спроможні інтенсифікувати процес	Припускаються як допоміжний чинник	Можуть свідомо нехтуватись
Домінуючий чинник ринку	Пропозиція	Попит	Ринку не існує, обіг має випадковий хаотичний характер
Власність на результати	Частка привласнюється роботодавцем, решта – належить виконавцю	Більша частка майбутніх прибутків може належати компанії	Результати можуть свідомо відчувуватись виконавцем
Режим	Чіткий, визначений	Гнучкий	Як такий - відсутній
Визначальний мотив	Матеріальний, поступово зростаючий за А. Маслоу	Визнання, повага і подальше зростання	Будь-який, може багаторазово змінюватись в процесі діяльності

Рис. 28. Порівняльна характеристика різних видів економічної діяльності

Характер трудової діяльності людини в процесі суспільного розвитку змінюється: людина в основному виконує функції проектування, програмування, налагоджує всю технологічну систему і розробляє нову. Так на заводі, безпосередньо за верстатами може працювати 10 осіб, а в конструкторському бюро – кілька сотен.

Тепер за життя людини змінюється кілька поколінь техніки (за 40 років змінилось чотири покоління комп'ютерів, створюється п'яте, з'являються нові супутники, літаки).

Старіння знань відбувається за 5–7 років у галузях, що визначають науково-технічний прогрес і за 10-15 у науково-прикладних галузях знань.

Набутих знань при навчанні раніше вистачало на все життя, тепер людина повинна періодично підвищувати свою кваліфікацію.

Поряд з традиційною освітою поширюється “електронна” грамотність людей, яка охоплює все більше професій, зростають витрати на освіту. Наука стає безпосередньою продуктивною силою (наука, дослідження, інформація впливають на зростання суспільного виробництва, зростає науковомістка продукція, яка є втіленням наукових розробок).

Змінюється співвідношення між галузями матеріального виробництва, промисловістю і сільським господарством на користь промисловості, відповідно змінюється й структура зайнятості.

3. Гуманізація виробництва і мотивація праці

Гуманізм – це ставлення до людини як до найвищої цінності, захист прав особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і сприяння реалізації нею усіх здібностей.

Гуманізація виробництва – це діяльність суспільства щодо створення безпечних матеріально-технічних, організаційно-економічних, соціально сприятливих умов праці з метою найповнішої самореалізації особистості в процесі праці. Вона включає у себе:

- поліпшення умов праці (у промисловості – 1/3 ручна праця, 2/3 - у сільському господарстві);
- розвиток освіти (1/3 винаходів у народногосподарському виробництві);
- розвиток охорони здоров'я;
- розвиток фізичної культури та спорту;
- поліпшення умов життя;
- забезпечення житлом;
- поліпшення якості побутових послуг тощо.

Проблеми узгодження матеріально-речового та особистого факторів виробництва набули гострого характеру, який проявляється у:

- 1) аваріях, техногенних катастрофах, професійних захворюваннях;
- 2) небезпеці функціонування атомних електростанцій, хімкомбінатів, ракетно-космічної техніки, сучасних промислових об'єктів і гідротехнічних споруд;
- 3) забрудненні повітря, води та землі внаслідок зростання потреб і чисельності населення, в тому числі й у процесі випробувань нових технологій.

Мотивація праці - сукупність економічних та неекономічних стимулів, що спонукають людину до певного виду діяльності чи економічної активності. Мотиваційний механізм праці складається з потреб та інтересів людини.

Стимули до праці:

1. Матеріальні (зарплата, премії, винагороди).
2. Духовні (визнання, похвала).

3. Моральні (умови праці, зміст праці, престижність, вільний час).

В процесі свого розвитку суспільство поступово починає надавати перевагу нематеріальним мотиваторам. Зокрема, одним з домінуючих чинників у країнах з ринковою економікою є вільний час.

4. Рівень життя та соціальна політика

Рівень і якість життя – це найбільш загальні показники соціально-економічного розвитку країн. Для визначення рівня життя використовують поняття **індекс розвитку людського потенціалу**, або скорочено – **індекс людського розвитку (ІЛР)**, запропонований ООН у 1990 р. Він має три наступні складові:

- тривалість життя населення;
- рівень освіти;
- обсяг ВВП на душу населення.

Рівень життя населення – це ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людей.

Поняття **якість життя** конкретизує категорію „рівень життя”. В цьому разі використовують комбінований показник – **індекс якості життя**, який характеризує:

- рівень освіти;
- якість і режим медичного обслуговування;
- тривалість життя;
- рівень зайнятості населення;
- платоспроможність населення;
- доступ до політичного життя.

Конкретними його показниками є: кількість автомобілів, телефонів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок на одну людину (на 1000 чол. населення); якість медичного обслуговування, рівень шуму (децибел); швидкість руху в години пік тощо.

Прожитковий мінімум - це мінімальна кількість життєвих засобів, необхідних для підтримки життєдіяльності працівника та відновлення його робочої сили. В свою чергу, при аналізі прожиткового мінімуму розрізняють: *фізіологічний мінімум і соціальний мінімум*.

Фізіологічний мінімум – це вартість товарів і послуг, необхідних для задоволення тільки основних фізіологічних потреб, практично без придбання одягу, взуття, інших непродовольчих товарів протягом нетривалого часу.

Соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) – включає крім фізіологічного мінімуму, мінімальні норми задоволення соціальних і духовних потреб.

Рівень прожиткового мінімуму обумовлюється такими факторами: *цінами, інфляцією, кількісною оцінкою набору споживчих благ та послуг*.

Прожитковий мінімум визначається на основі так званого **кошика споживача** (див. Тему 8, пит. 4.), який являє собою вартість стандартного

набору товарів і послуг масового споживання середнього споживача в конкретній країні в певний час.

В Україні використовується поняття „**межа малозабезпеченості**”, тобто величина сукупного доходу на душу населення, яка забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів та послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством.

Соціальна політика - це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні. Вона включає в себе:

- регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (в тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою);
- вирішення проблем безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- розподіл і перерозподіл доходів населення;
- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- створення системи соціального захисту населення;
- захист навколишнього середовища тощо.

Прогресивною формою подолання криз у соціальній сфері є **соціальне страхування** - це система фінансових відшкодувань фізичним особам певних життєвих ризиків. Основні його форми – *пенсійне, медичне, страхування на випадок безробіття*.

Соціальне партнерство – нова прогресивна форма суспільно свідомої взаємодії населення всередині країни, регіону чи громади, що спрямована на розв'язання соціальних потреб та проблем, і часто бере на себе функції соціального захисту.

5. Людина в системі постіндустріальної економіки

Етнограф **Морган** запропонував цивілізаційний підхід у дослідженні людської еволюції. Так, на його думку, людське суспільство проходить **3 етапи**:

дикість;

варварство;

цивілізація.

Перші два етапи базуються на привласненні природи, остання пов'язана зі збиральною та суспільно-виробничою технологіями.

Цивілізація – це історично конкретний стан суспільства, який характеризується досягнутим рівнем продуктивних сил, особливим способом організації виробництва і відповідною матеріальною і духовною культурою.

Постіндустріальне суспільство формується після формування стійкої системи товарно-ринкового господарства і характеризується такими рисами:

- 1) переважанням послуг в структурі виробництва та зайнятості;
- 2) індивідуалізацією виробництва, зокрема послуг, на відміну від масового виробництва індустріального суспільства;
- 3) інформаційно-технологічною революцією – заміною простої некваліфікованої робочої сили працею інженерів;
- 4) застосування нових конструкційних матеріалів – пластику, кераміки тощо;
- 5) головним об'єктом, що має цінність – стає інформація, знання, освіта, ноу-хау, нові технології;
- 6) „зелена революція” в питаннях охорони довкілля;
- 7) соціальні проблеми починає вирішувати не лише влада а й місцеві громади, підвищення рівня суспільної свідомості;
- 8) трансформація „праці” у „творчу діяльність”;
- 9) підвищення вимог до будь-якої сфери зайнятості, зростання ролі людського капіталу;
- 10) перетворення людини з фактора виробництва на пануюче над ним начало.

ЕКОНОМІЧНІ КАТЕГОРІЇ

Аграрні відносини – це складова частина загальноекономічних відносин, що виникають з приводу володіння і користування землею, як головного засобу сільськогосподарського виробництва.

Агропромисловий комплекс – це сукупність галузей, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, реалізацією, транспортуванням та обслуговуванням сільського господарства.

Акція – це цінний папір без фіксованого терміну обігу, що підтверджує долеву участь у статутному фонді акціонерного товариства, дає право на отримання частки прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь в розподілі майна у випадку ліквідації акціонерного товариства.

Аудит – система знань, методів та технологій щодо перевірки облікової звітності. В багатьох випадках його здійснює незалежна особа, що перевіряє фінансово-господарський стан фірми, використання бюджетних ресурсів, відповідність поданої податкової декларації реальним доходам фірми.

Банк – кредитна організація, що є головним суб'єктом фінансового ринку та грошово-кредитної системи. До функцій банку відносять: акумуляцію і зберігання грошових засобів суб'єктів фінансово-господарської діяльності та створення позичкового капіталу, здійснення посередницької діяльності в грошових розрахунках між суб'єктами фінансової діяльності, надання кредиту, емісію платіжних засобів і цінних паперів.

Безробіття – це неспроможність економічної системи повністю використовувати наявний ресурс “робоча сила”, наявність значної кількості людей, які не можуть знайти роботу, що відповідає їх фаховій підготовці та професійному рівню.

Біметалізм – металева грошова система, в якій роль загального еквівалента закріплена за двома металами (золотом та сріблом), і встановлюються 2 ціни на 1 товар.

Бухгалтерський облік – система показників та методів, що використовуються для внутрішнього контролю фінансово-господарської діяльності підприємства.

Бюджетна система складається з державного бюджету, бюджетів територіально-адміністративних одиниць (областей, районів, міст, селищ), податкової системи та правової бази бюджетної діяльності. Державні і місцеві бюджети створюють фінансову основу для поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів.

Бюджетний дефіцит – перевищення витрат бюджету над його доходами.

Валюта – грошова одиниця певної країни.

Валютна система – це державно-правова форма організації валютних відносин держави. Їх головна мета – ефективно посередництво між платежами за експорт та імпортом товарів, капіталу, послуг, інших

взаємовідносин між країнами та створення сприятливих умов для розвитку виробництва всередині окремих країн та міжнародного поділу праці.

Вартість – обсяг ресурсів та усіх витрат виробництва.

Вексель – це цінний папір, що посвідчує безумовне грошове зобов'язання особи, що випустила вексель, сплатити визначену суму грошей особі, яка в даний момент є володарем векселя.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови галузей економіки; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Виробництво – це процес суспільної праці, внаслідок якого відбувається створення матеріальних і духовних благ для задоволення суспільних потреб, воно поділяється на матеріальне і нематеріальне. Виробництво, на відміну від праці, має завершений характер (створення товару).

Виробничі відносини – це система стосунків між людьми, людьми та засобами виробництва в процесі організації виробництва та розподілу виготовленої продукції. Вона включає в тому числі до- та післявиробничі відносини.

Витрати підприємства – це платежі, які здійснює фірма в процесі придбання та використання ресурсів для виробництва та реалізації своєї продукції.

Відсоток – річний дохід від грошового капіталу.

Відчуження – процес перетворення діяльності та здібностей людини на самостійну силу, уречевлення результатів праці з перетворенням власності суб'єктів на об'єкти економічних відносин.

Вільні товари – засоби задоволення потреб, які людина отримує безкоштовно (сонце, повітря).

Власність – це система економічних відносин з приводу володіння, користування і розпорядження майном. З юридичної точки зору власність являє собою право на використання певного об'єкта власності в своїх інтересах.

Володіння характеризує необмежену в часі належність об'єкта власності певному суб'єктові, фактичне панування суб'єкта над об'єктом власності.

Глобалізація – це якісно новий етап взаємозалежності національних економік на основі поглиблення інтернаціоналізації світового господарства, інтенсифікації міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталу, робочої сили і технологій.

Господарський (економічний) механізм – координуючий та взаємоузгоджуючий елемент економічної системи, являє собою сукупність методів та інструментів за допомогою яких реалізуються об'єктивні економічні закони.

Господарські (економічні) товари – засоби задоволення потреб, результати виробництва, за які людина сплачує кошти. Поділяються на речові та неречові товари.

Гроші – це специфічний товар, який виконує функцію загального обмінного еквівалента, на підставі якого вимірюється вартість усіх інших товарів.

Грошова маса – сукупний обсяг платіжних засобів, що обслуговує господарський обіг і належить приватним особам, підприємствам і державі.

Грошова система – це форми організації грошового обігу, що склались історично і закріплені національним законодавством. Розрізняють металеві та паперово-кредитні системи.

Грошовий оборот (обіг) – це частина загальноекономічного обігу, яка відображає рух грошей в готівковій та безготівковій формах, в процесі розширеного суспільного відтворення та обслуговування нетоварних виплат і розрахунків.

Гуманізація виробництва – це діяльність суспільства щодо створення безпечних матеріально-технічних, організаційно-економічних, соціально сприятливих умов праці з метою найповнішої самореалізації особистості в процесі праці.

Демпінг – це експорт товарів за ціною нижчою, ніж ціна, що існує в країні.

Держава – це підприємства державної форми власності, державні установи та організації а також органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють вплив на перебіг економічних процесів.

Державне регулювання економіки – це управління соціально-економічним розвитком країни, тобто сукупність заходів державного впливу на об'єкти і процеси з метою певного спрямування господарської діяльності суб'єктів національної економіки, узгодження їхніх інтересів і дій для реалізації конкретних цілей.

Державний борг – це заборгованість по облігаціям державної позики або пов'язана з іншими заходами щодо ліквідації бюджетного дефіциту. В залежності від розташування суб'єктів отримання додаткових грошей, розрізняють внутрішній та зовнішній державні борги, додаток яких є загальною сумою державного боргу.

Державний бюджет – це найбільший централізований грошовий фонд країни, що знаходиться в розпорядженні уряду і являє собою кошторис грошових доходів і витрат держави на певний період (як правило рік).

Дивіденд – дохід від акцій.

Друга диференційна рента – виникає внаслідок додаткових капіталовкладень у підвищення продуктивності ліпших земель.

Домінуючий об'єкт власності – характеристика розвитку продуктивних сил; визначальний чинник, навколо якого будуються процеси обміну. В певних умовах може виконувати функції грошей.

Економічна безпека держави – це стан повноцінного ефективного функціонування національної економіки, її незалежність від зовнішніх

джерел, спроможність уникнення саботажу та запобігання економічним диверсіям.

Економічна ефективність – це зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, використаних в процесі виробництва та кількістю виготовлених товарів; це досягнення економічного результату при застосуванні мінімальних витрат.

Економічна політика – це система ретельно спланованих, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на зміну господарських процесів і явищ, що мають місце в національній економіці, метою яких є досягнення конкретних цілей.

Економічна система – це особливим чином упорядкована, скоординована система зв'язку між суб'єктами національної економіки та процесами всередині неї, що визначаються характерними, притаманними їй рисами.

Економічне зростання – це збільшення реального ВВП на душу населення, тобто зростання обсягів національного виробництва.

Економічний розвиток – це не тільки збільшення обсягів існуючого виробництва а й розробка та впровадження принципово нових товарів на основі нових технологій.

Економічний цикл – це рух виробництва від закінчення попередньої кризи до початку наступної.

Економічні блага – всі засоби задоволення потреб.

Економічні інтереси – потреби раціональної економічної поведінки усіх суб'єктів економічних відносин.

Економічні потреби – це об'єктивні умови існування людини, внутрішні мотиви, що спонукають її до економічної діяльності.

Економічні ресурси – це всі чинники, що приймають участь в процесі створення економічних благ.

Емісія – випуск грошей в обіг, здійснюється центральним банком.

Інвестиції (капіталовкладення) – це витрати підприємств на розвиток та розширення виробництва, придбання устаткування, капітальне будівництво, досягнення соціального ефекту.

Інвестиційні товари (засоби виробництва, верстати) – господарський засіб задоволення потреб виробника.

Інфляція – це знецінення грошей, виражене у вигляді підвищення загального рівня цін.

Інформація, знання, освіта – чинник підвищення продуктивності праці.

Зайнятість – це діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм прибуток у грошовій чи іншій формі.

Заощадження – це частка доходу після сплати податків, що не споживається.

Заробітна плата – це ціна використання робочої сили, або економічного ресурсу “праця”.

Засоби праці – знаряддя та інструменти, за допомогою яких людина здійснює вплив на предмети праці, складова продуктивних сил.

Земля – виробничий ресурс який включає в себе всі природні ресурси: орні землі, ліси, водні ресурси, корисні копалини тощо.

Зміст праці – це взаємодія особистих і речових моментів процесу праці, обсяг і структура трудових функцій людини, її професійні знання, необхідні виробничі відносини.

Змішана економіка – тип економічної системи, що характеризується поєднанням характерних рис чистого капіталізму та командно-адміністративної економіки. В ній присутні різні форми власності та два складових елементи регулювання економічних процесів: як ринкове саморегулювання так і державне втручання в економічні процеси.

Казначейські зобов'язання – це вид цінних паперів на пред'явника, які розповсюджуються серед населення на добровільній основі та свідчать про внесення їхніми власниками грошових коштів до державного бюджету, та дають право на отримання доходу у вигляді відсотка.

Капітал – накопичені засоби виробництва, матеріальні запаси та грошові кошти, необхідні для виробничого процесу.

Командно-адміністративна економіка (державний соціалізм) – тип економічної системи, який визнає існування лише державної власності на засоби виробництва, підприємницька ініціатива індивіда при цьому заборонена. Головною рушійною силою економічного розвитку при цьому є державний інтерес. Держава за допомогою централізованого планування визначає обсяги виробництва, систему розподілу товарів, використання ресурсів і методологію ціноутворення.

Комерційний кредит – це відносини, які виникають між продавцями та покупцями, коли останні отримують товари чи послуги з відстроченням платежу.

Конкуренція (*competition* – змагання, *англ.*) – форма суперництва за економічне домінування, боротьба між різними групами економічних суб'єктів: продавцями, споживачами, інвесторами, кредиторами тощо.

Корисність – спроможність товару задовольняти потреби. Корисність кожного товару для різних людей, в різні періоди часу та за різних обставин є різною.

Користування (використання) – процес виробничого використання і споживання корисних властивостей об'єкта власності, а також створених за його допомогою благ.

Кредит – (походить від лат. слова *Credo* – довіра, довіряю) це система відносин, що виникають між позикодавцем (кредитором) і позичальником (дебітором), з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів та їх використання на умовах повернення та плати за використання.

Кредитна система – це сукупність різноманітних кредитно-фінансових установ, що працюють на ринку позичкових капіталів та здійснюють їх акумуляцію і мобілізацію.

Ліквідність – це здатність активу бути швидко, без перешкод обміненим на засіб платежу або бути використаним як засіб платежу.

Макроекономічна структура економіки – співвідношення між окремими секторами й галузями в національній економіці.

Маркетинг – це складова частина комерційної діяльності, сутність якої полягає в підпорядкуванні господарських дій ринковим умовам та встановленні прямого безпосереднього зв'язку між виробництвом та обігом.

Менеджмент – це наукова організація управління. Її чотири основні елементи: планування, організація, мотивація та контроль.

Міжнародна виробнича кооперація – це співпраця господарських одиниць певних країн задля спільного виробництва певної продукції.

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремо взятих країн на виробництві певних груп товарів та послуг, у відповідності до наявних ресурсів та виробничого персоналу.

Мінова вартість – спроможність товару до обміну, вона поєднує в собі та враховує риси корисності та вартості.

Монометалізм – металева грошова система, в якій один метал виконує функцію загального еквівалента.

Мотивація праці – сукупність економічних та неекономічних стимулів, що спонукають людину до певного виду діяльності чи економічної активності.

Натуральне господарство – форма господарювання, за якої домогосподарство забезпечує себе усім необхідним, не відчуваючи потреб в процесі обміну результатом господарювання.

Наука – це особливий вид людської діяльності, спрямований на виробництво нових знань про природу, суспільство та мислення.

Націоналізація – перехід майна будь-якої форми власності до власності держави.

Національна економіка – це система економічних інститутів та відносин, що функціонують в межах однієї країни та є виразниками її національних і економічних інтересів.

Неречові товари – права та послуги, засіб задоволення потреб людини, який є результатом виробництва.

Облігація – це цінний папір, що підтверджує внесення її власником певного обсягу грошових коштів та зобов'язує особу, що її випустила повернути номінальну вартість цього цінного паперу у визначений термін з виплатою фіксованого відсотка.

Обмін – взаємодія різних економічних агентів з метою задоволення особистих потреб, засобів задоволення яких вони не мають.

Оборотні фонди – засоби виробництва, що повністю споживаються протягом одного виробничого циклу та враховуються в процесі виробництва у собівартості (матеріали, сировина).

Організаційно-економічні виробничі відносини – проміжна структура економічної системи, в якій формується взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин.

Основні фонди – засоби виробництва, що не використовуються повністю протягом одного виробничого циклу підприємства, вартість споживання яких переноситься на виробництво у вигляді амортизації (верстати, будівлі, устаткування).

Перехідна економіка – це економіка, яка знаходиться у стані докорінних змін, переходу від одного стану до іншого, від однієї до іншої економічної системи. Як правило, коли говорять про перехідну економіку, розуміють економіку переходу від командно-адміністративної до ринково орієнтованої економіки.

Перша диференційна рента – це додатковий дохід, який отримують у результаті продуктивної праці на ліпших за родючістю та місцем розташування землях.

Підприємництво – самостійна ініціатива, законна, систематична, новаторська, ризикована діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, торгівлі, з метою отримання прибутку та задоволення суспільних потреб.

Підприємницькі здібності – фактор, що поєднує решту інших чинників з метою створення економічних благ.

Податки – це обов'язкові платежі фізичних та юридичних осіб до бюджету, що здійснюються на умовах та у порядку визначеному законодавчими актами держави. За своїм економічним змістом, податки виражають фінансові відносини між державою і учасниками господарського життя з метою створення централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою своїх завдань.

Попит – це платоспроможна потреба, бажання покупця придбати певну кількість певного товару при кожному з можливих рівнів цін.

Послуга – результат нематеріального виробництва.

Поточні видатки – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій, які діють на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення.

Праця – фізичні та розумові здібності людини, що використовуються в процесі виробництва. Свідома енергозатратна діяльність людини для досягнення певної мети.

Предмети праці – сировина, матеріали, об'єкт на який впливає людина за допомогою засобів праці в процесі виробництва.

Приватизація – це процес перетворення державної власності на приватну, колективну чи змішану.

Привласнення – це продуктивний спосіб перетворення предметів, явищ природи і суспільства, їхніх корисних властивостей на реальні умови життєдіяльності економічних суб'єктів.

Продуктивні сили – це всі елементи та засоби, за допомогою яких відбувається виробничий процес. До них відносять робітників, верстати,

обладнання, інструменти, сировину та матеріали; все те, за допомогою чого людина працює та досягає виробничого результату.

Пропозиція – це кількість товару, яку здатний виробити і запропонувати до продажу виробник при кожному з можливих рівнів цін.

Раціоналізаторський дохід – це прибуток, який отримують господарства, які вкладають кошти у підвищення родючості гірших земель.

Рейдерство – це замовлення та організація нападу на підприємство, установу, організацію з метою їх захоплення у свою власність, що спричиняє порушення їх нормальної роботи. В рейдерському механізмі можуть бути задіяні судові рішення, охоронні служби, в тому числі й державні, міліція та прокуратура.

Рента – річний дохід від використання землі, який визначається її родючістю.

Речові товари – засоби виробництва і предмети споживання.

Ринкова інфраструктура – це система підприємств, організацій, закладів виробничої та невиробничої сфер, які покликані обслуговувати товаровиробників, створювати умови для своєчасного і безпосереднього нарощування обсягів пропозиції продукції на ринку.

Ринкова рівновага – це стан, який задовольняє покупця і виробника, що досягається внаслідок взаємодії попиту і пропозиції, при цьому формується рівноважна ціна та рівноважний обсяг виробництва.

Ринок – це система економічних відносин, що поєднує продавців та покупців різноманітних товарів та узгоджує їх економічні інтереси через ціновий механізм.

Ринок цінних паперів – це частина ринку позичкових капіталів, де здійснюється емісія та купівля-продаж цінних паперів. До його структури входять НБУ, комерційні банки, спеціалізовані кредитні установи, біржі, юридичні та фізичні особи.

Рівень життя населення – це ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людей.

Робітник – одиничний чинник населення, зайнятий в процесі суспільного виробництва, наділений певними розумовими та фізичними здібностями.

Роздержавлення – це процес сприяння розвитку потрібних для повноцінної ринкової економіки різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності, ліквідація майнової монополії держави у підприємницьких відносинах. Воно передбачає ліквідацію державного диктату плану, централізованого розподілу ресурсів тощо, комерціалізацію діяльності державних підприємств (запровадження принципу самостійного господарювання), демонополізацію виробництва і розвиток конкуренції, приватизацію державної власності та ін.

Розподіл – процес поширення результатів виробництва серед різних категорій населення.

Розпорядження – здійснюване власником або делегованим іншим економічним суб'єктом право прийняття рішень з приводу функціонування і реалізації об'єкта.

Світове господарство – це сукупність національних економік та особлива сфера міжнародних зв'язків, в яких національні господарства виступають як єдина система використання ресурсів та обміну результатами виробничої діяльності.

Світовий ринок – це система міжнародних економічних відносин, що поєднує виробників продукції та її споживачів з різноманітних країн світу.

Синергічний ефект – це комплексний підхід для всіх факторів, нова якість у процесі системної взаємодії в межах складної органічної системи.

Соціальна ефективність виробництва – характеризується застосуванням максимальної кількості робітників (з метою подолання безробіття) та створенням продукту, який не завжди є прибутковим для приватного сектору (маяк, світлофор, автошляхи, мости, зелені насадження).

Соціальна політика – це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні.

Соціальне партнерство – нова прогресивна форма суспільно свідомої взаємодії населення всередині країни, регіону чи громади, що спрямована на розв'язання соціальних потреб та проблем, і часто бере на себе функції соціального захисту.

Соціальне страхування – це система фінансових відшкодувань фізичним особам певних життєвих ризиків. Основні його форми – *пенсійне, медичне, страхування на випадок безробіття*.

Соціально-економічна ефективність враховує як прибуток виробника так і рівень задоволення суспільних потреб в тому числі суспільно необхідними товарами.

Соціально-економічні виробничі відносини – похідна економічна форма, що ґрунтується на відносинах власності і відображає специфічні особливості привласнення засобів і результатів виробництва та відносини людей в процесах виробництва, обміну та споживання.

Споживання – це сума грошей, яка витрачається населенням на придбання матеріальних благ і послуг.

Споживча вартість – здатність задовольняти потреби певних груп покупців, стосується кожної окремої людини, тобто суб'єктивна категорія.

Стагфляція – швидке знецінення грошей, що супроводжується падінням обсягів виробництва і зростанням рівня безробіття.

Сукупна пропозиція – загальний обсяг продукції, який згодні виробити та поставити на ринок виробники при кожному з можливих рівнів цін; всі товари та послуги, що пропонуються для продажу в країні.

Сукупний попит – загальний обсяг товарів та послуг, які бажають придбати споживачі країни при кожному з можливих рівнів цін; може бути збільшений за рахунок державних замовлень.

Суспільне відтворення – це процес виробництва, що постійно повторюється.

Техніка – це сукупність засобів праці, що використовуються у виробничих цілях та для задоволення особистих потреб людини.

Товар – це результат виробництва, який призначений не для особистого споживання, а для обміну (продажу).

Товари споживання – господарський засіб задоволення потреб споживача.

Товарне виробництво – форма господарювання, за якої в процесі виробництва створюється не продукт особистого споживання, а товар – об'єкт обміну або продажу.

Традиційна економіка – тип економічної системи, коли засобами виробництва володіє одна особа (рабовласник, феодал), обмін товарами між окремими домогосподарствами має переважно характер бартеру, кожне домогосподарство забезпечує себе усім необхідним для життя. Економічні процеси при цьому регулюються за допомогою звичаїв, традицій, релігійних догм тощо.

Трудовий потенціал – все працездатне населення працездатного віку.

Трудові ресурси – все зайняте населення на певний момент.

Фінанси – це система економічних відносин, пов'язана із формуванням та використанням фондів грошових ресурсів.

Фінансова система – це система створення та використання фондів грошових ресурсів, разом із розгалуженою мережею фінансових установ. До неї входять три підсистеми: державні фінанси, фінанси підприємств і фінанси населення.

Характер праці – це особливості взаємозв'язку людей у процесі спільної трудової діяльності, специфіка відносин між ними щодо їх участі у праці.

Цивілізація – це історично конкретний стан суспільства, який характеризується досягнутим рівнем продуктивних сил, особливим способом організації виробництва і відповідною матеріальною і духовною культурою.

Ціна – це обсяг грошових коштів, за яким товар реалізується на ринку, який задовольняє як покупця так і продавця.

Цінні папери – це документи, які виражають відносини власності, фіксують кредитні угоди або підкреслюють право власності. Вони випускаються їх первинним володарем та передбачають отримання прибутку у вигляді дивіденду чи відсотку, вищого за банківський відсоток.

Час – найобмеженіший чинник виробництва.

Чиста ринкова економіка (чистий капіталізм) – тип економічної системи, який характеризується приватною власністю на засоби виробництва та економічні ресурси. При цьому поведінка кожного суб'єкта економічних відносин мотивується його особистими інтересами, а головною рушійною силою економічного розвитку є конкуренція. Держава при цьому не втручається в економічні процеси, ціноутворення відбувається стихійно, внаслідок взаємодії попиту і пропозиції.

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

Амортизація - витрати на відновлення основного капіталу.

Бухгалтерський прибуток (П бухг.) – співвідношення загального виторгу фірми з обсягом явних (зовнішніх) витрат.

$$\text{П бухг.} = \text{Д} - \text{ЯВ}$$

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, що виражена в грошових одиницях іншої країни.

ВВП (валовий внутрішній продукт) - сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг, вироблених всередині країни за рік.

ВВП номінальний відображає обсяг виробництва у ринкових цінах, що склалися на момент створення цього обсягу продукції.

ВВП реальний відображає вартість загального обсягу виробництва в різні роки в постійних цінах одного визначеного року, який називається базовим.

ВНП (валовий національний продукт) відображає сукупну ринкову вартість усього ринкового виробництва товарів і послуг суб'єктами країни за рік. Він враховує закордонне виробництво суб'єктів даної країни і не враховує доходи отримані нерезидентами в цій країні.

Гранична схильність до заощадження (ГСЗ), або зміна заощадження в залежності від зміни доходу.

$$\text{ГСЗ} = \frac{\text{зміна З}}{\text{зміна Д}} \times 100\%$$

Гранична схильність до споживання (ГСС), або зміна споживання в залежності від зміни доходу.

$$\text{ГСС} = \frac{\text{зміна С}}{\text{зміна Д}} \times 100\%$$

Граничні витрати (ГВ) – це додаткові витрати пов'язані з випуском ще однієї одиниці продукції.

$$\text{ГВ} = \frac{\text{Зміна ВВ}}{\text{Зміна обсягу вир-ва}}$$

Дохід кінцевого користування – дохід після сплати індивідуальних податків. Розраховується як ОД за мінусом особистого податку, податків на особисте майно і на спадщину.

Економічний прибуток (П екон.) – це різниця між ринковою ціною реалізованої продукції та усіма витратами на її виробництво (явними та неявними), враховуючи нормальний прибуток.

$$\text{П екон.} = \text{Д} - \text{ВВ}$$

Змінні витрати (ЗВ) – це витрати які змінюються в залежності від обсягу виробництва. Наприклад: витрати на сировину, матеріали, паливо, транспортування, заробітну плату тощо.

Індекс людського розвитку (ІЛР), запропонований ООН у 1990 р., має три наступні складові:

- тривалість життя населення;
- рівень освіти;
- обсяг ВВП на душу населення.

Індекс цін (Іц) - співвідношення між сукупною поточною ціною певного набору товарів і послуг (споживчого кошику) певного року до такого ж показника в цінах базового року.

$$\text{Іц} = \frac{\text{Споживчий кошик в цінах поточного року}}{\text{Споживчий кошик в цінах базового року}} \quad (\times 100\%)$$

Матеріаловіддача – відображає скільки продукції виготовляється за рахунок однієї гривні матеріалу.

Межа малозабезпеченості - величина сукупного доходу на душу населення, яка забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів та послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством.

НД (Національний дохід) – сукупний дохід, зароблений постачальниками різних ресурсів. НД = ЧВП – непрямі податки на бізнес.

Номінальна – це сума грошей, яку отримує робітник за свою роботу.

Нормальний прибуток – це мінімальна плата, яку отримує носій підприємницьких здібностей (підприємець). Як правило, підприємницький дохід прийнято вважати елементом витрат. Якщо цей розмір не забезпечено, підприємець переорієнтовує свої зусилля на отримання заробітної плати.

ОД (особистий дохід) – дорівнює національному доходу за виключенням внесків на соціальне страхування, податків на прибуток корпорацій (АТ), та з додаванням трансфертних платежів (соціальної допомоги та виплат населенню).

Платіжний баланс – це вартісне співвідношення між сумою платежів отриманих суб'єктами даної країни із-за кордону, і сумою платежів здійснених країною за кордон протягом певного періоду.

Постійні витрати (ПВ), розмір яких не залежить від обсягів виробництва продукції. Вони потребують оплати навіть тоді, коли фірма не працює. Наприклад: заробітна плата керівництва, комунальні платежі.

Прибуток (П заг.) відображає співвідношення між загальною виручкою (доходом) та витратами виробництва.

$$П \text{ заг.} = Д - В$$

Продуктивність праці – обсяг продукції виробленої одним робітником, або за одиницю часу.

Прожитковий мінімум - це мінімальна кількість життєвих засобів, необхідних для підтримки життєдіяльності працівника та відновлення його робочої сили.

Реальна з/п визначається обсягом товарів і послуг, які можна придбати за номінальну з/п за існуючого рівня цін.

$$\text{Реальна з/п} = \frac{\text{Номінальна з/п}}{\text{Індекс цін}}$$

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість зареєстрованих безробітних}}{\text{Сукупна робоча сила}} \times 100\%$$

Споживчий кошик – вартість стандартного набору товарів і послуг масового споживання середнього споживача в конкретній країні в певний час.

Сукупний суспільний продукт (ССП), макроекономічний показник, який відображає все виготовлене в сфері матеріального виробництва.

Середні валові (сукупні) витрати (СВВ) – це співвідношення валових витрат до обсягу виготовленої продукції.

$$\text{СВВ} = \frac{\text{ВВ}}{\text{Обсяг вир-ва}} = \frac{\text{ПВ} + \text{ЗВ}}{\text{Обсяг вир-ва}} = \frac{\text{ПВ}}{\text{ОВ}} + \frac{\text{ЗВ}}{\text{ОВ}}$$

Середня схильність до заощадження (ССЗ) – частина доходу, що використовується на заощадження;

$$\text{ССЗ} = \frac{З}{Д} \times 100\%$$

Середня схильність до споживання (ССС) – частина доходу, що використовується на споживання.

$$\text{ССС} = \frac{С}{Д} \times 100\%$$

Середні змінні витрати (СЗВ) обчислюються як відношення загальних витрат до обсягу виробленої продукції.

$$\text{СЗВ} = \frac{\text{ЗВ}}{\text{Обсяг вир-ва}}$$

Середні постійні витрати (СПВ) розраховують як співвідношення загальних постійних витрат та обсягу виробленої продукції.

$$\text{СПВ} = \frac{\text{ПВ}}{\text{Обсяг вир-ва}}$$

Соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) – включає крім фізіологічного мінімуму, мінімальні норми задоволення соціальних і духовних потреб.

Сукупні (валові) витрати - це сума постійних і змінних витрат при кожному обсязі виробництва. $\text{ВВ (СВ)} = \text{ПВ} + \text{ЗВ}$

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{індекс цін поточного року} - \text{індекс цін базового року}}{\text{індекс цін базового року}}$$

Торговий баланс – складова частина платіжного балансу, що відображає співвідношення між товарним експортом країни та її товарним імпортом (при цьому послуги не враховуються).

Трудомісткість праці – кількість часу необхідна для виробництва одиниці продукції, показник зворотний до продуктивності праці.

Фізіологічний мінімум – це вартість товарів і послуг, необхідних для задоволення тільки основних фізіологічних потреб, практично без придбання одягу, взуття, інших непродовольчих товарів протягом нетривалого часу.

Фондовіддача – відображає відношення обсягу виробництва на 1 грн. витрат виробничих фондів, або скільки продукції спроможна створити 1 гривня виробничих фондів.

ЧВП (чистий внутрішній продукт) – ВВП, який не враховує витрати на відновлення основного капіталу. $\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{амортизаційні відрахування}$.

Чистий експорт – експорт за мінусом імпорту.

Чисті інвестиції (ЧІ) відбивають тільки приріст виробничого капіталу. $\text{ЧІ} = \text{ВІ} - \text{А}$.

ЕКОНОМІЧНІ ЗАКОНИ

Другий закон Госсена (закон рівномірного задоволення потреб) – *оптимальна структура споживання досягається за умов рівності граничних корисностей благ, які споживаються.*

Другий закон Енгеля визначає, що *витрати на предмети розкошу чи заощадження люди роблять лише при високому рівні доходів, що перевищує рівень, необхідний для задоволення основних потреб.*

Загальна закономірність споживання Енгеля засвідчує, що *разом зі зростанням доходів зростає загальний рівень витрат і споживання.*

Закон Артура Оукена: *перевищення фактичного рівня безробіття над природним на 1% призводить до зменшення ВВП на 2-2.5%.*

Закон вартості полягає у *відповідності витрат на виробництво товару його обмінному еквіваленту.*

Закон грошового обігу Ірвінга Фішера:

$$M \times V = P \times Q, \quad \text{де}$$

M – кількість грошей в обігу
 V – швидкість обертання грошей
 P – середня ціна товарів і послуг
 Q – кількість реалізованих товарів і послуг

Закон грошового обігу Карла Маркса:

Кількість грошей, необхідних для обігу	Сума цін реалізованих товарів	-	Сума цін товарів проданих в кредит	+	Сума платежів по зобов'язанням	-	Сума отриманих платежів
--	-------------------------------	---	------------------------------------	---	--------------------------------	---	-------------------------

Середнє число обертів грошей як засобу обігу та засобу платежу

Закон економії часу полягає у *прагненні робітника якомога менше витратити часу на працю не зменшуючи при цьому обсяги доходу.*

Закон зростання потреб: *потреби суспільства та особистості є необмеженими та такими, що постійно зростають.*

Закон Коперника-Грешема: *мени коштовні гроші витісняють з обігу більш коштовні.*

Закон обмеженості ресурсів: *економічні ресурси, на відміну від потреб є обмеженими та такими, що дедалі більше скорочуються.*

Закон попиту: *між ціною товару та його обсягом, що бажать придбати споживачі існує зворотня залежність, тобто при зростанні ціни – обсяг попиту зменшується.*

Закон пропозиції: між ціною на товар та обсягами його виробництва існує пряма залежність – збільшення ціни викликає збільшення обсягів виробництва.

Перший закон Госсена (закон спадної граничної корисності) – величина задоволення від споживання кожної наступної одиниці товару поступово зменшується, до того часу, поки не стає від'ємною з моменту перенасичення.

Перший закон Енгеля доводить, що зі зростанням доходів зростає споживання як продовольчих, так і непродовольчих товарів, проте темп зростання споживання перших є меншим за темп зростання споживання непродовольчих товарів.

ПЕРЕЛІК РИСУНКІВ

- Рис. 1. Продуктивні сили – с. 5.*
Рис. 2. Виробничі відносини – с. 6.
Рис. 3. Методологія економічного дослідження – с. 8.
Рис. 4. Піраміда потреб А. Маслоу – с. 12.
Рис. 5. Склад національного багатства у 192 країнах світу і в Україні – с. 13.
Рис. 6. Крива виробничих можливостей – с. 14.
Рис. 7. Класифікація економічних (господарських) товарів – с. 16.
Рис. 8. Загальна структура ринку – с. 26.
Рис. 9. Графік попиту – с. 26.
Рис. 10. Класифікація чинників формування попиту – с. 27.
Рис. 11. Графік пропозиції – с. 28.
Рис. 12. Фактори формування пропозиції – с. 29.
Рис. 13. Ринкова рівновага – с. 32.
Рис. 14. Зміна пропозиції – с. 32.
Рис. 15. Зміна попиту – с. 32.
Рис. 16. Зміна попиту і пропозиції – с. 32.
Рис. 17. Місце держави у колообігу товарів і доходів – с. 44.
Рис. 18. Крива А. Лаффера – с. 49.
Рис. 19. Структурна схема економічної категорії “бюджет” – с. 51.
Рис. 20. Графік сукупного попиту – с. 55.
Рис. 21. Графік сукупної пропозиції – с. 55.
Рис. 22. Крива Лоренця – с. 58.
Рис. 23. Економічний цикл – с. 61.
Рис. 24. Крива Філіпса – с. 65.
Рис. 25. Приклад розрахунку витрат виробництва – с. 73.
Рис. 26. Життєвий цикл товару – с. 74.
Рис. 27. Характеристика ринкових моделей – с. 76.
Рис. 28. Порівняльна характеристика різних видів економічної діяльності – с. 89.

ОРІЄНТОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СТУДЕНТІВ

1. Оптимізація структури народного господарства України.
2. Територіальне розміщення галузей народного господарства України та його удосконалення.
3. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.
4. Проблеми інвестування та їх розв'язання.
5. Проблеми розвитку домогосподарств та сімейного бізнесу.
6. Правове регулювання підприємницької діяльності.
7. Регіональна економіка: проблеми та перспективи.
8. Оптимізація структури місцевого бюджету.
9. Шляхи подолання безробіття.
10. Специфіка регіональної інфляції та її наслідки.
11. Співвідношення експорту та імпорту на сучасному етапі: першочерговість державних пріоритетів.
12. Трансформація грошового обігу України.
13. Дієвість об'єктивних економічних законів в умовах економіки України.
14. Еволюція предмету та методу економічної теорії.
15. Регулювання банківського сектору економіки.
16. Економічна поведінка в умовах нестабільної економіки.
17. Методи формування сприятливого інвестиційного клімату.
18. Перешкоди на шляху еволюції відносин власності.
19. Управління діловою активністю.
20. Проблеми розвитку інноваційного підприємництва.
21. Необхідність державного регулювання економіки.
22. Проблеми ринку праці України.
23. Шляхи боротьби з тіньовою економікою.
24. Управління економікою за допомогою інфляції.
25. Трансформація пріоритетів світового ринку.
26. Взаємодія валютного курсу та інфляції.

27. Конвертованість валюти та економічна безпека держави.
28. Проблеми формування в Україні середнього класу.
29. Шляхи досягнення макроекономічної рівноваги.
30. Формування нової методології регіональних досліджень.
31. Проблеми розвитку інтелектуальної власності в Україні.
32. Інформаційні технології в системі подолання економічних криз.
33. Конкурентоспроможність економіки України на світовому ринку.
34. Еволюція ролі людини в системі економічних відносин.
35. Закони попиту і пропозиції в умовах дійсності.
36. Економічна думка України: історія і сучасність.
37. Модель економічного механізму для України.
38. Проблеми та недоліки макроекономічного рахівництва в Україні.
39. Діяльність міжнародних економічних організацій на території України.
40. Закон вартості в умовах постіндустріальної економіки.
41. Співвідношення заощаджень та інвестицій.
42. Проблеми формування ринкової інфраструктури.
43. Еластичність попиту і пропозиції в Україні.
44. Інтегровані моделі економічної політики.
45. Класифікація витрат виробництва в умовах аморфної економіки.
46. Проблеми ціноутворення в сільськогосподарському секторі економіки.
47. Заробітна плата: механізм формування та управління.
48. Проблеми та перспективи розвитку людського капіталу.

МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВА ІНСТРУКЦІЯ

Організація вивчення предмету складається з 3 модулів, по 4 теми в кожному, в кінці першого та другого модулів передбачено проведення контрольних робіт.

Форми роботи студентів та їх оцінювання:

- *виступ по темі семінарського заняття* (9 тем) – від 1 до 7 балів;
- *фіксований виступ* (як мінімум 2 виступи) – від 1 до 7 балів;
- *активна робота на семінарі* (доповнення, питання, наведення додаткового матеріалу, власне бачення проблеми) – від 1 до 4 балів;
- *контрольна робота* (2 роботи на семестр) – від 1 до 8 балів;
- *присутність на семінарі* (8-9 семінарів) – 1 бал за пару;
- *присутність на лекції* (наявність конспекту 12 тем) – 1 бал за 1 тему.

Якщо студент не підготувався до семінару – він отримує (-1) бал.

Для студентів, які з тих чи інших причин не встигають отримати необхідну кількість балів, або які хочуть заробити додаткові бали, передбачені альтернативні форми творчої навчальної діяльності:

- *доповідь до студентської наукової конференції* – до 15 балів;
- *застосування активних форм контролю знань* – до 15 балів.

Застосування альтернативних форм навчання передбачає індивідуальну співпрацю студента з викладачем, що проводить семінарські заняття в час не призначений для аудиторної роботи.

Якщо студент своєчасно не готується до семінарського заняття та відмовляється відповідати на семінарі і отримує (-1) бал – він позбавляється права на перездачу цієї теми на консультації. Перескладання теми допускається лише через відсутність на занятті з поважної причини і лише теми з поточного чи попереднього модуля, тобто в третьому модулі перездача першого модуля не дозволяється. У випадку необхідності, студенту дозволяється дострокова здача певних тем та написання контрольних робіт у терміни узгоджені з викладачем.

Студенти, які своєчасно виконують план навчального процесу із зазначеної дисципліни та набирають 60 і більше балів, вважаються такими, що встигають і звільняються від складання іспиту, та отримують оцінку у відповідності до набраних балів:

60 – 74 бали – оцінка „задовільно”

75 – 89 балів – оцінка „добре”

90 – 100 балів – оцінка „відмінно”

У випадку коли студент отримує „приграничну” кількість балів, наприклад 59, 74 чи 89 – викладач залишає за собою право на нарахування студенту бонусного балу, але лише у випадку коли зазор становить не більше 1 балу. Якщо студента не влаштовує оцінка отримана за результатом модульно-кредитного підрахунку в кінці семестру, або якщо він отримав менше 60 балів – він складає іспит. Але студент, який набрав 60 і більше балів – за результатами іспиту не може отримати оцінку меншу за кількість набраних балів (наприклад якщо він набрав 79 балів, але хоче отримати не „4”, а „5” – то менше четвірки він отримати не може).

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Продуктивні сили.
2. Засоби виробництва.
3. Предмет економічної теорії.
4. Структура економічної теорії.
5. Сутність економіки.
6. Методологія економічних досліджень.
7. Функції економічної теорії.
8. Економічні закони та економічні категорії.
9. Цілі економічної політики.
10. Економічна теорія і господарська практика.
11. Сутність та типи економічних потреб.
12. Піраміда потреб А.Маслоу.
13. Економічні ресурси.
14. Економічні блага та економічні інтереси.
15. Економічні потреби та виробничі ресурси: протиріччя взаємодії.
16. Крива виробничих можливостей.
17. Праця і виробництво.
18. Суспільне відтворення, його типи.
19. Товар, його властивості.
20. Класифікація товарів.
21. Способи вимірювання результатів виробництва.
22. Ефективність виробництва, її показники.
23. Соціальна та соціально-економічна ефективність.
24. Способи підвищення ефективності праці.
25. Основні та оборотні фонди підприємства.
26. Економічна система, її структура.
27. Види економічних систем.
28. Сутність, об'єкти та суб'єкти власності.
29. Типи та форми власності.
30. Новітні тенденції розвитку відносин власності.
31. Фундаментальні питання економіки.
32. Сутність ринку.
33. Функції ринку.
34. Структура ринку.
35. Попит, закон попиту.
36. Чинники попиту.
37. Крива попиту, зміна попиту, зміна величини попиту.
38. Пропозиція, закон пропозиції.
39. Чинники пропозиції.
40. Крива пропозиції, зміна пропозиції, зміни величини пропозиції.
41. Ціна.
42. Конкуренція, її види.
43. Ринкова рівновага.

44. Походження грошей.
45. Сутність та форми грошей.
46. Функції грошей.
47. Ліквідність.
48. Закон грошового обігу.
49. Грошова система, її види.
50. Закон Коперника-Грешема.
51. Види золотого монометалізму.
52. Сутність кредиту.
53. Етапи кредитування.
54. Принципи кредитування.
55. Форми кредиту.
56. Функції банків.
57. Види банків.
58. Класифікація операцій банків.
59. Банківська система України.
60. Кредитна система, її структура.
61. Місце держави в економічній системі.
62. Економічна безпека держави.
63. Завдання держави в умовах розвинутої економіки.
64. Цілі діяльності держави в умовах перехідної економіки.
65. Економічна політика та її завдання.
66. Види економічної політики.
67. Сутність та методи державного регулювання економіки.
68. Об'єкти та суб'єкти державного регулювання економіки.
69. Сутність та суб'єкти фінансів.
70. Фінансова система.
71. Функції фінансів.
72. Сутність та функції податків.
73. Види податків.
74. Крива Лаффера.
75. Принципи функціонування податкової системи.
76. Державний бюджет.
77. Бюджетна система.
78. Структура бюджету.
79. Бюджетний дефіцит, шляхи його покриття.
80. Державний борг, його структура.
81. Національна економіка.
82. Макроекономічна структура економіки.
83. Сутність та принципи розрахунку ВВП.
84. Розрахунок ВВП за витратами.
85. Розрахунок ВВП за доходами.
86. Система національних рахунків.
87. Індекс цін.
88. Номінальний і реальний ВВП.

89. ВВП та суспільний добробут.
90. Крива Лоренця.
91. Тіньова економіка.
92. Сутність та типи економічного зростання.
93. Економічний розвиток.
94. Чинники, що гальмують економічне зростання.
95. Економічний цикл, його види.
96. Безробіття, його форми.
97. Природний рівень безробіття.
98. Закон Оукена.
99. Сутність та типи інфляції.
100. Темп інфляції та її наслідки.
101. Крива Філіпса, стагфляція.
102. Сутність та закономірності споживання.
103. Показники, що характеризують споживання.
104. Закон спадної граничної корисності.
105. Заощадження, показники, що його характеризують.
106. Інвестиції, їх види.
107. Характеристика стану економіки залежно від співвідношення обсягу інвестицій і амортизації.
108. Індексація.
109. Інвестиції в людський капітал.
110. Сутність та функції підприємництва.
111. Види підприємництва.
112. Принципи підприємницької діяльності.
113. Витрати виробництва.
114. Коротко- і довгостроковий періоди діяльності підприємства.
115. Прибуток, його види.
116. Життєвий цикл товару, його зв'язок з прибутковістю.
117. Форми та види заробітної плати.
118. Загальна характеристика чистої конкуренції.
119. Загальна характеристика монополістичної конкуренції.
120. Загальна характеристика олігополії.
121. Загальна характеристика монополії.
122. Сутність та характеристика сучасного світового господарства.
123. Основні форми міжнародних економічних відносин.
124. Глобалізація.
125. Ціна світового ринку.
126. Демпінг.
127. Платіжний баланс.
128. Торговий баланс.
129. Валютний курс, його види.
130. Валютна система, види валютних систем.
131. Міжнародні форми грошей.
132. Місце людини в економічній системі.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- Андреев Б.Ф. Системный курс экономической теории. – СПб.: Лениздат, 1998. – 574 с.
- Антология экономической классики. В 2-х томах. Предисловие И.А. Столярова. – М.: МП «ЭКОНОВ», 1991. - Т. 1. – 475 с.
- Антология экономической классики. В 2-х томах. Предисловие, составление И.А. Столярова. – М.: МП «ЭКОНОВ», 1991. - Т. 2. – 486 с.
- Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. – М.: Дело, 1997. – 781 с.
- Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. - К.: Знання, 2006. – 213 с.
- Економічна політика: Навч. пос. / О.О. Беляєв (кер. кол. авт.), А.С. Бебело, М.І. Діба та ін. - К.: КНЕУ, 2007. – 288 с.
- Економічна теорія: політекономія. Підручник / За ред. В.Д. Базилевича – К.: Знання-Прес, 2004. – 615 с.
- Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Сучасна економіка. – К.: Вища школа, 2005. – 325 с.: іл.
- Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: Монографія. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 498 с.
- Гришнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 535 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
- Державне регулювання економіки: Підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка та ін. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
- Дзюбик С., Ривак О. Основи економічної теорії. – К.: Основи, 1994. – 336 с.
- Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений. - М.: Экономика, 1995. – 544 с.
- Історія економічних учень: Підручник / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.; За ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К.: КНЕУ, 2005. – 564 с.
- Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос, 1999. – 352 с.
- Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу. – К.: Видавництво КНЕУ, 1998. – 224 с.
- Майєр Дж.М., Раух Дж.Е., Філіпенко А.С. Основні проблеми економіки розвитку. – К.: Либідь, 2003. – 688 с.
- Макконелл К., Брю С. Экономикс. Принципы, проблемы, политика: в 2 т. – М.: Республика, 1992. - 800 с.
- Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1954. – Т. 1. – 790 с.
- Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х т. – М.: Прогресс – Универс, 1993. – Т. 1. - С. 56-59.
- Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 352 с.
- Милль Дж.С. Основы политической экономии: В 3 т. – М.: Прогресс, 1980. – Т. 1. – 543 с.

- Основи економічної теорії: політекономічний аспект* / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К.: Вища школа, 1997. – 559 с.
- Основы управления персоналом: Учеб. для вузов* / Б.М. Генкин, Г.А. Кононова, В.И. Кочетков и др.; Под ред. Б.М. Генкина. – М.: Высш. шк., 1996. – 383 с.: ил.
- Павловський М.* Макроекономіка перехідного періоду: український контекст. – К.: Техніка, 1999. – 336 с.
- Пастернак-Таранушенко Г.* Економічна безпека держави. – К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. – 140 с.
- Пигу А.* Экономическая теория благосостояния: В 2 т. – М.: Прогресс, 1985. - Т. 1. – 511 с.
- Радіонова І.Ф.* Макроекономіка та економічна політика. – К.: Таксон, 1996. – 240 с.
- Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д.* Экономика.: Пер. с англ.: 16-е изд.: Уч. пос. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 688 с.: ил. – Парал. тит. англ.
- Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д.* Макроекономіка. – К.: Основи, 1995. – 544 с.
- Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д.* Мікроекономіка. – К.: Основи, 1998. – 676 с.
- Туган-Барановский М.И.* Основы политической экономии. – С-Пб.: Типография акционерного общества «Слово», 1909. – 760 с.
- Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть* / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. – К.: «Либідь», 2002. – 470 с.
- Чухно А.А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К.: Логос, 2003. - 631 с.
- Ющенко В.А., Міщенко В.І.* Валютне регулювання: Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 359 с.
- Яковенко Р.В.* Технології продажу товарів. – Кіровоград: 2003. – 212 с.
- Яковенко Р.В.* Тлумачний англо-український словник економічних термінів з елементами теорії та проблематики. Дидактичний довідник. – Кіровоград: ТОВ „Поліграф-Сервіс”, 2007. – 132 с.

З М І С Т

<i>Передмова</i>	3
Тема 1. Предмет, метод та функції економічної теорії	5
Тема 2. Зміст і значення економічної діяльності суспільства	11
Тема 3. Економічна система суспільства і власність	18
Тема 4. Загальна теорія ринку	25
Тема 5. Грошово-кредитна система	36
Тема 6. Економічна роль держави	43
Тема 7. Фінанси, податки та бюджет	47
Тема 8. Національна економіка та система національних рахунків	54
Тема 9. Економічне зростання та циклічність економічного розвитку	60
Тема 10. Споживання, заощадження та інвестиції	66
Тема 11. Підприємництво, прибуток та заробітна плата	69
Тема 12. Світове господарство та міжнародні економічні відносини	76
Тема 13. Особливості відтворення в аграрному секторі економіки	81
Тема 14. Економічна теорія розвитку людини	85
<i>Економічні категорії</i>	94
<i>Економічні показники</i>	104
<i>Економічні закони</i>	108
<i>Список рисунків</i>	110
<i>Орієнтовні напрямки наукових досліджень студентів</i>	111
<i>Модульно-рейтингова інструкція</i>	113
<i>Питання до екзамену</i>	114
<i>Використана та рекомендована література</i>	117

Виготовлено в ТОВ «Поліграф-Сервіс»
м. Кіровоград, вул. Садова, 88а.
Тел. 8 (0522) 22-64-52, 22-47-17.
E-mail: poligraf@kw.ukrtel.net

Формат 60X84 1/16. Ум. друк. арк. 7,75.
Друк офсетний. Папір газетний.
Замовлення № 3738. Наклад 100 прим.